

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DERSİM OLAYI

BAKİ ÖZ

Baki ÖZ
□
DERSİM OLAYI

2008

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabın yazarının ve yayınevinin izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da her hangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

Baki ÖZ

DERSİM OLAYI

can yayınları

240

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

can yayınları

Adil Ali ATALAY Vaktidolu

Molla Fenari Sok.

No:16 Cağaloğlu/İST.

Tel: (0212) 528 36 09

Tel/Fax: (0212) 528 36 10

Web Sayfamız: www.canyayinlari.com.tr

Birinci Basım: Kasım 2004

İkinci Basım: Haziran 2008

ISBN 975-6358-41-6

Basım: BERDAN MATBAACILIK

Güven Sanayi Sitesi C Blok No: 215-216

Topkapı - İstanbul

Tel: (0212) 613 12 11 - 613 11 12

Cilt: BARİŞ MÜCELLİT

(0212) 674 85 28

İÇİNDEKİLER

Bölüm: I

Dersim'in Tarihçesi

1- Dersim'in Coğrafyası.....	5
2- "Dersim" Adı ve Kaynağı.....	7
3- Dersim'in Tarihçesi Çerçevesinde Türkleşme Süreci.....	10
a- İlkçağ'da Dersim.....	10
b- Anadolu'ya Türk/Türkmen Akınları ve Anadolu'nun Türk Yurduna Dönüşmesi Süreci.....	12
c- Dersim'de Yönetsel Düzenleme ve Yapılanma.....	22
4- Dersim'in Tarihçesi Çerçevesinde Bölgede Kürtleşme Süreci.....	23
a- Kürt Tarihçesi ve "Kürt" Adının "Türklük"le İç İçeliği	23
b- Kürtlerin Kökenine İlişkin Görüşler	25
c- "Kürdistan" Teriminin Doğuşu ve Özelliği.....	29
d- "Kürtleşme" Doğrultusunda Bozulan Ortak "Türk Kimliği".....	31
5- Dersim'in Ulusal Kimliği; "Kürtlük", "Zazalık" ve "Türklük".....	34
a- Dersim'de Uluslaşma Olgusu ve Belirleyen Temel Etkenler.....	34
b- "Kürt Beylikleri" nin Bölgenin Kürtleşmesinde Roller.....	45
c- Bölgede ve Dersim'de Yabancı Misyonerlerin "Kürtleştirme" Çalışmaları.....	50
d- Dersim'de Zazalık.....	51

Bölüm: II

Kürt Örgütlenmesi ve Dernekleri.....

1- Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti	74
2- Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti.....	74

3- Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti.....	75
4- Kürdistan Muhibban Cemiyeti.....	75
5- Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti.....	75
6- Kürt Talebe Hevi (Ümit) Cemiyeti.....	75
7- Kürt İrşad ve İrtika Cemiyeti.....	76
8- Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti.....	76
9- Kürdistan Cemiyeti	76
10- Kürdistan Teali Cemiyeti	77
11- Azadi Cemiyeti.....	78
12- Hoybun (Bağımsızlık) Cemiyeti	79

Bölüm: III

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Genel Kürt Ayaklanmaları

A- Osmanlı'nın Son Yüzyılındaki Ayaklanmalar.....	83
1- Babanzade Abdurrahman Paşa Ayaklanması.....	89
2- Babanzade Ahmet Paşa Ayaklanması.....	89
3- Revenduz Yezidi Ayaklanması.....	89
4- Bedirhaniler Ayaklanması.....	90
5- Mir Muhammed Ayaklanması.....	90
6- Şerif Ahmet Han Ayaklanması.....	90
7- Garzan Ayaklanması.....	91
8- Yezdan İzzettin Şer Ayaklanması	91
9- Bedirhan Osman Paşa Ayaklanması.....	92
10- Şeyh Ubedullah Ayaklanması.....	92
11- Emin Ali Bedirhan Ayaklanması.....	93
12- Bedirhaniler İle Halil ve Ali Remo Ağa Ayaklanması.....	94
13- Molla Selim ve Şeyh Şehabettin Ayaklanması.....	95
14- Ali Batı Ayaklanması.....	96
B- Osmanlı Sonrası Dönemdeki Ayaklanmalar.....	96
1- Koçgiri Ayaklanması.....	103
2- Nasturi Ayaklanması.....	104
3- Şeyh Said Ayaklanması.....	105
a- Olayın Nedenleri ve Hazırlanış Aşaması.....	105
b- Olayda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Rolü.....	108

c- Ayaklanma Dönemi ve Karşılıklı Savaşım.....	109
d- Yargılama ve Cezalar.....	113
e- Olayda İnsan ve Parasal Kayıp.....	114
f- Ayaklanmaya Katılım (Katılan/ Katılmayan Kesimler-Aşiretler) ve Alevilerin Tutumu.....	115
g- Olayda İngiliz Parmağı.....	117
h- Olayın Dinsel ve Ulusal Yanı.....	119
ı- Olayın Toplumsal-Sınıfsal Yanı	123
i- Ayaklanmanın Başarısız Oluşunun Nedeni.....	126
4- Şemdinli Ayaklanması.....	127
5- Raçkotan ve Raman Ayaklanması.....	128
6- Sason Ayaklanması.....	128
7- Pervari Ayaklanması.....	129
1- Dersim'in Toplumsal Yapısı.....	129
2- Dersim Ayaklanmasını Hazırlayan Nedenler.....	134

Bölüm: IV

Dersim'i Düzeltme/İslah Çalışmaları ve Üst Düzeyli Yetkililerin Hazırladıkları Raporlar

1- Osmanlı'nın Son Döneminde Dersim'i Düzeltmeye Yönelik Raporlar.....	139
2- Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in Raporu.....	145
3- Diyarbakır Valisi Ali Cemal Bey'in Raporu.....	146
4- Genel Müfettiş İbrahim Tali Öngören'in Raporları.....	148
5- Mösyö Canadi'nin Bölge Tarımını Kalkındırmaya Yönelik Raporu	152
6- Genel Kurmay Başkanı Maraşal Fevzi Çakmak'ın Raporları.....	154
7- Halis Paşa'nın Raporu.....	157
8- İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Raporu.....	160
9- Hüsrev Gerede'nin Dersim Raporu.....	166
10- Başbakan İsmet İnönü'nün "Kürt Raporu".....	166
4- Olayın Gelişimi.....	176
5- Dersim Olayının Niteliği.....	180

a- Dersim Olayı'nda "Milliyetçilik" ve "Kürtlük Etkeni".....	180
6- Dersim Olayı ve Önemli Yöneticilerin Tutumu.....	190
7- Olaya Katılım, Sonuç ve Değerlendirme.....	194
Kaynakça.....	198

BÖLÜM: I

DERSİM'İN TARİHÇESİ

1- Dersim'in Coğrafyası

İnsanlığın en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Dersim, coğrafik yapı olarak zor koşullar sergileyen bir özelliğe sahiptir. Yüksek dağlarla çevrilidir. Derin vadilerle yarılmıştır. Fırat ile Murat nehirleri arasında yüksek bir arazidir. Derin vadiler, sarp ve dik yamaçlar ve kayalık burçlardan oluşmuş yapısıyla geçiş vermez bir yapı sergiler. Yerleşik insanı bu yapıya alışıktır, ama yabancı için yaşanmaz bir korkunçluk duyumsatır. O nedenle yönetimler için denetimi oldukça güç olmuştur. Bu coğrafik yapıya adım uydurmuş "*savaşçı aşiretleri*" nedeniyle Osmanlı'nın da pek göremediği ve giremediği bir bölgedir.

Yüksek ve üzeri karla örtülü, sivri ve yalçın tepeler arasında geçiş vermez ormanlar ve dik vadileriyle ilginç bir görünüme sahiptir. "*Derin vadileri ayaklanan aşiretler için birer sığınak olmuşlar*"dır. Doğayla iç içe olan Dersimli buralarda kendine özgü bir gelenek ve inanç yumağı oluşturmuştur. Munzur gibi söyleneleştirilen dağ, tepe, ırmak ve pınarları kutsallaştırmıştır. Yüksek ve geçilmez sarp dağlar arasındaki Kutu ve Kalan gibi derin ve uzun vadiler Dersim aşiretleri için birer sığınak olmuştur.⁽¹⁾

Dersim, ülkemizin Doğu Anadolu Bölgesi'ndedir. Yukarı Fırat bölümünde yer alır. Doğusu Bingöl, kuzeyi Er-

1. Bölgenin askeri kurmaylık açısından gözlemlenmesi ve betimlenmesi için bkz: Burhan Özkök - Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları, Askeri Matbaa, İst. 1937, s: 60.

zincan, güneyi Elazığ, batısı ise Malatya ile çevrilidir.

Erzincan eski valilerinde Ali Kemali Bey'in belirttiği gibi; sarp ve yüksek bir yüzeye sahip olan Dersim dağlarındaki *"siyah birer ağız gibi açılmış mağaralar"*, yalnız *"yırtıcı hayvanlara barınak olduklarını fısıldayan geniş meşelikler"* vahşilik korku ve ürpertisi vermektedir.

Bölgede Derebeyliğin egemen yapı olması nedeniyle ekilebilen arazi tümüyle ağaların, yani aşiret beylerinin eline geçmiştir. Halksa eve ve toprağa sahip değildir.⁽²⁾

Tunceli (Dersim)'nin denizden yüksekliği 1050 m.dir. Yüksek dağlarında sayısız mağaralar vardır. Bu mağaralar tarih boyu Dersimli'nin gizlenmesine ve savaşmasında ona özel olanak sağlamıştır. 30 dolayındaki ayaklanmasında Dersimli bu mağara ve sarp dağlık yapıdan yararlanmıştır.

Coğrafi yapının olumsuzluğu, bayındırlık olanaklarının bölgeye geç girmesi, gelir ve kazanç olanakları açısından aşırı yoksunluk, toprak darlığı ve var olanının da aşiret ağalarının elinde toplanması, halkı tarih boyu mutsuz etmiş, zaman zaman çözümsüzlüğe itmiştir.

Sürtüşmeli bir yaşama biçimi sergilemeleri ve sık sık başkaldırı yoluna başvurmalarında bu özel konumlarının rolü olsa gerektir.

Dersim'in dağlık olması, dağların yüksekliğinin 3-4 bin m. arasında değişmesi, ulaşımın olmayışı ve bu nedenle hızlı ulaşımı sağlayan yolların olmaması, eşkıya çetelerinin işini kolaylaştırmış, askeri harekâtları da güçleştirmiştir.

2. Bkz: Ali Kemali - Erzincan, Kaynak Yay. İst. 1992,

2- "Dersim" Adı ve Kaynağı

Genel kanağe göre; "Dersim" sözcüğü, "Gümüş Kapı" anlamına gelir. Sözcük köken olarak Farsça'dır. Çok eski dönemlerden beri bölgede madenlerin olduğunun bilinmesi, bu adın alınmasına neden olmuştur.⁽³⁾

Bölge yaşayanları da "Der"nin kapı, "Sim"nin "gümüş" olduğu ve "Dersim"nin sözcük olarak "Gümüş Kapı" anlamına geldiği düşüncesindedir. Ötede tarihsel veriler de "Dersim" adına açıklık getirirler.

Yunan tarih ve coğrafyacıları M.Ö. 6. yüzyıllarda Dersim yöresine "Daranus" adını verdikleri bilinmektedir. Dara'nın Bisutun yazıtlarında da bu yöreye "Zuza" adının verilmiş olması ilginçtir. "Zuza" adının Dersim halkı olan "Zazalar"la ve "Zaza/Zazaca" sözcüğüyle benzeşmesi ilginç olmalıdır.⁽⁴⁾

Nuri Dersimi; Dersim'in batı kesiminde yerleşmiş Koçan Aşireti'nin "Dersim" terimini "Kürdistan Kapısı" anlamında yorumlayarak savaşçılıklarının kanıtı olarak, "bu kapının koruması" anlamında düşündüklerini, ayrıca halkın da "Dersim'i "Kürdistan" olarak adlandırdıklarını, "Dersim'e gelmek" sözünün, "Kürdistan'a gelmek" biçiminde düşünüldüğünü yazar ve halkta bu tür bir kanısal eğilimin olduğunu belirtir.⁽⁵⁾

Doğallıkla bu sav pek inandırıcı değildir. "Dersim"nin "Kürdistan"la ve "Kürdistan" adıyla hiçbir ilgisi, ilişkisi yoktur. Halkta böyle bir kanının olduğu da kuşkuludur. Dolayısıyla bu açıklama, Nuri Dersimi'nin o bilinen siyasal

3. Geniş açıklamalar için bkz: Bilal Aksoy - Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli, Yorum Yay. Ank. 1985, C: I, s: 23 v. d.; Necmi Günel - Dersim İsyanı (1937), İst. 1999 (Basılmamış doktora tezi), s: 5.

4. Dr. Vet. Nuri Dersimi - Kürdistan Tarihinde Dersim, Dilan Yay. Diyarbakır, 1992, 4. basım, s: 1.

5. Nuri Dersimi (1992), s: 1.

Kürtçülüğünün sonucudur. Böylesi bir ilişkiyi ortaya koyan Nuri Dersimi'nin savının dışında herhangi bir kanıt yoktur.

Dersim'i 1866'da gezen Erzurum İngiliz Konsolosu J. G. Taylor; "*Ermenistan*"ı işgal eden Xisutrus'un oğlu Sim'in adından ötürü bu yöreye "*Dersim*" adının verildiğini, çünkü Sim'in çocuklarının bu topraklara yerleştiklerini⁽⁶⁾ yazarsa da, kasıtlı olarak böyle bir kökene bağlanmak istendiği açıktır.

"Dersim" adının kaynağı konusunda açıklık yoktur. Çoğunlukla "Sim"den (Gümüş) kaynaklandığı düşünülmektedir. Kürt tarihi açısından önemli bir yapıt olan Şeref Han'ın "*Şerefname*"sinde (XVI. yüzyıl) da "*Dersim*" adı geçmemektedir.

M. Kalman'ın, "*Dersim*" adının; bir "*aşiret adı*"ndan kaynaklanmış olabileceği gibi, "*aşiretler üstü bir konfederasyonun adı*" da olabileceği⁽⁷⁾ ve B. Aksoy'un Dersim adının kökeninde "*Dersimanlı aşiretinin bulunduğu*"⁽⁸⁾ görüşü bize de mantıksal gelmektedir. Çünkü Dersim, öteden beri bir aşiret yumağıdır. Özellikle "*Dersim*", adının bağrında birçok oymağı toplayan bir aşiretler birliğinin adı olması ve adını bu aşiretten alması en doğru olanıdır.

Dersim aşiretleri; Seyit Hasananlılar ile Dersimliler olarak iki ana küme altında toplanırlar. Bunlardan Dersimliler, Seyit Hasananlardan daha önce bölgeye gelerek yerleşmişlerdir. Bu durum, "*Dersim*" adının kökenine açıklık getirebilecek düzeydedir.⁽⁹⁾

Büyük bir olasılıkla bölgeye gelip yerleşen veya yerleştirilen Disimli/Dirsimli/Dirsimli/Dersimli olarak adlan-

6. M. Kalman - Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri, Nüjen Yay. İst. 1995, s: 13.

7. Kalman (1995), s: 13.

8. Aksoy (1985), s: 25.

9. Kalman (1995), s: 14.

dırılan aşiretlerden dolayı bu bölgeye coğrafik bir ad olarak "Dersim" denmiştir.

Osmanlı aşiretleri üzerine arşiv çalışması yapan Cevdet Türkay Disimli/Disimlü/Dırsimli/Dırsimlü/Disin'/Dersimli aşiret ve oymakların yerleşik olduğu yerler arasında Erzincan, Kiğı, Erzurum, Kuruçay, Kemah, Çemişkezek, Harput, Malatya, Kilis, Antakya, Arapkir ve Çarsancak'ı sayar.⁽¹⁰⁾ Buraların çoğu Dersim bölgesinin ana topraklarıdır. Bir bölümü de Dersimli aşiretlerin göçerek yerleştikleri komşu illerdir. Yaklaşık bugün de aynı yerleşimlik özelliğini göstermektedir.

Osmanlı kaynaklarına da bakılırsa Dersim denince sadece Tunceli anlaşılmamalıdır. Tarih sürecinde Dersim; Tunceli ana topraklar olmak koşuluyla Sivas, Erzincan, Tercan, Malatya, Kürecik, Kiğı, Bingöl, Adıyaman, Varto, Hınıs, Erzurum'u da kapsayan tüm topraklardır. Tunceli sadece çekirdek topraktır. Ne var ki, Dersim denince hep çekirdek alan olan Tunceli toprakları akla gelmiştir. Dersimli aşiretlerin dağılım alanına bakılırsa bu belirttiğimiz bölgenin çok çok ötesine Dersim'in uzandığı ve kapsadığı görülecektir.

Dersim ana topraklarında, Dersimliler dede ocakları dışındaki Dersimli aşiret halkını "Dersimli", "Kırmanç" olarak adlandırırlar. Dilleri de "Zazaca"dır. Buna, "Kırmancıkı" de denir. "Kırmancıkı"yi, Dersimliler kullanır. Bunun dışındakiler bu adı kullanmazlar. Zazaca'ya yörede "Dersimce" de denir. Yabancı araştırmacılar da Dersim'de konuşulan dile "zazaca" ya da "Dımılce" derler.

Özellikle "Dersimli" denince Alevi inancı ve Zazaca

10. Cevdet Türkay - Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar, Tercüman Yay. İst. 1979, s: 76.

birlikte akla gelir. Hınıs, Varto gibi Zazaca konuşulan Alevi çevrelerde ise "Kırmanç" adı kullanılmaz. Onlar için bu ad, Kürtleri çağrıştırmaktadır. Genellikle "Elevi/Alevi" adını kullanırlar. Sivas ve Erzincan'da Zazaca konuşan Lolanlı, Çarekanlı gibi aşiretler "Kırman" adını kullanmazlar. "Elevi/Alevi", "Dımılı" veya "Alevi Zaza" adı kullanılır. Ortak bir ad oluşmamıştır.⁽¹¹⁾

Zazaca ile ilgili araştırmalar ilkin Batı'da XIX. yüzyılın sonlarında başlamıştır. Zazaca; önceleri yabancıların ilgi alanıyken, 1980'den sonra, kendilerini Kırmanç-Zaza olarak adlandıranlarca edebiyat alanına taşınmıştır. Zazaca edebiyat, kültür ve siyaset dergileri çıkarılmıştır.⁽¹²⁾

TBMM 25 Aralık 1935'de, Tunceli ilinin yönetimine ilişkin 2884 sayılı yasayı çıkarır. Yasa, 2 Ocak 1936 tarih ve 3195 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girer. Yasa gereği "*Tunceli*" adıyla bir il kurulur.⁽¹³⁾ Böylece, bu tarihten sonra "*Dersim*" adı "*Tunceli*" olur. Tunceli bugün 7774 km²'lik bir alana sahip bir ilimizdir.

3- Dersim'in Tarihçesi Çerçevesinde Türkleşme Süreci

a- İlkçağ'da Dersim

Dersim'in adı İlkçağ ve Ortaçağ kaynaklarında geçmez. Bu dönemine ait pek net bilgiler yoktur. Selçuklu önce tarihi de pek bilinmemektedir. Ancak tarihin en eski dönemlerinden itibaren yerleşim yeri olduğu kuşkusuzdur.

11. Bkz: Sait Çiya - "Tarihten Günümüze Dersim Kimliği", Dersim Dergisi, Sayı: 8, s: 19, 21, 25, Eylül 1998.

12. Bkz: Sait Çiya - a. g. m., Sayı: 8, s: 21 v. d.

13. Suat Akgül - Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler, Boğaziçi Yay. İst. 1992, s: 61.

Çemişkezek ilçesindeki Pulur (Sakyol) Höyüğü, Tunceli'nin yazılı tarihi öncesini bir ölçüde aydınlatır. Bu Höyükteki kültür katmanları İlk Tunç Çağı/Son Kalkolitik ve İlk Kalkolitik/Son Neolitik olarak sıralanır.

Laluşağı Köyü ile Yeniköy höyüklerinde de yapılan kazılar Dersim'in İlkçağ tarihine ışık tutarlar. Bu verilere göre Dersim eski bir yerleşim yeridir. Bu yerleşikliğin izleri M. Ö. III. bine kadar uzanır.⁽¹⁴⁾ Dersim önce Sümerler'in sonra da Asurlular'ın egemenliğine girmiştir. Sümerlerle Dersim yöresi arasında önemli sayılacak ilişki ağı vardır.⁽¹⁵⁾

Avrupalı tarihçilerden Maspero ile de Morgan, Milat öncesi yıllarda Dersim'de Turani bir ırkın varlığından söz ederler. Anadolu birliğini sağlayan Hititler de Dersim'i sınırlarına katmışlardır. Hurri, Hitit, Babil ve Asurlular da Dersim'i uzun süre egemenliklerinde tutmuşlardır.

M. Ö. VII. yüzyılda Partlar döneminde Dersim İran egemenliğine girmiştir. Bu egemenlik uzun sürer. Sırasıyla Med, Pers ve Makedonyalılar'ın egemenliğinde kalır. Roma egemenliği, Dersim'deki İranlı kavimlerin egemenliğine son verir. Doğa Roma İmparatorluğu'nun sınırlarında kalır, ama Bizans İmparatorluğu'na hiçbir zaman bağlanmaz. Bizans'la doğulu devletler arasında tampon olur. 503 yılından itibaren yörede Sasani egemenliği başlar.⁽¹⁶⁾ Dersim, Hristiyanlık döneminde Mutezile ve Heterodoks Hristiyanlık mezheplerinin, İslam dönemindeyse Mutezile ve Ortodoks İslam dışı mezheplerin sığınağı olur.⁽¹⁷⁾ Bu sözü edilen inanç toplulukları Şii-Batını-Alevi topluluklarıdır.

14. Ömer Kemal Ağar - Tunceli - Dersim Coğrafyası; İst. 1940, s: 2; Günel (1999), s: 25 v. d.

15. Bkz: Aksoy (1985), s: 33-45 arası.

16. Geniş bilgi için bkz: Hıdır Öztürk - Tarihimize Tunceli ve Ermeni Mezalimi, Ank. 1984, s: 1; Aksoy (1985), s: 47 v. d. 55 v. d., 63 v. d., 69 v. d., 75 v. d., 85 v. d., 91 v. d.; Akgül (1992), s: 10; Günel (1999), s: 27.

17. Akgül(1992), s: 10:

b- Anadolu'ya Türk/Türkmen Akınları ve Anadolu'nun Türk Yurduna Dönüşmesi Süreci

Anadolu'ya ilk giren Türkler Hunlardır. Bu hareket IV. Yüzyılın sonlarına doğru olur. Kursık ve Basık komutasındaki Türk akıncıları Erzurum üzerinden hareketle Karasu-Fırat havzasından ilerleyerek Malatya'ya ulaşırlar.

Çukurova, Urfa ve Antakya'ya da akınlar düzenledikten sonra Batı Hunların Doğu Kanadı'ndan olan bu Hun Türkleri 396 yılında hareketlerini tamamlayarak Karadeniz'in kuzeyindeki yurtlarına dönerler. Fakat iki yıl sonra Anadolu'ya yeniden akın düzenlerler. Bu Anadolu'ya ilk Türk girişidir.

Anadolu'ya ikinci Türk akını Sabarlar tarafından yapılır. VI. Yüzyılın ilk çeyreğinde yapılan bu akınlarda Sabar Türkleri İç Anadolu'ya kadar ilerlerler. Bu Türklerin Anadolu'ya ikinci girişleridir.

Anadolu'ya üçüncü Türk girişini ise Müslüman Türkler gerçekleştirirler. Abbasiler döneminde VIII. yüzyılda Avasım denilen Bizans'la Arap-İslam Devleti arasındaki kentlere Türkler girer ve yerleşirler.

Bu dönem Türklerin girdikleri ve yerleştikleri yerler arasında Doğu Anadolu illerinin birçoğu, özellikle Malatya ve Dersim de vardır.⁽¹⁸⁾ Bundan sonra Anadolu'ya Oğuz/Türkmen akınları ve göçleri olacaktır.

Arap-İslam Devleti'nin Dersim yöresindeki egemenliğı VII. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Bu aralar Dersim, Bizans'la Arap güçleri arasında sürekli el değıştirmiştiir. Abbasiler'in Avasım kentleri içerisinde Dersim, "tam

18. Geniş bilgi ve açıklamalar için bkz: Prof. Dr. Yaşar Yücel - Prof. Dr. Ali Sevim - Türkiye Tarihi, TTK Yay. Ank, 1990, C: I, s: 25 v. d.

pon" olarak yer almıştır. Abbasi baskıcı yönetimine karşı 772'de de ayaklanmışır.(19)

Selçuklular'ın tarih alanına çıkışlarıyla genelinde Anadolu, Doğu Anadolu, özelindeyse Dersim için yeni bir dönem başlar. Tuğrul, Alparslan ve Melikşah dönemlerinde Anadolu'ya Oğuz/Türkmen akınları olur. Bunları izleyen dönemde savaşçılar olan Horasan alperenleri ile mutasavvıf dervişler olan Horasan erenleri Anadolu'ya doluşurlar.

Çağrı Bey 1018'de Doğu Anadolu'ya keşif gezisine çıkar. 1042'lerde Van dolaylarına aynı amaçla bir geziye/akına çıkmış ve bölgenin Türkler uygunluğuna, yerleşilebileceğine karar vermiş olur.

Arslan Yabgu komutasındaki akıncılar 1028'de Diyarbakır'a kadar gelir. Yabgular 1038'de Anadolu'ya üçüncü kez girerler. İbrahim Yınal 1048'de Bizans'ı Pasinler/Hasankale'de yener. Böylece Doğu Anadolu kapıları Türklere açılır. 1057-1071 yılları arası sürekli gelen Türkmen akınları ve göçleriyle Dersim ve çevresi Oğuz Türklerine yerleşim yeri olur.(20)

Akıncıları izleyen Oğuz/Türkmen halk Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya doluşurlar. İbrahim Yınal ve diğer akıncı komutanlarını izleyen büyük bir Türkmen halk kitle-i 1059'da Sivas'a ulaşarak kenti alır. Bu kitlenin bir bölümü de Malatya bölgesine girerek yerleşir.(21)

Erzurum egemeni Ebu'l Kasım Saltuk Tuğrul Bey döneminde 1057 ve 1059 yıllarında Erzurum, Erzincan, Kemah ve Sivas'a kadar olan bölgelere akınlar düzenleye-

19. Bkz: Aksoy (1985), s: 102, 106, 107.

20. Geniş bilgi için bkz: Prof. Dr. Osman Turan - Selçuklular Târîhi ve Türk- İslâm Medeniyeti, Boğaziçi Yay. İst. 1996, 5. basım, s: 119-123 arası; Prof. Dr. Osman Turan - Selçuklular Zamanında Türkiye, Turan Neşriyat Yurdu, İst. 1971, s: 18 v. d.; Yücel - Sevim (1990), C: I, s: 28 v. d., 34 v. d.; Akgül (1992), s. 11; Günel (1999), s: 28 v. d.

21. Turan (1971), s: 18.

rek büyük bir Türkmen toplumunun başı olarak yörede egemenlik kurar.⁽²²⁾ Dersim ve dolayları bu sıralar Oğuz Türklerinin yoğun uğrak yeri olur.

Alparslan, Bizansın doğu sınırlarına önem verir. Akınları genellikle bu yörelere olur.⁽²³⁾ Bizans'a karşı kazandığı Malazgirt Savaşı (1071) ile "*Anadolu'nun etnik durumu*" Türklerin lehine sürekli değişir.⁽²⁴⁾

Doğu Anadolu topraklarında XI. yüzyıldan itibaren Sivas başkent olarak Orta Anadolu'da Danişmentliler (1080-1178); Erzurum merkez olarak yukarı Fırat'a kadar olan bölgede Saltuklular (1072-1202); aşağı Fırat ve Erzincan, Divriği, Şebinkarahisar arasında Mengücekler (1080-1288); Hasankeyf, Mardin ve Harput merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu'da devlet kuran Oğuzların Döğer boyundan Artuklular (1102-1409); Van Gölü havzası, Ahlat, Erciş, Adilcevaz, Muş, malazgirt, Van, Bargiri Sökmenliler/Ahlatşahlar (1110-1207); Harput'ta Çubukoğulları (1085-1103); Diyarbakır'da Yıvaloğulları (1098-1183) ve Bitlis ile Erzen'de Dilmaçlılar (1084-1393) devlet/beylik kurar ve bölgeyi Türkleştirirler. Bölgeye önemli ölçüde Türk/Türkmen nüfusu yerleşir. Anadolu'nun "Türk yurdu" haline gelmesinde bu Türk devletleri tarihsel rol oynarlar.⁽²⁵⁾

Danişmend Gazi, 1103 yılında Malatya'yı alarak topraklarına katar ve Dersim çevresine egemen olur.⁽²⁶⁾

22. Prof. Dr. Osman Turan - Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Turan Neşriyat Yurdu, İst. 1973, s: 4.

23. Bkz: Yücel - Sevim (1990), C: I, s: 40 v. d., 45 v. d.

24. Yücel- Sevim (1990), C: I, s: 62.

25. Geniş bilgi için bkz: Yücel - Sevim (1990), C: I, s: 61, 71, 159 v. d., 162 v. d., 164 v. d., 171 v. d.; Prof. Dr. Faruk Sümer - Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, TTK Yay. Ank. 1990, s: 20 v. d., 47 v. d.; Turan (1973), s: 1 v. d., 55 v. d., 83 v. d., 111 v. d., 133 v. d.; Prof. Dr. Erdoğan Mercil - Müslüman - Türk Devletleri Tarihi, TTK Yay. Ank. 1993, s: 236 v. d., 243 v. d., 253 v. d., 261 v. d., 268 v. d., 275 v. d., 279 v. d.

26. Mercil(1993), s: 254.

Saltuklu soyunda kimi beyler daha sonraları Dersim'in Çemişkezek bölgesinde egemenlik sürdürmüşlerdir.⁽²⁷⁾

Mardin Artuklulardan Harput ve Palu egemeni Belek 1120'lerde Selçuklulardan Malatya'yı, Mengüceklerden de Dersim bölgesini alır. Artuklular böylece bir süre Dersim ve çevresine egemen olurlar.⁽²⁸⁾

Gence merkezli Selçuklu vasallarından Şadılı Devleti (951-1076), XI. yüzyılın ortalarından itibaren batıya kayarlar. 1064'de Ani merkez edinilerek Doğu Anadolu topraklarına doğru yeni bir egemenlik kurarlar.⁽²⁹⁾

Türkler Dersim'e ilkin Emir Saltuk'un 1057'deki seferiyle girerler. Aynı yıl Yakuti Dicle-Fırat havzasına akınlar düzenler. Bağın, Ergani, Kemah ile batı Dersim'i alır. 1071 yılında Yakuti, Malazgirt Savaşı'ndan sonra da Mengücek Bey bölgenin tümüne egemen olur.⁽³⁰⁾

Dersim yöresinde yaşayan Türk/Türkmenler önce Erzincan egemeni Mengücek Beyliği'nin egemenliğine girerler. Mengüceklerin yönettikleri yerler arasında Dersim'in Çemişkezek, Mazgirt gibi yerler de vardır.⁽³¹⁾ Dersim'in Nazimiye ve dolayları ise, Saltukluların egemenliğine girer.⁽³²⁾ Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı I. Alaeddin Keykubat 1226'da Fırat boylarını, 1228'de Erzincan ve Kemah'ı alır. Adıyaman, Kahta ve Çemişkezek kalelerini de alarak Mengücek Beyliği'ne son verir.⁽³³⁾ Böylece Dersim ve dolayları tümüyle Türkiye Selçuklu Devleti'nin yönetimine girer.⁽³⁴⁾

27. Merçit (1993), s: 282.

28. Turan (1973), s: 151; Merçit (1993), s: 246, 274.

29. Aksoy (1985), s: 111 v. d.

30. Yücel - Sevim (1990), C: I, s: 38.

31. Aksoy (1985), s. 119 v. d.; Akgül (1992), s. 12.

32. Ağar (1940), s: 2.

33. Turan (1971), s. 347 v. d., 351 v. d.; Turan (1973), s: 65; Turan (1996), s: 299; Yücel - Sevim (1990), s: 154; Akgül (1992), s: 12.

34. Akgül (1992), s: 12; Günel (1999), s: 30.

Özellikle Moğol istilasıyla Anadolu'ya büyük bir göç dalgası olur. Bu Türkmen göçleri uzun zaman sürer. Moğolların Mugan'a gelmesiyle topraklarını bırakan Türkmenler Anadolu'ya kayarlar. Eleşkirt çevresinde toplanan 60 bin hanelik Türkmen topluluğu Ahlat'a, bir o kadarı da Fırat havzasından Antap'e kadarki bölgeye yerleşirler. Çağdaş kaynakların "karıncalar ve çekirgeler gibi" kalabalık yığınlar olarak niteledikleri bu Türkmen topluluklarının bir bölümünü Selçuklu sultanı uçlara gönderir. Karadeniz kıyılarına giden Çepniler oraları Türkleştirirler.⁽³⁵⁾

I. Alaeddin Keykubat Türk beylik, aşiret ve oymaklarını korur-gözetir. Türkistan ve Horasan'dan doğu illerine gelen çoğunluğu Alevi olan Türkmen boyları bölgenin en etkin ögesi olurlar. Bu boy ve oymaklar Erzincan ve Dersim'in dağ etekleri başta olmak üzere bölgeye yerleşirler.⁽³⁶⁾

"Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı temel kitap, Osmanlılar'ın dayandığı Kayı boyunun Anadolu'ya gelirken Dersim'den batıya geçtiğini yazar.⁽³⁷⁾ Bölgeye topluluğun bir bölümünün yerleştiği kaçınılmazdır.

Selçuklular döneminde Türkçe, Dersim'e yerleştikten sonra ise Zazaca konuşan bu Türk/Türkmen boyları, Moğolların Anadolu'da yürüttükleri baskılar sonucu Dersim'in uzak ve ulaşılması zor olan kesimlerine yerleşirler. Erzincan, Erzurum ve Palu dolaylarındaki Türk boyları da Dersim'in bu tür korunmaya ve saklanmaya uygun olan yörelerine göçerek yerleşirler.⁽³⁸⁾

Harzemşah Devleti, Moğol hükümdarlığına yenilmiş, Celaleddin Harzemşah'ın komutasında tüm Harzem ordusu

35. Bkz: Dr. Tufan Gündüz - Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Bilge Yay. Ank. 1997, s: 27 v. d.

36. Mehmet Şerif Fırat - Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara. 1970, s. 101; Akgül (1992), s: 12 v. d.; Günel (1999), s: 30.

37. Bkz: Aksoy (1985), s: 25.

38. Fırat (1970), s. 101 v. d.; Akgül (1992), s. 13; Günel (1999), s: 30.

ve halkı Anadolu'ya gelmiştir. Alaeddin Keykubat'la Erzincan yakınlarında Yassı Çemen'de 1230'da yapılan savaşta yenilen Harzamliler dağılarak bölgeye yerleşirler. Çoğunluk Erzincan ve Dersim bölgesine yerleşir ve bölgenin Türk nüfusuna önemli ölçüde katkıda bulunmuş olurlar.⁽³⁹⁾

Harzem halkının bir bölümü bugün de "Hormekli Aşireti" olarak Tunçeli, Erzincan, Erzurum'u kapsayan bölgede varlığını sürdürmektedir.

Selçuklular'ın 1243'de Köseadağ yenilgisiyle Dersim ve dolaylarında Moğol egemenliği başlar. 1250'den sonra artık bölge tümüyle İlhanlı etkinlik alanıdır. İlhanlılar'dan kaçan Türkmenler de gelip bu dağlık yörelere sığınmışlardır.⁽⁴⁰⁾

Doğu Anadolu Türklerin batıya ilerleyiş ve Türkiye'ye giriş kapısıdır. Genel olarak Anadolu, özel olaraksa Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve Dersim bu yerleşmeler ve harmanlanmalar sonucunda Türk yurdu olmuştur. Bölge etnik bakımından Türkleşmiştir. Dolayısıyla; Dersim aşiretleri ve oymakları tümüyle Türk/Türkmendirler.

Selçuklular'ın 1318'de dağılmaları üzerine Erzincan ve yöresi, Selçuklular'dan ayrılarak bağımsız beylik kuran Eratna Bey'in egemenliğine girer. 1379'dan sonra Erzincan egemeni Mutahareten Dersim yöresini de alarak topraklarını genişletir. 1385'den sonra da Dersim ve yöresi Eratna Devleti'nden ayrılan Kadı Burhaneddin'in yönetimine girer. Özellikle Dersim'in Çemişkezek bu yönetimler altına girer.⁽⁴¹⁾

39. Bkz: Naşit Uluğ - Tunceli Medeniyete Açılıyor, İst. 1939, s: 17; Turan (1971), s: 369 v. d.; Turan (1996), s: 299; Akgül (1992), s: 13; Günel (1999), s: 30 v. d.

40. Akgül (1992), s: 14; Günel (1999), s: 31.

41. Yücel - Sevim (1990), C: I, s: 280, v. d., 287 v. d., 310; Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı - Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, TTK Yay. Ank. 1969, s: 155 v. d., 162 v. d. Akgül (1992), s: 14; Günel (1999), s: 31.

Dulkadırlılar/Zülkadırlılar Maraş ve Elbistan dolaylarında 1339'da bir beylik kurmuşlardır. Yazıtlarda kökenleri "Horasani" olarak geçen Dulkadırlılar, Oğuzların Bozok kolundadırlar. Sonradan Malatya ile Harput'u (Elazığ) da alarak Dersim dolaylarına egemen olmuşlardır.⁽⁴²⁾

Timur, 1387'de Anadolu'da görünür. Erzincan üzerinde baskı kurar ve Sivas'ı alır. Doğu Anadolu'da aralarında Çemişkezek ve Dersim yöresi beyi Yalman'ın da bulunduğu birçok bey Timur'a destek verirler. Bunun üzerine Osmanlılar harekete geçerler. Sivas, Erzincan, Kemah gibi yerler Osmanlılarla Timurlular arasında birkaç kez el değiştirir.

Timur'un Anadolu istilasına karşısında Dersim yöresi güvenirli korunak olur. Timur zulmünden kaçan Türkmen toplulukları yığın yığın Dersim'e sığınır.⁽⁴³⁾ 1402'de yapılan Ankara Savaşı'ndan sonra Dersim ve yöresinde pek Osmanlı egemenliği kalmaz.

Timur Türk boy ve oymaklarına baskı yapar. Doğu Anadolu'nun çeşitli yörelerinde aşiret ve beylikler arasında sürtüşmeler başlar. Dersim aşiretleri kendi aralarında çatışırlar. Nazimiye dolaylarında Hormek, Alan ve Haydaran aşiretleri arasında zorlu vuruşmalar olur. Hormek aşiretinden Kara Yakup, doğu Dersim aşiretlerini egemenliğine alarak "İlbeyi" sanını alır.⁽⁴⁴⁾

Osmanlılar Dersim'e ancak Fatih döneminde 1473'de yapılan Otlukbeli Savaşı'ndan sonra yeniden egemen olurlar. Savaş sonrası dağılan Akkoyunluların ve onların yanında yer alanların birçoğu Dersim'in Ovacık ve Pülümür yörelerine sığınır.⁽⁴⁵⁾

42. Uzunçarşılı (1969), s: 169.

43. Naşit Uluğ (1939), s: 18.

44. Fırat (1970), s: 107.

45. Ağar (1940), s: 27; Akgül (1992), s: 15.

Akkoyunlu Devleti; Oğuzların Bayındır boyundan Kara Osman Bey'in yönetiminde kurulur. XIV. yüzyılın sonlarında Azerbaycan, Diyarbakır ve Harput (Elazığ) arasındaki yerlere egemen bir Doğu Anadolu Türk devleti olur.⁽⁴⁶⁾ Karakoyunluların Şii-Alevi bir inancı benimsemeleri üzerine, onları rakip alan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ise Sünniliği yeğlemiştir.⁽⁴⁷⁾

Akkoyunlu ve Karakoyunlu yönetimindeki göçer Türkmenler Moğol istilasından sonra Anadolu'ya göçmüşlerdir. Erzurum, Erzincan, Kemah ve Kars'a kadar olan yaylalara yerleşmişlerdir. Yazı buralarda geçiren bu göçer toplulukları; kışın Urfa, Birecik, Mardin, Caber ve Rakka gibi Güneydoğu Anadolu kentlerinde geçirmektedirler.

Akkoyunlular Diyarbakır'ı merkez edinerek Doğu ve Güneydoğu Bölgesi üzerinde XV. yüzyılda devlet kurarlar. Bölgeye başka zamanlarda gelmiş Döğer ve diğer Türkmen boyları Akkoyunluların egemenliğine girerler. Böylece Doğu Anadolu'daki Musullu, Pürnek, Hamza Haculu, Avşar, Bayat, İnallu, Tabanlı, Danişmendli, Bicanlı gibi boy ve oymaklar Akkoyunluların hanedan boyu olan Bayındır boyunun çevresinde toplanarak Akkoyunlu Devleti'ni oluşturular.

Karakoyunluların ortadan kalkmasıyla onların egemenliğindeki bölgede yaşayan Alpavut, Cakırlı, Karamanlı, Sadlu gibi oymaklar da Akkoyunlu boyları arasına katılırlar.⁽⁴⁸⁾

Akkoyunlu Türkmen halkı "Bozulus Türkmenleri" olarak adlandırılır.⁽⁴⁹⁾ Bozulus aşiretleri bölgede Osmanlı

46. Bkz: Uzunçarşılı (1969), s: 188 v. d.

47. Uzunçarşılı (1969), s: 186 v. d., 194.

48. Geniş bilgi için bkz: Gündüz (1997), s: 14 v. d., 29 v. d.

49. Gündüz (1997), s: 163.

düzeninin kurulmasından sonra "Karaulus aşiretleri" ile birlikte "Aşair ver Ulus Livası" adıyla sancak statüsüne getirilmiş ve mali bakımdan Diyarbakır defterdarlığına bağlanmıştır.⁽⁵⁰⁾ Bozulus'un Batı Anadolu'ya gelmeden çok önceleri Urfa ve Diyarbakır yöresine yerleşerek, tarımla uğraşmışlardır.⁽⁵¹⁾

Bozulus'un Anadolu'nun iç bölgelerine dağılmasından sonra bile; İzzeddin, Avşar, İnallu, Anter, Çobu, Acurlu ve Şark çağırganlı aşiretlerinin önemli bir bölümü Diyarbakır ve yöresinde kalmayı sürdürmüşlerdir.⁽⁵²⁾

Karakoyunlular, Oğuzların "Baranlı" boyundadırlar. Bu boy "Yazırlılar" bağlıdır. Moğol istilas sırasında Maveraünnehir ve Horasan'dan batıya göçmüşlerdir. XIII. yüzyılda Akkoyunlu Türkmen boylarıyla birlikte Türkistan'dan göçerek Fırat ve Dicle nehirlerinin yukarı vadilerine yerleşmişlerdir.

Anadolu'ya geldiklerinde başlarında Türe Beg vardır ve 30 bin hanedirler. Konar-göçer olan Karakoyunlu Türkmen aşiretleri yazın Aladağ yaylalarında, kışları da Diyarbakır ve Fırat dolaylarında geçirmişlerdir. XIV. yüzyılın sonlarında Karakoyunlu aşiretinin etkin kollarından Baharlı kolu devleti kurmuştur.⁽⁵³⁾

XVI. yüzyıla kadar Dersim'e Yıva, Ağaçeri, Çavundur, Döğer, Çepni ve Eymir gibi Oğuz/Türkmen/Türk boylarının yerleştikleri görülmektedir. XVI. yüzyıl içindeyse Uluyörük ve Bozoklu Türkmen oymakları Dersim'de toplanmış ve yerleşmişlerdir.⁽⁵⁴⁾ Bozulus Türkmenleri de Di-

50. Gündüz (1997), s: 117.

51. Gündüz (1997), s: 154.

52. Gündüz (1997), s: 147.

53. Uzunçarşılı (1969), s: 180 v. d.; Turan (1973), s: 194 v. d.

54. Geniş bilgi için bkz: Akgül (1992), s: 16; Günel (1999), s: 29.

yarbakır ve Dersim yaylalarından yararlanırlar.⁽⁵⁵⁾

İran toprakları üzerinde Safevi soyundan ve Erdebil ocağından Şah İsmail devlet kurar. Özellikle Anadolu'daki Türkmen boylarına dayanmaktadır. Kendisi de Anadolu ile ilişkidir. Tercan'a kadar gelmiş ve Alevi Türkmenlerini bu uğurda güdülendirmiş, kuracağı devlet çerçevesinde toparlamıştır.

On iki İmamcı Şiilik/Alevilik resmi dinsel/mezhepsel ideolojisidir. Bir Alevi yatağı olan Dersim halkı yanında yer alır. Bu gelişme Osmanlı'yı kuşkulandırır ve Yavuz Selim sert önlem alır. Birçok aşiret halkı cezalandırılır. Bu olaylardan sonra Dersim bölgesi Osmanlı yönetimine karşı potansiyel tehdit merkezi olur. Devletin baskısı sürekli üzerlerinde olacaktır. Başka bölgelerdeki Aleviler/ Kızılbaşlar da özellikle Dersim'i kendileri için sığınak görecektir ve buraya yerleşeceklerdir.

I. Selim danışmanlarından Kürt kökenli İdrisi Bitlisi'nin tasarıları ve uygulamaları çerçevesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerini Dersim Alevilerine karşı örgütler. Onlara bol bağışlarda bulunur. Dersim aşiretlerinin mal ve topraklarını bunlara verir. İç işlerinde özerk beylikler haline getirir.⁽⁵⁶⁾

Dersim'in Türk/Türkmenliğine karşı bölgenin Kürtlüğünü, Alevi/ Kızılbaşlığına karşı da Sünniliği ve Şafiiliği kalkan olarak kullanır. Devlet, kendi kurucu ögesi olan Türk/Türkmenliği ve kuruluş döneminin dinsel-mezhepsel ideolojisi olan Alevilik-Ahiliği değil, Kürtlüğü ve Sünni-Şafiiliği destekler, güçlendirir.

55. Ahmet Refik - Anadolu'da Türk Aşiretleri, Enderun Kitabevi, İst. 1989, 2. basım, s: 2 v. d.

56. İdrisi Bitlisi'nin Doğu ve Güneydeki Kürt aşiretlerini Osmanlı Devleti'nin egemenliğine kazandıran ve onlara bağımsızlık/ özerklik veren antlaşması için bkz: Ş. Kaya Seferoğlu - 101 Soruda Türklerin Kürt Boyu, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay. Ank. 1982, s: 53.

Bu antlaşmayla Doğu bölgesinde yeni bir yönetsel düzenleme yapılır ve Kürtlerin yaşadığı bölge çok sayıda sancağa bölünür. Doğuda sınır oluşturan Kürt beyliklerinin "kısmen özerkliklerine" izin verilir. Ama çerçeveyi Osmanlı yasaları çizer. Aşiretlerin/beyliklerin serbestlik alanı Osmanlı bilgisi çerçevesinde olur. Bu çerçevenin dışına çıkılmasına izin verilmez.⁽⁵⁷⁾

c- Dersim'de Yönetsel Düzenleme ve Yapılanma

Osmanlılar döneminde Dersim ilkin Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancaktır. Daha sonraları has, zeamet olarak Çemişkezek, Pertek ve Sağman beylerine bağlanır. Tanzimat'a dek Dersim, merkezi otoriteden uzak olarak beylerin egemenliğinde olarak yönetilir.⁽⁵⁸⁾ 1848'de Dersim Hozat'tan yönetilen bir ilçe (kaza) statüsü kazanır. Fakat hâlâ, hükümetin Dersim'de bir otoritesi sağlanamamıştır.

1860'lardan sonra Dersim'de sırasıyla Şah Hüseyin, Gülabi, Mansur ve Şeyh Süleyman gibi başkanlar/reisler yönetime egemendirler. 1875'de Hüseyin Bey Pülümür'e, Gülabi Bey de Mazgirt'e kaymakam olarak atanırlar.

Görüldüğü gibi Tanzimat'tan sonra Dersim'deki yönetsel düzenlemede bölgenin egemenleri olan "ağa" ve "şeyh"ler yöneticiliklere getirilmişlerdir. Bu durum devletin bölgedeki "ıslahat"ını olumsuz etkilemiş, yöre kökenli olan yöneticiler bu tür çalışmaları önlemiş veya geçiştirmişlerdir.⁽⁵⁹⁾

57. İsmet Parmaksızoğlu - Tarih Boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay. Ank. 1983, s: 48 v. d.

58. Ağar (1940), s: 30; Akgül (1992), s: 16.

59. Dersim (Jandarma Genel Komutanlığı Raporu), Kaynak Yay. İst. 1998), s: 54; Akgül (1992), s. 17.

Dersim'de devletin etkinliği, 1880'de "vilayet/il" statüsüne getirilmesiyle başlamıştır. Dersim "vilayet/il" olarak Erzurum'dan ayrılır. İlk valisi, Fikri Paşa'dır. Hükümetle Dersimliyi birbirine yaklaştırmaya çalışır. 1886'da yeniden mutasarrıflığa indirilir. 1888'de Dersim sancaklık olur. Sancak merkezi Hozat'tır. Ovacık, Çemişkezek, Çarsancak, Mazgirt, Pertek, Kuzican, Nazimiye (Kızılkilise) ve Pah buraya bağlanan kasaba olurlar. Böylece Hozat merkezli Dersim sancağı Elazığ (Mamurev-Aziz/ Harput) "vilayet/il"ine bağlanır. Dersim bir sancak olarak Osmanlı Devleti'nin yıkılışına dek bu statüsünü sürdürür.⁽⁶⁰⁾

4- Dersim'in Tarihçesi Çerçevesinde Bölgede Kürtleşme Süreci

a- Kürt Tarihçesi ve "Kürt" Adının "Türklük"le İç İçeliği

Macar dilcileri ve birçok Türkolog Oğuz Türk uruğları içinde bulunan "Kürt" uruğunun Türkçe "yatkın kar, sertleşmiş kar, geç eriyen kar" anlamına geldiğini belirtirler. Avrupa ve Asya'daki Türklerin varlık sürdürdükleri ülkelerde günümüzde de "Kürt" sözü "kar" anlamına gelmektedir. Ortaasya'da Tanrı dağları bölgesinde yaşayan Karluk Türklerinin adı da yine "karlı yerlerde yaşadıkları" nedeniyle Oğuz kağan'ca verilmiştir.⁽⁶¹⁾

"Kürt" deyimini, "Karluk" sözünden türemiş olmalıdır. Hunlar, Saka/İskit Türkleri ve Sibir Türkleri, Altayların

60. Dersim (1998), s: 54 v. d.; Akgöl (1992), s: 17; Günel (1999), s: 37.

61. Bkz: Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu - Kürtlerin Türklüğü, Hamle Yay. İst. 1995, 2. basım, s: 16 v. d.; Şükrü Kaya Seferoğlu - Anadolu'nun İlk Türk Sakinleri Kürtler, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay. Ank. 1982, s: 1.

karlı dağlarında yaşayan soydaşlarına "Kurdak/Kürdak" demişlerdir.⁽⁶²⁾ Fırat ve Murat havzalarında yaşayanlar için "Kürt", "Kızılbaş" demektir. Oysa bunlar "Kızılbaş Türkmen"dirler. Türkçe'yi "Azerbaycan ağzıyla" konuşurlar.⁽⁶³⁾ Cengiz Han döneminde "Kürt" "bey" anlamındadır. Moğollar bu sözcüğü "cesur" ve "soylu" anlamında kullanmışlardır.⁽⁶⁴⁾ Doğu Anadolu'da damların üzerindeki karlarının temizlenmesi demek olan "küreme" sözü de "Kürt" sözcüğüyle ilişkilidir.⁽⁶⁵⁾

"Kürt" adı Göktürk anıtlarında da yer almıştır. Yeni-sey boylarında Elegeş yazıtındaki; *"(Men) Kürt El-Kan Alp-Urungu, Altunlug keşiğim bantım belde, el'm Tokuz kırk yaşım. (Günümüz Türkçesi: Ben Kürt-İl-Han Alp-Urungu'yum, Altından yapılmış okluğumu bağladım belime, Milletim; ben kırk dokuz yaşında öldüm)"* tümce bunun kanıtıdır. Kürt oymağı/boyu Göktürk federasyonu içerisinde yer almış olmalıdır.⁽⁶⁶⁾

"Kürt" sözünün kaynağı olabilecek "Kardaka" sözcüğüne "ülke adı olarak" tarihte ilk kez M. Ö. 2 bine ait Sümer eşik tabletlerinde rastlanır.⁽⁶⁷⁾

Daha sonra "Kardakhlar" adının Yunanlı tarihçi ve komutan Ksenophon'un eserinde kullanıldığı görülür. Ksenophon, komutasındaki "Onbinlere" saldıranların "Kardukhlar" olduğunu yazar. Dağlı ve savaşçı bir kavim olan "Kardukhlar"a ilişkin bilgi verir.

62. Dr. Mahmut Rışvanoğlu - Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm, Türk Kültür Yay. İst. 1975, 2. basım, s: 14 v. d.

63. Burhan Özkök - Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları, İst. 1937, s: 4.

64. Ş. Kaya Seferoğlu - H. Kemal Türözü- 101 Soruda Türklerin Kürt Boyu, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay. Ank. 1982, s: 11.

65. Seferoğlu (1982), s: 1.

66. Seferoğlu (1982), s: 8.

67. Bkz: V. Minorsky - "Kürtler", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. İst. 1967, C: VI, s: 1089.

M.Ö. 401'lerde geçen bu olaylar sırasında Medler, Persler ve Urartulardan söz edilmez.⁽⁶⁸⁾ Ancak, Minorsky'le Ksenephon'un sözünü ettiği bu Kardukhların bugünkü Kürtlerin ataları oldukları henüz kanıtlanmamıştır.

Kürtlere ilişkin bilgi, ancak Arap istilas dönemin-den itibaren başlamıştır.⁽⁶⁹⁾

b- Kürtlerin Kökenine İlişkin Görüşler

Kürtlerin kökenine ilişkin çeşitli görüşler üretilmiştir. Kısaca şu başlıklar altında toplanabilir:

Kardu-Karduk Kökenliliği: Bunlardan birincisi Kürtlerin "Kardu/Karduk halkı" oluşudur. Bu söz ilkin Ksenephon'da yer alır.⁽⁷⁰⁾ Diplomat kökenli olan Bazil Nikitin bu görüşü savunur. Hartman, Nöldeke, Weisbach ise savı çürütmüşlerdir.⁽⁷¹⁾

Med (İran) kökenliliği: İkincisi, Kürtlerin "Med/İran" kökenli olduğudur. V. Minorsky bu görüştedir. İranlı sayılmaları ise, irksal etkenden çok, dil ve tarih etkenine dayandırılmıştır. "Kürtçe", "İrani kökenli" bir dil olarak sayılmıştır.⁽⁷²⁾

Minorsky daha sonraları "İskit/Med" kökene bağlayarak, eski görüşlerinden bir ölçüye dek uzaklaşmıştır. Tarihteki "Ektrad" sözünün de "İrani" ve "İranileştirilmiş" aşiret-

68. Bkz: Ksenephon - Anabasis (Onbinlerin Dönüşü) (Çev.: Tanju Gökçöl), Hürriyet Yay. İst. 1974, s: 111 v. d., 121 v. d., 126 v. d.

69. Minorsky - "Kürtler", İsl. Ans. C: VI, s: 1091.

70. Ksenephon (1974) 1974, s: 111 v. d., 121 v. d., 126 v. d.

71. Geniş açıklamalar için bkz: Günel (1999), s: 11 v. d.

72. Minorsky bu bağlantıyı şöyle saptır. Ona göre; " Farsça gibi, Kürtçe de batı İran dillerinden olmakla birlikte, kökeni Farsça'dan ayrıdır. (...) Kürtçe, Farsça'dan tümüyle ayrı bir özellik göstermektedir". Bkz: Minorsky - "Kürtler", İsl. Ans. C: VI, s: 1111.

ler anlamında kullanıldığı savındadır.(73)

Kürtlerin Med kökenli olduğu savı, özellikle siyasal yaklaşan çevrelere sıcak gelmiştir.(74) Ayrıca Kürtler, kimi söylenceler yoluyla İranlı köke bağlanmıştır.(75) Oysa, arkeolojik buluntular Med istilasından önce Kürtlerin varlığını ortaya koymaktadır. Yani Kürtler, Med kökenli değildir.(76)

Arap Kökenliliği: Üçüncü görüş de Kürtleri Arap kökenli görüş. Şeref Han bu görüşü çürütür. Arap kaynakları Kürtlerden "Kurd", "Kurdi" ve çoğul olarak "Ekrad" olarak söz ederler ve istila peşinde olan Araplar Kürtlerle VII. yüzyılda bugünkü yurtlarında karşılaşılır. Kimi Kürt aşiretleri de kendilerini Arap ileri gelirlerine bağlarlar. Doğallıkla bu islamsal etkiden kaynaklanmıştır.(77) Arapların istila dönemlerinde "İrani" veya "İranileştirilmiş" kabileler karışımına "Kurd", çoğulu olarak "Ekrad" denilmiştir.(78)

Hint-Avrupa Kökenliliği: Dördüncü görüş, Kürtleri Hind-Avrupa kökene bağlar. Ari olduklarını savunur. Oysa; kimi yazarlar "Ari dil" olabileceğini, ancak "Ari ırk" olmayacağı saptayarak bu görüşü çürütmüşlerdir. Ari olan Medler, dillerini Kürtçe'ye aşılamlılardır.

Gürcü- Ermeni Kökenliliği: Beşinci görüş, Kürtlerin Gürcü-Ermeni kökene bağlar. Ermenileri Kürtlerle akraba görür. Siyasal bakan kimi Kürt aydınları da bugünkü Er-

73. Minorsky - "Kürtler", İsl. Ans., C: VI, s: 1089, 1091

74. Bkz: Hasan Yıldız - Aşiretten Ulusallığa Doğru Kürtler, Dicle - Fırat Yay. İst. 1991, 2. basım, s: 18.

75. Abdul Haluk M. Çay - Her Yönüyle Kürt Meselesi, Turan Kültür Vakfı Yay. İst. 1994, s: 37.

76. Mehmet Şükrü Sekban - Kürt Meselesi, Kon Yay. Ank. 1979, s: 18, 24.

77. Açıklamalar için bkz: Günel (1999), s: 13 v. d.

78. Minorsky - "Kürtler", İsl. Ans. C: VI, s: 1091.

menilerin çok eski çağlarda Kürtlerin "ayrılmış kardeşleri" olduğu inancındadırlar. Bu görüşü Hoybun örgütü propagandasında esas alacaktır. Kürtler, Kaldelilere dayandıranlar da vardır. N. U. Marr gibi bilim adamları Kürtlerin Gürcüler, Ermeniler gibi Asyanik kavimlerle akraba olduklarını, bunların dilini konuşmaktayken sonradan İrani bir dil benimsediklerini düşünür.⁽⁷⁹⁾

Gutti-Sümer Kökenliliği: Bu görüşlerin altıncısı Kürtlerin Gutti-Sümer kökenli oldukları doğrultusundadır. Zagros dağlarında M. Ö. III. binli yıllarda yaşayan Guti ve Sümerlerin Kürtlere kaynaklık ettikleri savunulur. Özellikle Kürtleri Mezopotamya uygarlık bölgesine yaslamak isteyenler bu sava dayanırlar.⁽⁸⁰⁾

C. Bender de "Guti" ile "Kurti" sözleri arasında yakınlık görür. Gutilerin, Kürt halkının ataları olduğunu kabul eder.⁽⁸¹⁾ Oysa bu savların bilimsel bir dayanağı yoktur. On bin yıllık bir Kürt tarihinden söz etmek, Kürtlerin varlığını yazının bulunmasından çok çok öncelere götürerek uygarlıkla ilişkilendirmek, bilim ciddiyetiyle bağdaşmaz. Gutiler ise, ancak M. Ö. III. binli yıllara kadar götürülebilir.⁽⁸²⁾

Minorsky, Nikitin gibi doğubilimcilerin eski Mezopotamya halkları ile Kürtleri ilişkilendiren savlarının bilimsel bir dayanağı yoktur. Tarih, arkeoloji, antropoloji, etnografya ve filoloji ile ilgili kaynak ve buluntular böylesi bir gerilere giden geçmişte "Kürt tarihi"ni yakalamamıza izin vermiyor.⁽⁸³⁾

79. Geniş bilgi için bkz: Günel (1999), s: 16 v. d.

80. Geniş açıklamalar için bkz: Günel (1999), s: 18 v. d.

81. Dr. Cemşid Bender - Kürt Tarihi ve Uygarlığı, Kaynak Yay. İst. 1991, 2. basım, s: 11 v. d.

82. Çay (1994), s: 46.

83. Sekban (1979), s: 38 v. d.

Turan Kökenliliği: Kürtlerin kökenine ilişkin bir başka görüş de; Kürtlerin Turan kökenli olduğu savındadır. XX. yüzyılın başlarında Kürt hareketinin öncülüğünü yapanlardan ve daha sonraları yanlışımdan dönenlerden M. Şükrü Sekban "Türk" ve "Kürt"ün birer adlandırmadan öte anlam taşımadığını, aile adının "Turani" olduğunu belirtir. Kürtlerle Türklerin aynı ırktan ve "kardeş çocukları" olduklarını, bir ulus olarak yaşamaları gerektiğini belirtir. Sosyolog Ziya Gökalp de "Kürt" ile "Türkmen"in birbirinden ayrılmayacak benzerlikler gösterdiği kanısındadır. Gökalp, antropolojik açıdan Kürt ile Türk insanı arasında hiçbir farkın olmadığına değinir.⁽⁸⁴⁾

Kürtlerin kökenine ilişkin görüşlerin hepsi de kanıtlanmışlıktan uzaktır. Bu nedenle tam anlamıyla doğrulanmış bilgiler ve görüşler olarak kabul edilemezler. Bunların çoğu siyasal amaçlı bilgi ve görüşlerdir. Batılıların bilgilerinin kaynağında emperyalist erekler, yerli etnikçi-ayrılıkçı siyasal Kürtçülerin görüşlerinde ise Kürtleri Türk toplumundan koparabilmek için ayrılmanın alt yapısını hazırlamaya dönük amaçlı yatmaktadır. Bilgiler bu çerçevede üretilmiştir.

Zaten "Kürt" kavramının/sözcüğünün kullanılması da pek eskilere gitmez. Gurani ve Zazaca konuşanları da kapsamaz. Hayvancılık yapan belirli bir "göçer grubu"nu tanımlayan ad olmuştur. Aşiret düzeni içerisinde olan bu topluluklar kendilerini, *aşiret* veya *Kürt* olarak adlandırmışlardır. Bu da XVI. yüzyıldan itibaren genellikle kaynaklarda yer almıştır. *Kürt* adı; dilsel olarak tanımlanmış etnik bir kimlikten çok, "göçebe kavimciliği"ni belirtmektedir.⁽⁸⁵⁾

84. Rıçvanoğlu (1975), s. 87 v. d.; Günel (1999), s: 20.

85. Bkz: Martin van Bruinessen - Kürtlük, Türklük, Alevilik (Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadelesi) (Çev.: Hakan Yurdakul), İletişim Yay. İst. 2000, 3. basım, s: 18, 71.

c- "Kürdistan" Teriminin Doğuşu ve Özelliği

Kürtlere ilişkin bilgi Arap yayılcılığı döneminde başlar.⁽⁸⁶⁾ Selçuklular'dan önce "Kürdistan" terimi bilinmemektedir.⁽⁸⁷⁾ Bu terim ilkin XII. yüzyılda Büyük Selçuklu Sultanı Sancar (1117-1157) döneminde kullanılmıştır. Irak'ta Hamadan'ın kuzeydoğusundaki Bahar kentinin merkez olarak kabul edildiği bir "Kürdistan eyaleti" kurulmuştur. Valiliğine de Sultan Sancar'ın yeğeni Süleyman Şah atanmıştır. Kürtler bu dönem kimi toplumsal karışıklıklara da katılmışlardır. Bu eyaletin sınırları sürekli değişikliğe uğramış, zaman zaman genişlemiş veya küçülmüştür.⁽⁸⁸⁾

Şeref Han, "Kürdistan"ı sadece Çemişkezek için geçerli sayar. Evliya Çelebi ise, Erzurum-Basra arası bölgeyi "Kürdistan" olarak adlandırır. Osmanlılar döneminde "Kürdistan" sadece bir coğrafya terimidir. Kürtlerin daha yoğun olarak bulundukları belli bir bölgenin adı olarak kullanılır. Kesinlikle bir devlet veya beylik toprağı/ülkesi anlamında kullanılmaz.⁽⁸⁹⁾

Doğu topraklarımızın "Kürdistan" olarak adlandırılmasında, böyle bir yapay coğrafik adın ortaya çıkmasında geleceği göremeyen, sığ düşünceli Osmanlı sultanlarının büyük payı vardır. Yavuz Aleviliği ve Şah İsmail'in Anadolu'daki etkinliğini kırmak için doğu topraklarında yaşayan Şafii mezhebindeki "Kurt-baba" dağlı Türk boylarına "Kürt" ve doğu bölgesine de "Kürdistan" adlarını vermiş, bunları desteklemek için Orta Anadolu'nun Sünni Türk boylarını buralara göndererek yerleştirmiş ve yöre insanını

86. Minorsky - "Kürtler", İsl. Ans. C: VI, s: 1091.

87. Minorsky - "Kürtler", İsl. Ans., C: VI, s: 1092.

88. Minorsky - "Kürtler", İsl. Ans. C: VI, s: 1097; Nazmi Sevgen - Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay. Ank. 1982, s: 18.

89. Geniş açıklamalar için bkz: Günel (1999), s: 38 v. d.

baskı altında tutmaya çalışmıştır.

Zamanla bu bölgeye gönderilen Türk boyları da yerli halkla karışarak özümrlenmiştir. II. Abdülhamit baskı düzenini yürütebilmek için buralardaki Türk boy ve oymaklarına "Kurmanço" adını takmış, derebeyliği hortlatmış, onları "Kürt" olarak nitelemiş, korumasında olduklarını belirtmiş, gençlerini İstanbul'daki "Aşiret mektepleri" dediği özel okulda yetiştirmiş ve kendi siyaseti doğrultusunda kullanmıştır.⁽⁹⁰⁾

"Kürdistan" terimi ve coğrafik bölge adı olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın mektuplarında da geçer.⁽⁹¹⁾

Coğrafik terim olarak "Kürdistan" terimi XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı mülki düzenlemelerde kullanılır. Osmanlı arşivlerindeki bu tür kayıtlarda bu durum yer alır. 1842'den itibaren tutulan kayıtlar "*Mesal-i Mühimme-i Kürdistan*" başlıklı bir defterde toplanır. 1840'da Osmanlı mülki bölünmesinde "*Kürdistan*" adı altında gösterilen eyalet beş liva/sancaklıktan oluşur. Daha sonraları bu terimden siyasal olarak yararlanılmaya çalışıldığı ve kökleştirilmek istendiğinin görülmesi üzerine 1876 "*Vilayet Nizamnamesi*"nde "*Kürdistan Vilayeti*" yerine "*Diyarbakır Vilayeti*" deyimini yer alır. 1908'den sonra da "*Vilayet-i Şarkiye*" adı kullanılır. İngiliz yazışmalarındaysa "Kürdistan" dan sürekli Musul anlaşılmıştır. Zaten 1920'lerden itibaren "Kürdistan" yerine Musul adını yeğleyecek ve yazışmalar da çoğunluk Musul adını kullanacaklardır.⁽⁹²⁾

Dersim, Osmanlı tarihi boyunca hiçbir zaman tam olarak "Kürdistan" olarak düşünülmemiş ve o coğrafik bölgenin içine konulmamıştır.

90. Fırat (1970), s: 144 v. d., 190 v. d.

91. Günel (1999), s: 39 v. d.

92. Geniş bilgi için bkz: Günel (1999), s: 40.

d- "Kürtleşme" Doğrultusunda Bozulan Ortak "Türk Kimliği"

Bölgede kaynaklık açısından başatlık sağlayan ve giderek etniksel olarak da kültürel olarak da egemen olan kimlik "*Türk kimliği*"dir. Ancak, bir bozulma ve özümleme yaşandığı açıktır. Bu da kimi siyasal etkenlerle tezgâhlanan bir politikalar sonucunda sosyolojik değişikliklere yol açmıştır.

Bölgede açık bir "Kürtleşme" yaşanmıştır. Etnik bakımdan açık Türk olan topluluklar bile zamanla "Kürt" olarak nitelenmiş ve bilinçlere öyle yerleştirilmiştir. Zaman bu tür çevrelerin tarihle bağını koparmış ve kendilerini o biçimde duyumsamış ve bu doğrultuda biçimlenmişlerdir. Dolayısıyla bu durum, siyasal etkenlerle yaratılan bir sosyolojik olgudur.

Osmanlı arşivlerinde geçen "Kürd", "Kürdler", "Kara kürd", "Karacakürd", "Kürmanç" ve "Kurmanç" toplulukları tümüyle Oğuz Türkmenleridirler.⁽⁹³⁾ Dersim üzerine yazanlardan Hıdır Öztürk, bunların Türklükleri unutturularak, ayrı bir soy imiş gibi gösterildiklerini belirtir. Ona göre; Türkmenlerle Kürdler köken olarak "bir millet"tir. Oğuzdurlar. Kürt olarak adlandırılanlar Oğuzların "Üçok kolu"-nun "Bügdüz boyu"ndadırlar.⁽⁹⁴⁾

Orta Asya'da Yenisey bölgesindeki Kürt boyunun dillerindeki sözcüklerle İskit/Saka Türklerinin dillerindeki sözcükler aynı oluşu, her iki kesimin de "kökte birleştikleri"ni gösterir.⁽⁹⁵⁾ XVI. yüzyılın Kürt yapıtlarında "Şerefname" "Kürt Döğer" adında bir Kürt boyundan söz eder ki,

93. Türkay (1979), s: 18.

94. Öztürk (1984), s: 51 v. d., 54.

95. Mehmet Eröz - Doğu Anadolu Hakkında Sosyo Kültürel Bir Araştırma, Ank., s: 12, 14.

Döğerler oğuz boylarından biridir. Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleşmişleridir. "Kürd" adını taşıyan birçok boy vardır ve Afganistan, İran ve Türkiye'ye yerleşmişleridir. Bunlar Göktürkler ile Kuman Türkleriyle akrabadırlar. Kürtler ayrı bir ırk değildir. Kürtlerle Türkler aynı ırkdandırlar. Her ikisi de Orta Asya'dan değişik zamanlarda gelmiş, kardeş öğelerdir. Kürtler için "Proto-Türkler" denebilir.⁽⁹⁶⁾

Olaylara nesnel bakan ve siyasallığın ağına düşmemiş Prof. Sayce gibi yerli ve yabancı bilim çevreleri Kürtleri "Turani kavimlerden" gördükleri gibi,⁽⁹⁷⁾ Dersimlileri de köken ve soy olarak "Türk" görürler. Bu tür bilim çevrelerine göre; Dersim aşiretleri Orta Asya'dan göçerek gelmiş olan Türk/Türkmen boylarıdır. "Kürt" olarak nitelenmeleri Osmanlı dönemindeki sosyolojik oluşumun sonucudur.

Oysa, onlar "Kızılbaş Türkler"dirler.⁽⁹⁸⁾ Anadolu'ya geliş tarihleri farklı olan; ancak çıkış yerleri, taşıdıkları kültür, temsil ettikleri uygarlık bakımından aynı potaya girebilecek Kürtlerle Türkler Proto-Türklerin Ortadoğu'da yerleştikleri yere göre farklılıklar gösteren iki koludur.

Dersim üzerine çalışmalar yapan Burhan Özkök, bölgede "Kürtleşme"nin yaşandığını, halkın azımsanamayacak bir bölümünün kendilerini Türk kabul ettiklerini belirtir. Kürtçe'deki sözcüklerin birçoğunun Türkçe olduğunu saptar. Bunlara dayanarak Kürtlerin Türk soyundan oluşlarını vurgular.⁽⁹⁹⁾

Dersim halkı öteden beri "Horasanilik" olarak dile getirdiği kökenini bilinç altında taşımaktadır. Onların "Horasanilik"ten kasıtları Türk kökenli oluşlarıdır.

96. Seferoğlu - Türozü (1982), s: 3.

97. Prof. Sayce bu görüşten olanlardan biridir. Bkz: Seferoğlu (1982), s: 8.

98. Özkök (1937), s: 4.

99. Özkök (1937), s: 5, 7.

Tarihçi A. Çay; Büyük İskender'den başlayan ve daha sonraları Bizans, Sasani ve Araplarca bölgede yürütülen yozlaştırma ve özümleme politikaları sonunda oluşan kaos Kürtler konusunda bir bilinemezlik ve ayrımlaşan kimlikleşme doğurduğu görüşündedir.

XI. yüzyıldan sonra bölgeye yeni bir kimlik olarak Türk kimliği gelmiştir. Bu kimliğin başlangıcı Oğuz Türkleri'dir. Oğuz göçleri bölgeye yeni bir kimlik kazandırmışlardır. Bu yeni kimlik "Türk kimliği"dir.

XI. yüzyıldan sonra Türk kimliği Küçük Asya'nın etnik kültürel, siyasal ve ekonomik yapısını biçimlendirmiştir. Bu yapı günümüze kadar gelişerek sürmüştür. Kafkasya, Mezopotamya ve Anadolu'nun siyasal yapısı içerisinde "Kürt" adı altında toplanan ögeler tümüyle Türk tarihinin doğal gelişimi içerisinde yer almışlardır.⁽¹⁰⁰⁾

Kürtlerin kökenine ilişkin görüşlerin farklılığı; bölgenin Doğu ile Batı arasında köprü olması, burada tarih boyu birçok kavimlerin yaşamaları ve uygarlık yaratmaları ve emperyalizmin tarih boyu buraya olan ilgisinden kaynaklanır.

Olayın siyasallaşması, siyasetin konusu yapılması da sorunu kör düğüme çevirmiştir. Ama köken ne olursa olsun bu topraklar, üzerinde yaşayan insanların tümünündür. Önemli olan bu topraklar üzerinde kardeşçe, huzur içerisinde yaşamasını bilmektir.

Olayı siyasallaştırarak, çözülmez duruma getirmenin gereği yoktur. Bunda bu ülkenin sahibi ve bu topraklar üzerinde yaşayanların bir yararı olmaz. Olsa olsa emperyalizmin ekmeğine yağ sürülür. Acıyı ülkemizin insanları çeker.

100. Bkz: Çay (1994), s: 102.

5- Dersim'in Ulusal Kimliği; "Kürtlük", "Zazalık" ve "Türklük"

a- Dersim'de Uluslaşma Olgusu ve Belirleyen Temel Etkenler

İçine Dersim'in de girdiği Doğu Bölgemizin genelinde feodal yapı vardır. Bunun bir gereği olan aşiret düzeni egemendir. Toplum tümüyle aşiret bölümlenmesi içindedir. Buna; dil, din/mezhep gibi öğeler biçim kazandırır ve yön verir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Kürt bölgeleri üzerinde derin araştırmalar yapan Hollandalı doğubilimci antropologlardan Bruinessen'in bu yörede çoğunluk oluşturan topluluklardan "*Kurmancılar*"a ilişkin bilimsel ve oldukça doğru bir tesbiti vardır. Kurmancılar kendilerini Türk, Hristiyan, Osmanlı kentlileri ve Zazaların dışında duyumsayan "*Kürt aşiret mensupları*"dırlar. Köylük ve aşiret kesimlerini kapsar ve bu kesimlerin adıdır. Milliyetçi Kürt aydınları tarafından bu kesimler idealize edilmiştir. Kısaca, bu belirtilen kesimlerin dışındaki Kürt halkıdır. Kendini "*Kürt*" olarak adlandıran bu topluluk, Kurmançi lehçesini konuşur. Kurmançi, sanıldığı gibi konuşulan dilin adı değil, bu belirtilen "Kürt halkı"nın adıdır. Aşiretler biçimindeki yöre Alevi toplulukları bilinç altlarında *Horasanlı* ve *Türk* olduklarını taşımalarına ve dile getirmelerine karşın, Kürt aşiret başkanları, kısmen de aşiret mensupları kendilerinin "*Arap atalardan*" geldiklerini sanır ve dile getirirler. Kentlerde oturan Kürtlerle, devlet görevlerinde bulunan Kürt çevreleriyse kendilerini geçmiş dönemlerde "*Osmanlı*" olarak adlandırmışlardır. Bu açılardan da bakınca, Alevi toplu-

luklarıyla oldukça farklı mecralardan gelişmiş toplumsal ve kökensel bilinçleri olduğu görülmektedir.⁽¹⁰¹⁾

Günümüzde siyasal amaçla üretilen savlarda olduğu gibi, dile vurgu yapılarak, ülkenin doğusunu tümüyle Kürt göstermek bilime ve gerçeklere ters düşer. Durumun, dil ile ilişkisi yoktur. Kurmançî; Kürt halkının, Zazaca ise Zaza halkının dilidir. Diller etnik kökenin belirlenmesinde ölçü olamaz. Yöresel ve kültürel olarak kazanılan özelliktir. Bölgedeki "Kürtlük", "Türklük" ve dilleri tarihsel ve etniksel-kökensel oluşum değil, siyasal olarak yönlendirilmiş toplumsal oluşumdur. Bu kesimlerin birbirlerini, "*biz ve ötekiler*" olarak niteleyişi toplumsal oluşuma dayanır. Tarihsel ve köken etkeniyle ilgisi yoktur.

Kürtlerin yoğunlukta olduğu Ortadoğu, "*ulus*" kavramına genelinde yabancıdır. Aşiret biçimli bölünlenme tümüne egemendir. Bu durum da birleşmenin, tek ulusa dönüşmenin önünde tarih boyu önemli bir engel olmuştur. Din adamları da tarih boyu Sünni Müslümanlarla Alevi Müslümanların ve Sünni Kürtlerle Alevi Kürtlerin arasındaki ayrılığı *düşmanlığa* dönüştürmüşlerdir. Yakın dönemde yaşanan Hamidiye olayları bunun en bilinenlerindendir.⁽¹⁰²⁾

Ortadoğu'nun geneli "*ulus*" kavramına da, "*ulusal devlet*" kavramına ve anlayışına yabancıdır. Ortadoğu devletlerinin tümü çokulusludur. Kürtler, Ermeniler, Araplar ve Yahudiler özellikle birkaç devlete bölünmüşlerdir. Genel karakteristik yapı, "*belli bir toprak parçasında birden çok etnik grubun yaşaması*" biçimindedir. Etnik gruplar, yerleşim yerlerinde genellikle iç içedir.⁽¹⁰³⁾

101. Geniş değerlendirmeler için bkz: Martin van Bruinessen - Ağa, Şeyh ve Devlet (Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi) (Çev.: Remziye Arslan), Özge yay. Ank., s: 333; Bruinessen (2000), s: 28, 34, 63 v. d., 71, 76.

102. Bruinessen, s: 334.

103. Bruinessen, s: 335.

Ortadoğu'daki Kürtler kendilerini bu bölgede yaşayan Farslardan, Türklerden ve Araplardan "ayrı bir halk" olarak görürler. Kürtler arasında ayrıca, Kürt olmayan etnik azınlıklar da vardır. Asuriler, Süryaniler, Ermeniler, Yakubiler, Nasturiler, Keldaniler ve Türkmenler bunların en belli başlılarıdır. Kürtler, kendi aralarında dil ve din/mezhep etkenini, "*kimliklerinin temel ögesi*" olarak alırlar. Ancak, bütün Kürtler aynı dir/mezhepten değildirler ve aynı dili konuşmazlar.

Kürt olarak temel alınan toplulukların yüzde 80 gibi çoğunluğu Şafii ve Sünni Müslümanlardır. Zazalar ise, Sünni ve Alevidirler. Ancak; Dersim'deki Zazalar Alevi, Diyarbakır ve yöresindeki Zazalarsa Sünni ve Şafii'dirler. Sünni ve Şafii Kürtler ayrıca Nakşibendi, Kadiri gibi tarikatsal alt kollara bölünmüşlerdir. İran Kürtleri On iki İmamcı şiidirler.

Kürtler arasına sokulmaya çalışılan Türkiye'dekiler, yani Dersim'dekiler Alevidirler. Ortodoks Müslümanların, Müslüman olarak bile görmek istemedikleri Yezidiler ise, Kurmançî lehçesiyle konuşurlar. Kürtler arasında dil olarak da çoğunluk Kurmançî, Kırdışça konuşulur. Zazalar ise, Zazaca konuşurlar. İran ve Irak'ta Guranca, Soranca gibi lehçeler konuşulur. Ayrıca Kürtler arasında çok az Kürtçe bilen veya Türkçe, Arapça ve Farsça konuşan Kürt toplulukları da vardır.

Kürtlerin yoğunlukta olduğu bölgelerde ve ülkelerde "siyasal söylem" ve "siyasal eylem" biçimleri de farklıdır. Dil nasıl ki Kürtlerin etnik birliğinin gerçek bir temeli sayılamazsa, din de bu toplum için birleştirici bir etken değildir.⁽¹⁰⁴⁾

104. Geniş bilgi, değerlendirmeler ve saptamalar için bkz: Bruinessen (2000), s: 9-16 arası.

Görüldüğü kadarıyla Kürtlerin egemen olduğu bölgede kültürün temel ögesi olarak algılanmaya çalışılan "din etkeni" de "dil etkeni" de Kürtleri birleştirmekten çok, ayırıcı niteliktedir. Kürtlerin çoğunluğu Şafii mezhebine bağlı Sünni Müslümanlardır. Oysa güney ve güneydoğu Kürdistan'da On iki İmamcı Şiilik (Caferilik) benimsenmiştir.

Şii Kürtler, Doğu Anadolu'daki "Alevi Kürler"le karıştırılmamalıdır. Dinsel ritüelleri ve Alevilik anlayışları oldukça farklıdır. Türkiye'deki Aleviler arasında, "Alevi Kürtler" "sadece bir azınlık"tır. Kendilerini Sünni Kürtlere değil, Türkçe ve Zazaca konuşan dindaşlarına daha yakın görürler.

Türkiye'deki Aleviler Kürt olarak veya Türk olarak adlandırılınsın, Sünni ve Şafii Kürtlere uzaktırlar ve hiçbir yakınlık duymamaktadırlar. Türkiye'deki bu "Alevi Kürtler"in Sünni- Şafii Kürtlerle inançsal çelişkileri olduğu gibi, "Şii Kürt Alevileri"yle de çelişkileri vardır. Ayrıca pek büyük zıtlasma doğurmamakla birlikte "Kürt Alevileri" ile "Türk Alevileri" arasında da bu tür bir uyumsuzluk söz konusudur.⁽¹⁰⁵⁾

Demek ki, Kürt çevrelerin ve etnikçi-ayrılıkçı siyasal Kürtçülerin Kürt uluslaşması ve Kürt kimliğinin oluşması konusunda temel dayanak olarak aldıkları dil ve din/mezhep etkeninde bir birlik yoktur. Bu etkenler ulus yaratmada ve kimlik oluşturmada biricik dayanak olarak görülebilecek nitelikte değildir.

"Kürdistan" olarak adlandırılan bölgede türdeş (homojen) bir etnik ve kültürel yapı yoktur. Aşiretler biçiminde bölümlenme de bu ayrımlaşmaya öteden beri katkı sunmuştur. Dolayısıyla, Kürt etniğine dayalı ulus-devletin kurula-

105. Bkz: Bruinessen (2000), s: 62 v. d.

bileceği bir toplumsal yapı tarih boyu oluşmamıştır. Bu yapının koşulları günümüzde de oluşmuş gözükmemektedir.

Kürt antropolojisi uzamanlarından Bruinessen; *"Kürtlerin bir ulus oluşturup oluşturmadığı ve bu ulusun kimleri kapsayacağı sorularının nesnel olarak yanıtlanamayacağı, bu sorulara verilecek her türlü yanıtın politik bir program oluşturacağı"* kanısındadır.⁽¹⁰⁶⁾ Çünkü "Kürt ulusçuluğu" oldukça siyasallaşmış ve haklılık gerekçesini çoktan aşmıştır. Ayrıca "Kürt ulusçuluğu" olarak sunulmaya çalışılan ulusçuluk içerisinde üst üste gelen ve birbiriyle çatışan kimlikler vardır. Zazaca ve Türkçe konuşan Alevilerin oluşturduğu Dersim "Kürt ulusçuluğu" içerisinde böyle bir ayrımsal özellik sergilemektedir ve "Kürt ulusçuluğu"na ters düşmektedir. Çoğu kez Dersimliler kendilerini Orta Asya kökenli (orijinli) "gerçek Türk" olarak görürler ve bu durum hareketlerine yansır.

"Kürt milliyetçileri" her ne kadar Dersim'in "Kürdistan'ın bir parçası" ve Dersim ayaklanmasının da "büyük Kürt ayaklanmaları"nın sonuncusu olduğunu söyleyip⁽¹⁰⁷⁾ Dersimlileri Şeyh Said ve son PKK olaylarında görüldüğü gibi hareketlerine çekmeye çalışsalar da, Dersimliler'deki köken bilinci, Alevilik gibi farklı bir inançta olmaları, Zazaca veya Türkçe gibi ayrı dil konuşmaları ve törelerindeki değişik yapılanışların olması Dersimlileri Kürt hareketlerinden uzak tutmuştur.

Dersimlilerden siyasal programları için yaralanmaya çalışan Kürt ulusal hareketleri pek pirim koparamamışlardır. Katılımlar da oldukça zayıf kalmış ve geneli pek ilgilendirmemiştir. Dersimli ile Kürt hareketi arasındaki özden gelen ayrılık bu iki kesimi bir birine uzak kılmıştır. Der-

106. Bruinessen (2000), s: 82.

107. Bruinessen (2000), s: 83.

simliler Şeyh Said olayını, Şafii ve Sünni Kürtler de Dersim olayını desteklememiş ve katkı sunmamışlardır.

Bütün bunlarda temel etken Dersim'in ötekilere karşın ayrı bir etnik ve kimlikten olmasıdır. Çünkü Dersim ve Dersimli etnik olarak Türk, inanç olaraksa Alevidir.

İnançtaki özgürlük Dersimlilerle Alevi Türkleri yakınlaştırır. "Gülbank" ve "nefesler" çoğunluğu Türkçedir. Yöre üzerine araştırma yapan eski Erzincan valisi Ali Kemali'ye göre "hiç Kürtçe gülbank yoktur".⁽¹⁰⁸⁾ Nuri Dersimi de bunu doğrulayarak "Zazaca'nın eski biçimiyle söylendiği"ni yazar.⁽¹⁰⁹⁾ 1949'larda yazan Prof. H. Raşit Tangut'sa Dersimlilerin yakın dönemde, Seyyid Rıza ve Alishir'in kışkırtmalarıyla kendi dillerindeki şiirleri Türkçe nefeslerin yerine koymaya başladıklarını belirtir.⁽¹¹⁰⁾

Dersim Alevilerini öteki Alevi Türklere yakınlaştıran bir başka etken de Hacı Bektaş dergâhı ile olan ilişkileri ve tümünün bu merkeze bağlanmış, orayı öteden beri "serçeşme" kabul etmeleridir. Burası tüm Aleviler için bir bütünleştirme, kaynaştırma ocağıdır. Bir ortak hac merkezi olarak ziyaret edilir. "Rehber" ve "pir" olan Dersimli "seyyidler" Hacı Bektaş "çelebisi"ni "mürşid" olarak tanırlar.

Dersim'in önemli dede ocaklarından Ağuçan, Derviş Cemal ve Sarı Saltık'ın Hacı Bektaş'ca görevlendirilen halifelerin soyundan geldiği doğrultusunda ortak bir inanç ve kanaat vardır.⁽¹¹¹⁾ Dersimlilerin "Kürtleştirilmiş (veya Zazalaştırılmış Kızılbaş Türk aşiretleri" olduğu artık bilim çevrelerince de kabul edilmektedir.⁽¹¹²⁾

Bruinessen bu "varsayım"ın "sorgulanmadan benim-

108. Bkz: Ali Kemali (1992), s: 154.

109. Nuri Dersimi (1992), s: 21 v. d.

110. Prof. Dr. Hasan Reşit Tankut - Açık-Gizli/ Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri (Ed. Mehmet Bayrak), Özge yay. Ank. 1994, s: 298

111. Bkz: Bruinessen (2000), s: 93 v. d.

112. Prof. Dr. Irene Melikoff - Bkz: Bruinessen, s: 95.

senmiş olduğu" kanısındadır.⁽¹¹³⁾ Oysa, "varsayım" olarak nitelenen bu sav oldukça doğru bilgilere dayanılarak varılan saptamadır. Yeterince de sorgulanarak bu sonuca ulaşılmıştır.

Bilindiği gibi XI. yüzyıldan itibaren Doğu Anadolu'ya sayısız Türkmen boy ve oymaklarının varması, yoğun kültürel değişime yol açmıştır. Yerli aşiretlerin iyi otlaklara doğru yaptıkları kısa mesafeli "düşey göç" ile Türkmenlerin "yatay gezginliği"ni birleştiren yeni bir tür "pastoral göçebelik" ve değişik kökenlerden küçük toplumsal birimleri birleştiren yeni aşiret oluşumları gündeme gelmiştir. Konfederasyon tipi aşiretler ve Doğu Anadolu'ya egemen olan Akkoyunlu, Karakoyunlu gibi devletlerin toplumsal yapısı böyle oluşmuştur.⁽¹¹⁴⁾

Osmanlı dönemindeki Bozulus da geniş ve çeşitlilik gösteren bir aşiretler topluluğudur. Dersim'deki Dersimli ve Hasanenli aşiretler de böylesi bir konfederasyondan başka bir şey değildir. Osmanlı arşivlerini tarayan Cevdet Türkay'ın saptamaları bu açıdan bizi doğrulayacak veriler sunmaktadır. C. Türkay bu tür karışılma sonrası konfederasyonlaşan topluluk, oymak, boy ve aşiretleri göçerliliklerinden de kaynaklanan adlandırma olarak "Konar-göçer Türkmen Ekradı taifesi" ve "göçmen Türkmen Kürtler" olarak sınıflamıştır.⁽¹¹⁵⁾

Bu durum, bir konfederasyon aşiretin çatısı altında farklı kökenlerde de olsa birçok boy, oymak ve aşiretin toplandığını gösterir. Konar-göçerlik durumlarını sürdürenler Osmanlılarda "Ekrad taifesi"dir. Ama bunun dışında Türkmenlilik ve Yörüklülük durumlarını çok açık bilinen oymak

113. Bkz: Bruinessen (2000), s: 94.

114. Bruinessen (2000), s: 95.

115. Türkay (1979), s: 239. Kitabın birçok yerinde buna ilişkin örneklerle rastlanabilir.

ve boylarsa "Yörükan taifesi", "Türkmen taifesi" olarak sınıflandırılmış ve adlandırılmıştır. Örneğin Dersim aşiretlerinden Balkanları dolaşarak gelen Balabanlı oymağı Zazaca konuşmalarına karşın "Yörükan taifesi" olarak sınıflandırılmış ve adlandırılmıştır.

Zaza ve Kurmanco konuşan tüm Aleviler, "Alevi Kürtler" olarak tanımlanır. Antropolog Bruinessen de anlamında ve sınıflamada kolaylık olması nedeniyle bu tür kesimlerin kendilerini Kürt olarak tanımlayıp tanımlamamalarına bakmaksızın, bu terimi kullanır. Bu terimin kullanılması, bu tür kesimlerin "gerçekten Kürt oldukları" anlamına gelmez. Fakat son yıllarda siyasal Kürtçüler tüm Alevileri Kürt görmeyi ve "Alevi Kürtler" terimini kullanmayı daha çıkarlarına uygun bulmuş ve bu nedenle bu adı yeğleyerek bilinçlere işlemeye çalışmışlardır.

"Alevi Kürtler" grubuna sokulan Aleviler Dersim (yani Tunceli) merkez olmak üzere Erzincan, Kemah, Tercan, Bingöl, Kiğı'da ağırlıklı olarak yaşarlar. Çemişkezek ve Pertek'in kısmen de Ovacık ve Hozat'ın içinde yer aldığı bölüm Batı Dersim'dir. Batı Dersim'de Kurmanco ağırlıktadır. Çemişkezek ve yöresiyse Sünni'dir. Burada Şeyh Hasan aşiret federasyonu ağırlıktadır ve Zazaca konuşurlar. Pülümür, Nazmiye ve Mazgirt'in yer aldığı bölümse Doğu Dersim'dir.

Batı Dersim'le Doğu Dersim arasında az da olsa kültürel farklılıklar görülür. Doğu Dersim'de genellikle Zazaca konuşulur. Tümüyle Alevidirler. Bir dizi Alevi yerleşim bölgesi Dersim'den Muş, Varto boyunca Kars'a dek uzanır. Bu yöre aşiretlerinin en büyüğü Hormekler'dir. Genellikle Kırmanco konuşurlar. Yine bu bölgenin ağırlıklı aşiretlerinden Lolanlılarsa Zazaca konuşurlar. Tümüyle Dersim

kökenli aşiretlerdir.

Dersim'den Refaiye, İmranlı ve Zara'ya doğru uzanan topraklarda ise Koçgiri bölgesi ve Koçgiri aşiret federasyonu vardır. Çoğunluğu Kırmancı konuşur. Dersim kökenli aşiretlerdendirler. Dersim'in ve Dersim'den kaynaklanan "Alevi Kürtler" olarak adlandırılan aşiretlerin tümünün konuştuğu dil Zazaca ve Kırmancı'dur. Fakat Zazaca ağırlıktadır. Kırmancı konuşan ve kendilerini "Alevi Kürtler"den sayan bir bölüm Alevi de Malatya, Maraş ve Elbistan bölgesinde yoğunluktadırlar. Bunlar da Dersim'le bağlantılı aşiretlerdir. Kökenlerini Dersim'e dayandırırılar. Dersim ve Dersim kaynaklı bu "Alevi Kürt" veya "Alevi Türk" aşiretlerinin tümü dinsel/mezhepsel bakımdan ocaklı dedelere bağlıdırlar.

Bölgede saygınlığı ve talib sahibi olan Kureyşan, Baba Mansur v. b. gibi dede ocaklarının önemli bir bölümü Dersim merkezlidir. Ağuçan, Derviş Cemal, Sarı Saltık gibi dede ocaklarıysa Hacı Bektaş'ın bölgeye gönderdiği halifelerinin soyundan gelmektedirler, ama yerleşim, çalışma ve etkinlik alanı başından beri Dersim ve çevresi Alevi toplumu olmuştur.⁽¹¹⁶⁾

Dersim üzerindeki günümüze kadar gelen siyasal ve toplumsal yapılanma ne olursa olsun ortada çıplak bir gerçek vardır. O da, Dersim halkının, Dersimli aşiretlerin Türk olduklarıdır. Tümüyle Türk kökenli aşiretlerdirler. Asya'dan yüzyıllarca önce gelerek Dersim ve çevresine yerleşmişlerdir. En az 700-1000 yıldır Anadolu'da ve Dersim'dedirler. Türk göçleri Orta Asya'dan çeşitli nedenlerle gelirken Horasan, Türkistan, Maveraünnehir ve Deylem onlar için bir durak olmuş ve burada yüzyıllarca yaşamışlardır.

116. Geniş açıklama ve değerlendirme için bkz: Bruinessen (2000), s: 88 v. d.

Daha sonraları, özellikle 1000-1300 yılları arasındaki zaman diliminde bu yurtlarından Anadolu'ya göçmüş ve özellikle geldikleri bölgeyi andıran, gerek askeri, gerekse ekonomik bakımdan güvenlik duydukları Dersim'i yeğlemişlerdir.

Bu nedenle bilinçaltılarında hep Asyalılık ve Türklük vardır. Bilinç altındaki bu durum çoğu kez "Horasanîyîz" sözüyle dışa vurur. Dersimlinin dilinde ve anlayışında "Horasanîlik" Türklüktür, Türk olmak ve Türk kökenli olmaktır. Doğrudan Orta Asya'dan gelmiş olmaktır. Dersimlideki bu kökenin/soyun özgü dışa vuruş biçimi hem aşiretlerde, hem de dede soylarında görülür.

Şeyh Hasanlı, Hormekli, İzollu, Sadyanlı, Karsanlı, Lolanlı, Balabanlı, Şavalanlı v. b. gibi aşiretler kendilerini "Horasanî", yani Türk kökenli niteledikleri gibi, Baba Mansur, Kureyşan gibi dede soyları da "Evlat-ı Resûl" olmaları nedeniyle Arap olmaları gerekirken onlar da kendilerini "Horasanî", yani Türk kökenli görmektedirler. Tarihi boyunca Dersimli'de "Kürtlük" bilinci ve duygusu yoktur. "Horasanîlik" tüm Dersimlinin ortak bilinci ve duygusudur. Doğallıkla, siyasal etkenler bu duyguyu son 150 yıldır zedelemişlerdir.

Siyasal Kürtçülerin ilklerinden olan Nuri Dersimi, Dersimlilerdeki ve Alevilerdeki bu 'Horasanîlik'i ve 'Türklük'ü Alevi ideal tipi Horasanlı Eba Müslim ile Hacı Bektaş'la ilintilendirirse de,⁽¹¹⁷⁾ siyasal Kürtçülerin tutumunda ortaya çıkan bu durum özellikle İttihat ve Terakki döneminde başlatılan Cumhuriyet döneminde de sürdürülen tarih tezine karşı kapalı bir tepki olmalıdır.⁽¹¹⁸⁾

117. Nuri Dersimi (1992), s: 24 v. d.

118. Bruinessen (2000), s: 101.

Öteden beri yönetimlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki yanlış tutumu, bölgede Türkleşme sürecini aksatmış, Kürtleşme olgusunu başlatmıştır. Yavuz'larla başlayan Türkmen'i aşağılama ve dışlama siyaseti inançları ve İran yanlısı görülmeleri nedeniyle Alevi/Kızılbaş da kapsamıştır. Yavuz'un danışmanlarından Kürt kökenli İdrisi Bitlisi'nin ustalığıyla Kürt aşiretlerinin birçoğuna özerk beylik statüsü tanınmış, böylece Kürtlerin hem siyasal olarak hem de kültürel olarak gelişmelerine olanak tanınmıştır.

Bilindiği gibi Osmanlı'da din/mezhep etkeni asıldır. Milliyet/etnik etken hiç de gala alınmamıştır. Doğu ve güneyde oluşturulan Kürt beyliklerinin Sünni ve Şafii mezheplerinden olmaları, yöre Türkmenlerinin de Alevi/Kızılbaş olmaları Osmanlı için yeterli görülmüş, kendi inancında gördüğü Kürtleri Türkmenlere karşın öne çıkarmış ve kayırmıştır.

Bu durum; Kürt kültürünün öne çıkmasına, başat duruma gelmesine, Kürtlerin her yönüyle etkinlik (nüfuz) kazanmalarına olanak vermiştir. Bunun sonucu olarak Doğu ve Güney bölgelerimize Kürtler hem siyasal, hem de kültürel ve hem de dilsel olarak damgalarını basmışlardır. Böylece bu bölgelerimizde devletin desteğiyle Türklük/Türkmenlik zayıflamış, yerini Kürtlük, Kürt kültürü ve Kürt dilleri/lehçeleri, şiveleri/ağızları almıştır. Türkçe yer yer Kürtleşmiş veya Zazalaşmıştır.

Genelinde Doğu ve Güneydoğu Bölgemizin ve özel olarak da Dersim yöresinin kendisini zaman sonra Kürt olarak tanıması bu siyasal destekli toplumsal (sosyolojik) oluşumun sonucudur. Giderek bölge insanının bilincinde kendisini Kürt'le, Kürtlük'le özdeşleştirme yaratılmıştır. Alevi/Kızılbaş inancında olan Dersim insanı kendini "Kürt", kar-

şısında yer alan ve inansal olarak ayrı gördüğü, siyasal olarak tarih boyu sıkıntısını yaşadığı Sünni inancından olan kesimleriye "Türk" olarak nitelemiştir.⁽¹¹⁹⁾

b- "Kürt Beylikleri"nin Bölgenin Kürtleşmesinde Roller

Selçuklulardan beri aşiret sistemi üzerine oluşmuş feodal beylikler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun çarpıcı yapısını oluşturmaktadırlar. Bunlardan ilkin Yavuz Selim, özellikle İran'ın Anadolu'da yayılmasını kırmak amacıyla yararlanmayı devlet siyaseti durumuna getirmiştir. Bu işle de bir Kürt ve Şafii mezhebinden olan Bitlisli İdris'i görevlendirmiştir. Özel bir antlaşma ve yöre aşiret başkanlarına, beylerine bağışlar, haletler, sanlar, ayrıcalıklar vererek Osmanlı hizmetine kazandırmıştır. Beylikler, vergiden dahi bağışık tutulmuşlardır.

Bu özel ayrıcalıklarla donanan ve egemen oldukları topraklarda ve aşiretler üzerinde özerk bir yönetim düzenine ulaşan bu beyler Osmanlı merkezi yönetimine bağlı kalmış, savaşımlara katılıp asker vermiş, İran yayılması karşısında bir engel oluşturmuşlardır. Ancak bütün bunlara karşın; Doğu ve Güneydoğu Ana'dolu Bölgesi'nin İran/Safevi Şiiliği/Aleviliği karşısında inanç olarak Sünnileşmesi ve Şafileşmesini sağlamışlardır.

Safevilerin Türk/Türkmenlik etkenini egemen kılma anlayışı karşısında, Kürtlüğü egemen kılmışlar ve bölgenin Kürtleşmesini yaratmışlardır. Bölgede merkezi yönetimin sağlanamamasında etken olunmuş, kendi başına buyruk de-

119. "Biz ve ötekiler"e en çarpıcı bir örnek olan bu durum bölgeyle ilgili kaynaklarda da yer alır. 1932'lerde Jandarma Genel Komutanlığı'nın hazırladığı raporda bu gelişme dile getirilmiştir. Bkz: Dersim (1998), s: 38.

rebeylikler türemiştir. Bölgede toplumsal bütünlüğün sağlanmasında bu ayrıcalıklı beylikler engel oluşturmuş, uluslaşma sürecinin önünü tıkamış, sonuçlarının sıkıntısını günümüzde de çekmekte olduğumuz her türlü bölünmeye ve parçalanmaya yol açacak aşiret düzeninin egemen duruma gelmesinde temel etken olmuşlardır.

Osmanlı'nın klasik dönemi olan XVI. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı'ya bağlı ve denetiminde 36 Kürt aşireti bulunmaktadır.⁽¹²⁰⁾ Tümü Kürt'tür. İnanç olarak Sünni ve Şafii'dirler. Tarikat olarak da Nakşibendidirler. Çok azı da yine bu tarikata yakın olarak Kadiri ve Halididirler. Zaman zaman İran'a, zaman zaman da Osmanlılara bağlanma doğrultusunda bir siyaset kurnazlığı izlediklerinden, Osmanlı ile İran arasındaki tarih boyu süren sürtüşmelerin ana kaynağı olmuşlardır.

Hiçbiri de siyasal istikrar gösterememişlerdir. Siyasal yönelmelerinde özel çıkarlar etken olmuştur. Özerk yapıları ve bölgelerinin korunaklı konumu, yeğledikleri mezhepsel inançları yöre halkını Kürtleştirmede etken olmalarına olanak tanımıştır. Özellikle Osmanlıların ayrıcalık vererek oluşmalarına izin verdikleri beylikleri şunlardır:

Cizre Beyliği: Temelleri 1200'lü yıllarda Cizre yöresinde atılmış bir beyliktir. Kökenlerini Emeviler'den Halid b. Velid'e dayandırırılar. 1627 yılına dek yaşayan beylik, 427 yıl bölgede egemenlik sürdürmüştür. Finik ve Cizre (Cudi) adıyla iki kol olarak varlık sürdürmüştür. Timur-luların ve Akkoyunluların yöreye girmeleriyle bu devletlerin egemenliklerinde kalmışlardır.

Şah İsmail'in Akkoyunluları yıkmasıyla 1508 yılında

120. Sevgen (1982), s: 152.

II. Şeref Buhti kabilesinin de yardımıyla Cizre'yi işgal ederek, beyliği yeniden kurmuştur. Fakat Şah İsmail, bir süre sonra beyliği yönetimine almış, bu toprakları Ulaş Bey'e yönetirmiştir. Şah Ali Bey'se Safevileri bertaraf ederek, Bitlis emirinin aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin korumasına girmiştir. Cizre beylerinden II. Bedir Bey (1524-1573) de Osmanlılara bağlılığını sürdürmüştür. Cizre emirleri İstanbul yönetiminin beratıyla başa gelirler. Ancak, devlet 627 yılında Cizre beyliğine tümüyle son vererek bölgede devlet etkinliğini sağlar.⁽¹²¹⁾

Bedirhanlılar: Cizre tarihinde Bedirhanlıların önemli bir yeri vardır. Bu aile kendilerinin Halid b. Velid'in torunlarından Diyarbakır valisi Abdülaziz'in soyundan geldiğine inanır. Bothi aşiretindendirler Kaynaklara Kürt ve Nakşi tarikatındadırlar. Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunmuş, aileden gelen kimseler sonraki yıllarda önemli görevler üstlenmişlerdir. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Nasturilerle olan sürtüşmelerinden ötürü devletle de sürtüşmeye girmiş, ve zaman zaman ayaklanmışlardır.

Bedirhan Bey egemenlik bölgesinde hutbe okutmuştur. Bilindiği gibi bu, bağımsızlık belirtisidir. Bölgeyle ilgilenen bir Osmanlı yetkilisinin raporunda Bedirhanilerin neden oldukları olaylar gözönüne alınarak; *"Kürtlerin kavli fiiline, fiili ise kavillerine uymaz. Ne mezhepten oldukları da anlaşılmaz"* denmektedir. İran'la Osmanlılar arasında ikili oynamaları da bu kaniya yol açmıştır.

Olaylara yol açmaları nedeniyle devlet Bedirhan ailesini Girit'e sürerek, yurt dışına çıkarmıştır. Bedirhaniler

121. Geniş bilgi için bkz: Sevgen (1982), s: 52 -60 arası.; Burhan Kocadağ - Doğu'da Aşiretler, Kürtler, Aleviler, Can Yay. İst. 1997, 2. basım, s: s: 95 v. d.

bölgede çalışan yabancı konsolosluk temsilcileri ve Hristiyan misyonerleriyle de sürekli ilişki içerisinde olmuşlardır. Bedirhaniler, Kurtuluş Savaşı yıllarında da ayrılma yanlısı bir tutum içine girmiş, bu tür güçlerle birlikte hareket etmiş ve dış destek aramışlardır. Yalnız aileden Vasıf Çınar gibi Cumhuriyet devriminin içerisinde yer alanlar da olmuştur.⁽¹²²⁾

İmadiye Beyliği: İmadiye'de kurulmuştur. Kimi Kürt aşiretlerinin bir araya gelerek kurdukları bir beyliktir. 1402'de ilk İmadiye beyi olarak Emir Zeynüddin görülür. Timur'a bağlanır. Daha sonraları Akkoyunlulara bağlanırlar. 1051'den itibaren Safevi egemenliğini tanırlar. II. Bayezid veya I. Selim döneminde Osmanlılara bağlanmışlardır. Aileden Bayram Bey, beyliğin başına gelmek için Şah II. İsmail'in desteğini alır ve beylik İran'a yavaşır.⁽¹²³⁾

Hakkari Beyliği: Hakkari'de kurulmuştur. Başlangıcı söylencelere dayanır. XIII. yüzyılda Zengilerin egemenliğindedir. Daha sonraları Türkiye Selçuklularına bağlanmışlardır. Yönetim merkezleri İmadiye'dir. Daha sonraları 14-50'li yıllarda Hakkari'de bir beylik olarak biçimlenen bu beylik sırasıyla Akkoyunluların, Safevilerin ve Osmanlıların egemenliklerinde kalmışlardır. Kızılbaşların bastırılmasıyla katkısından ötürü Osmanlı yönetimi aileden Zeynel Bey'i beyliğin başına getirir. Beylik, Osmanlıların İran seferlerinde de yardımcıları olur. Hakkari, 1688'den sonra Osmanlı mülki yönetimine girmiştir.

XIX. yüzyılda beylik bölgesi kaynaşmaktadır. Übey-

122. Bedirhaniler için bkz: Sevgen (1982), s: 61-134 arası.

123. Bkz: Sevgen (1982), s: 134-137 arası.

dullah, hem "şeyh", hem de "Kürt etnikçisi"dir. Ayaklanmalar içerisinde. Oğullarından Abdülkadir Osmanlı'da Ayan üyeliğine dek yükselmiştir, ama "Kürt Teali Cemiyeti"nin de başkanıdır. Seyyid Taha ise, Musul'un İngilizlerce alınmasından sonra, İngiliz hizmetine girmiş ve Ravandiz kaymakamlığı yapmıştır. Aileden birbölümü Şeyh Said olayında yer almışlardır. Etnikçi-ayrılıkçı siyasal Kürtçü bir tutum sergilemişlerdir.⁽¹²⁴⁾

Baban Beyliği: Beyliği, Fakih Ahmet adlı biri 1611 yılında kurmuştur. Fakat gelenek, beyliği Pir-Budak diye birinin daha önce Süleymaniye dolaylarında kurduğunu ve "Türklüklerinin kesin olduğu"nu gösterir. Bayat boyundan oldukları düşünülür. Pir-Budak, çevre aşiretlerini egemenliğine almış, "bayrak" ve "davul" vererek büyük hükümdarlara özenmiştir. Bu beylik içerisinde bir bölümü Osmanlı yönetiminde önemli görevler üstlenmişleridir.⁽¹²⁵⁾

Bitlis Beyliği: 1220-1670 arası 550 yıl gibi uzun ömürlü olan doğudaki Kürt beyliklerindendir. Şeref Han ailenin kökünü İran hükümdarlarından Nuşirivan Adil'e bağlar. Beyli Bitlis dolaylarında kurulmuştur. İlk beyleri Melik Eşreftir. Beylik, bölgede egemenlik kurmuş olan devletlerin elinde sürekli el değiştirmiştir. Bitlis Beyliği sırasıyla İlhanlıların, Celayirlilerin, Timurluların, Karakoyunluların, Akkoyunluların, Safevilerin ve sonunda Osmanlıların egemenliklerinde kalmışlardır. "Han" sanını Safevilerden almışlardır. Sünni beyliktir. Osmanlılarla Safeviler arasında mekik dokumuşlardır.⁽¹²⁶⁾

124. Geniş bilgi için bkz: Sevgen (1982), s: 137-177 arası.; Kocadağ (1997), s: 98 v. d.

125. Bkz: Sevgen (1982), s: 178-197 arası.

126. Bkz: Sevgen (1982), s: 197-234 arası.; Kocadağ (1997), s: 97 v. d.

Mahmudiye Beyliği: Van ve dolaylarında kurulmuştur. Adını, kurucusu olan Şeyh Mahmut'tan alır. Siyasal alana Karakoyunlu egemenliğiyle girmişlerdir. Oğlu Mir Hasan, Akkoyunlular döneminde egemenlik alanını genişletmiştir. İvaz Bey, Safevi yönetimine katılmıştır. İvaz Bey'in oğullarıysa Osmanlı yönetimi altına girmişlerdir. Güçlü olan yanda yer almayı usul edinmişlerdir. Mahmudi aşireti tümüyle Yezididir. İvaz Bey'in oğlu Hasan Bey'le, Yezidilik'ten ayrılarak Sünniliğe geçmişlerdir. Beylik halkı tümüyle Sünni ve Şafii'dir. Hasan Bey'den itibaren tüm Mahmudi beyleri Osmanlı egemenliğinde olmuş ve devletin hizmetine girmişlerdir.⁽¹²⁷⁾

c- Bölgede ve Dersim'de Yabancı Misyonerlerin "Kürtleştirme" Çalışmaları:

Dersim ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu XIX. yüzyıldan itibaren yabancı gezginlerin ve Hristiyan misyonerlerinin uğrak yeri ve propaganda alanı olur. Osmanlı padişahlarının özel izinleri ve korunmalarına ilişkin buyruklarıyla bölgeyi dolaşan bu misyonerler Dersim ve çevresini Hristiyanlaştırmaya çalışırlar. Bu durum, emperyalizmin bir programı çerçevesinde yapılır. KTC, İngiltere'nin Orta-doğu ve Türkiye'deki politikasının piyonu olur. Bölgeye egemen olmak, İngiliz politikasının zaten ana çizgisidir.⁽¹²⁸⁾ Bölgeyi Hristiyanlaştırma ise, işlerini kolaylaştıracaktır. Bölgenin sorunlu oluşunun temel nedenleri bunlardır.

Dersim'i Kürtleştirme hareketi özellikle XIX. yüzyılın

127. Bkz: Sevgen (1982), s: 234-240 arası.

128. Hristiyan misyonerlerinin yörede çalışmaları sonucunda ülkelerine gönderdikleri raporların metinleri için bkz: Mehmet Bayrak (Der.) - Alevilik ve Kürtler, Özge Yay. Ank. 1997.; Dr. Suat Akgül - Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim, Yaba Yay. İst. 2000. Ayrıca açıklama için bkz: s: 67 v. d.

ortalarından itibaren yababcı misyonerlerin doğrudan içlerine gidip çalışmalarıyla olur. (Bkz: Mehmet Bayrak'ın 'Alevilik ve Kürtler'deki raporlar; Dersim olayına ilişkin: Folklor/Edebiyet, Sayı: 29, Ayfer Karakaya'nın yazısı. 19. Yy. Misyoner raporları)

d- Dersim'de Zazalık

Kimi tarihçiler ve araştırmacılar Zazaları Guran-Guti-Hitit-Kimmer ve İskit/Saka gibi kısmen Türk kökenli kavimlerin Ararat kavimleri ile ve sonradan Horasan yöresinden göçüp gelen Türkmenlerin karışması ve inanç, kültür ile geleneklerinin iç içe girip yeni bir oluşum yaratmasıyla oluştuğu görüşündedirler. Asıl anayurtları Kuzeybatı İran, Horasan ve Hazar denizinin doğu kesimleridir.

Dımılı/Dümbeli Zazalar, Diyarbakır ve çevresini yurt edinmiş Sünni olan, diğer Zazalar'sa genellikle Dersim'e yerleşmiş olan Alevi zazalardır. Alevi Zaza aşiretlerin tümü Şeyh Hasanlı ile Dersimli aşiret federasyonları altında toplanmışlardır.⁽¹²⁹⁾

Dersim aşiretleri Zaza'dırlar. Zazalar Türk'tür. Orta-Asya'dan gelmişlerdir. "Horasan kökenli" olduklarını sürekli dile getirirler. Zazalar, Göktürk konfederasyonu içerisindeki On iki Türk Boyu'ndan biridir. Bu durum, onların bilinç altında sürekli yer edinmiştir. Tümüyle Alevi'dirler. Gerek Zazaların, gerekse konuştukları lehçe olan Zazaca'nın bölgenin diğer dil ve lehçeleri olan Kurmançî ve Kırdaşça ile bir ilişkisi yoktur. Türkçe sözcük ağırlıklı bir lehçedir.⁽¹³⁰⁾

Zazaca, Kürtçe'den ayrı olduğu gibi, Zazalar da etnik,

129. Açıklamalar ve görüşler için bkz: Kocadağ (1997), s: 195, 216.

130. Geniş bilgi için bkz: Sevgen (1999), s: 9 v. d., 149 v. d.; Dersim (1998), s: 29 v. d., 35, 38 v. d., 42.

kültür, dil ve inanç olarak Kürtler'den ayrılırlar. Zazalar, inanç olarak Alevi'dirler. Kürtler ise; ortodoks Sünni olup, çoğunluk Şafii mezhebindedirler. Tarikat olarak da, Nakşibendi ve Kadiri ve Halidi'dirler.⁽¹³¹⁾ Dersim'in mezarları Akkoyun ve Karakoyunlu Türklerde olduğu gibi, koyun ve koç heykelleri ve figürleriyle süslüdür. Bu durum da, onların etnik ve kültürel kökenine ilişkin ipuçları verir.⁽¹³²⁾

Dersim halkı çoğunluk Harzemlidir. Halk, Türkçe ve Farsça karışımı olan Zazaca konuşur. Tarihte Sultan Sancar döneminde Horasan'a yerleşne Oğuz/Türkmenler arasında "Zazik" adıyla anılan Türk soyundan boylar vardır.

Zazalar, tarihte "Jazik/Zazik" olarak adlandırılan boylardır. Bu boylar Cengiz olayı üzerine batıya göçmüş, bugünkü yurtları olan Dersim ve çevresine yerleşmişlerdir. Dillerindeki çok sayıda Türkçe sözcüğün olması, bunların eski dönemlerinde Türkçe konuştuklarının kanıtıdır. Zaten Dersim insanı yapı olarak da tümüyle bir Türk görünümü verir. Dersimli Türklerin Kürtlerle ve İranlılarla ilişkileri, komşulukları ve tarih boyu iç içe yaşamaları nedeniyle dillerinde farklılık olmuş, Kürtçe veya Zazaca olarak kabul edilen konuşuklar doğmuştur.⁽¹³³⁾

Zazalar Şafii ve Alevi olarak iki bölümdürler. Şafii zazalar Diyarbakır, Lice, Palo, Çapakçur bölgesine yerleşmişlerdir. Kırmançlardan tümüyle ayırırlar. Şeyh Said bu kesime dayanmıştır. Adları içerisinde Türk adlarına sıkça rastlanır. Kendilerini "asıl Kürt" olarak nitelendirilen Kırmançlardan ve Alevilerden ayırırlar. Dersim Zazalarıysa Alevidirler. Tapınım dilleri Türkçe'dir. Türkçe'nin bu top-

131. Bkz: Bruinessen, s: 42 v. d., 248 v. d.

132. Sevgen (1999), s: 126; Akgül (2000), s: 80. Koç ve koyun heykel ve resimlerine ilişkin Dersim'in çeşitli ilçe ve köylerinde çekilmiş fotoğraflar için bkz: Ali Kaya - Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi, Can Yay. İst. 1999, s: 375 v. d.

133. Dersim (1998), s: 35 v. d., 42.

lumda giderek Zazalaştığı açıktır. Kendilerini Sünni toplumdaki ayrı tutarlar.⁽¹³⁴⁾

Zazalar, genellikle Hazar bölgesinin topluluklarıdır. Daha bu aşamalarında yarı Türkçe, yarı Farça karışımı olan Zazaca'yı konuşmaktadırlar.⁽¹³⁵⁾ Bu aşiretler eski yurtları Deylem ve Horasan'dan Dersim'e geldiklerinde tümüyle Zazaca konuşmaktadırlar.⁽¹³⁶⁾ Bulundukları düzene ve topluma muhalif çeşitli gurupların yerleşmekte korunaklı gördükleri ve güven duydukları Deylem, uzun yıllar Zazaların da yurdu olmuştur.

"Dersim" adlı rapora göre; Dersim'e yerleşen Zazalar tapınım dili olarak Türkçe'yi kullanmışlardır. Gülbank ve nefeslerin tümü Türkçe'dir. Uzun zaman savsanmalarına karşın Türklük'ten ve Türkçe'den pek de kopulmamıştır. Meramlarını anlatacak kadar Türkçe bilmektedirler. Ancak Türkçe, Zazacalaşma doğrultusunda bir sürece girmiştir.⁽¹³⁷⁾ Görüldüğü gibi Dersim'in Alevi Zazaları, giderek Zazalaştırılmış, Türk kökenli topluluklardır.

Kırmanço ve Zazaca dilleriyle konuşan Alevi/Kızılbaş ve Bektaşî olarak adlandırılan halk tümüyle Türk'tür. Bunlar Oğuz boylarından Selçuk ve Harzem Türklerinden ayrılan Türk/Türkmen oymaklarıdır. Bunlar IX.-XI. yüzyılları arası Türkistan, Horasan, Nişabur ve Harzem bölgelerine, daha sonralarıysa Türkiye'ye göçerek Doğu Anadolu Bölgesi'ne ve Dersim'e yerleşmişlerdir.⁽¹³⁸⁾

Anadolu'ya gelip de İç Anadolu'ya yerleşen birçok Alevi Türk/Türkmen oymağı Yavuz Selim'in kırımına dayanabilmek ve karşı koyabilmek için güvenli gördükleri

134. Dersim (1998), s: 38 v. d.

135. Dersim (1998), s: 40.

136. Nuri Dersimi (1992), s: 24

137. Dersim (1998), s: 38. Ayrıca bkz: Bruinessen (2000), s: 104 v. d.

138. Fırat (1970), s: 29.

Dersim'e sığınmışlardır.⁽¹³⁹⁾ Doğu Anadolu'daki bu Alevi aşiretler, üçyüz yıl öncesine dek tümüyle Türkçe konuşan Türkmenlerdir.⁽¹⁴⁰⁾ Yavuz dönemine dek Türkçe konuşan, Türklüklerinin bilgisinde ve bilincinde olan bu oymaklar, Dersim'e yerleştikten sonra Deylem'den gelerek Dersim'e yerleşmiş "Part Türkleri'nin Zaza- Dümbeli kesimi"yle ilişkiye geçince, bunların Zazacalarını öz Türkçe ile karıştırıp yüzde yetmişi Türkçe olan Zazaca ile konuşmuşlardır.⁽¹⁴¹⁾

Dersim bölgesinde askeri ve istihbarat görevi yapan Albay Nazmi Sevgen Dersim'i, Dersim kültürünü, halkın kökenini ve Zazalık yanını ayrıntısıyla incelemiştir. Sevgen'e göre; Zazaların Kürtlük'le hiçbir ilgisi yoktur. Daha çok Türkmen olabilirler. Türkiye'deki Zazalığın odak noktasını oluşturan Bingöl, Orta Asya'dan Anadolu'ya göçen Türk aşiretlerinin durak noktasıdır. Zaten buralar Asya yaylalarının küçük bir örneğidir. Zazaların Asya'dan geldikleri yurtlarına benzemektedir.

Türkiye'deki Zazalar; Munzur dağlarıyla Murat nehri arasındaki Dersim Zazaları ile Murat nehri ötesi topraklarda Genç, Çapakçur, Palu, Lice, Solhan ve Muş, Varto, Pötürge, Gerger, Siverek ve Diyarbakır yörelerine yerleşmiş olarak iki ana bölümden toplanabilirler. Zaza ve Koçgiri Zazaları da Dersim Zazaları içerisinde görülebilirler. Dersim zazaları Alevi/Kızılbaş, bunun dışında Diyarbakır merkezli yörelerdekinlerse Sünni ve Şafi'i'dirler.

Zazalar göçer, yarı göçer ve yerleşik bir yaşam sürdürmektedirler. "Dağlı insanlar"dır, yani kırsal kesim insanıdır. Doğallıkla artık günümüzde çoğunluğu kentlerde yaşamaktadırlar. Kırsal kesimde olanlar da yerleşik

139. Fırat (1970), s: 31.

140. Fırat (1970), s: 32.

141. Fırat (1970), s: 35.

köy yaşamına geçmişlerdir.

Zazaların konuştukları dil XIX. yüzyılın başından beri Batılı bilim çevrelerinin ilgisini çekmiş ve araştırma konusu edilmiştir. Bu bilim çevrelerinin genel kanısı Zazaca'nın Kırmanç lehçesiyle bir ilişkisinin olmadığı, ondan tümüyle farklı bir lehçe olduğu doğrudur.

Sevgen, Zazaların kökeni üzerinde ısrarla durarak yoğun oldukları Bingöl'le Dersim topraklarının Orta Asya'dan batıya göçen Türk topluluklarının geçiş yolu üzerinde olduğunu belirtir. Sevgen'e göre "Asya ve Türk kökenli" olan Sümerler'le yakından ilişkilidirler. Anadolu'daki Alevi ve Şafii zazalarında belirgin "Sümer izleri" vardır. Sümerler'deki güneş merkezli inanç Dersim Zaza Aleviliğinin de inancının ana kaynağı olmuştur.

Asur yazıtlarındaki "Zou-Zou" olan "Za-Za", "Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen ve Türk ırkının bir kolu" olan ve Doğu Anadolu'da M. Ö. dönemde devlet kurmuş, uygarlık yaratmış Urartular'ın kutsal nehirlerinin ve "su perisi"nin adıdır. Urartu kralı, Zazalardan söz ederler. Medler "Zaza", Babilliler ise "Zouzou" olarak adlandırırlar. I. Daria'nın (M. Ö: 522-486) Bizontoun yazıt-kayalarında "Zarissat" olarak geçer.⁽¹⁴²⁾

Sevgen'e göre; Zazaca Kırmanco değildir ve ona hiç benzememektedir. Zazaca, Dimli/Dümbililerin konuştuğu dildir. Dimli/Dümbililer ise, İran'ın kuzeyinde yer alan İran Azerbaycanı'nın Dilman/Deylem bölgesinin halkıdır. Zazaların çıkış kaynağı burasıdır.

Dimliler, diğer Türkmen boyları gibi ve onlarla bir-

142. Kimi kaynaklar bu adın "Zuza" olduğunu, Dersim ve çevresi için kullandığını yazarlar. Bkz: Nuri Dersimi (1992), s: 73. Başka milletlerde bugünkü "Zaza Türkleri"nin bulundukları yerler için birbirlerine benzer "Azzi", "Hazzo", "Zamza", "Zamzat", "Zazon", "Zamzamuza", "Zamba", "Zamzavina", "Zamua", "Zapzas" gibi adlar kullanmışlardır. "Zaza" adının kökeniyse M. Ö. VII. yüzyıla dayandırılır. Bkz: N. Sevgen'in yazısına Hayri Başbuğ'un ekleri, s: 430, dipnot: 17.

likte buradan Anadolu'ya göçmüşlerdir. Yuvanin'in saptamalarını destek alan Sevgen, Dümililerin "*Türk ırkına mensup olup Türkçe konuştukları*"nı yazar.

Zazaca'nın yapısında Türkçe, Farsça, Arapça, Kırmanço sözcükler vardır. Fakat bu dilin "çoğunluğunu Türkçe oluşturur". Sevgen'e göre; Zazaca'ya Arapça'nın doğrudan etkisi olmamıştır. "Türkçeleşmiş Arap sözcükleri" genellikle girmiştir. Kısaca; "Zazaca ne Kürtçe'dir, ne de onun bir lehçesidir".

Friedrich Müller gibi Sevgen de, Zazaca'nın "birçok ana noktadan Kırmanço'dan ayrıldığı"nı belirtir. Buna gerekçe olarak da Zazalarla Kırmançların birbirlerinin konuşmalarını anlamamalarını gösterir. Eğer aynı, aynı kökenli ve ya aynı kökenden türeyen diyalektleri konuşuyor olsalardı birbirlerinin dillerine yabancı kalmaz, anarlardı.

Sevgen Zazaca'yı bir dilden çok, "sözcükler karışımı" olarak görür. Tek olarak bir dile dayanmayan Zazacanın çeşitli dillerde sözcük alığını belirtir. İnanç ve tapınma ilişkin nefeslerin Türkçe olduğunu, Cem ayininin Türkçe yapıldığını belirtir.

Çarsancak, Hozat, Ovacık, Çemişkezek, Bingöl ve Koçgiri'ye dek bütün Alevi Zazaların egemen olduğu yörelerde "Türkmen ağzıyla Türk dili" konuşulduğunu yazar. Ne yazık ki Türkçe etkeninin pek eskilere gitmediği, oldukça yeni olduğunu söyleyerek yanılgıya düşer.⁽¹⁴³⁾ Oysa, Zazaların ve dilleri Zazaca'nın tarihi çok eskilere gider.

143. Oysa Zazaca, Kürt diyalektlerinden daha eskidir ve çok eskilere kadar gider. Bkz: Nuri Dersimi (1992), s: 21 v. d. Konu üzerinde çalışan birçok bilim adamı da bu kanıdadır. Hayri Başbuğ, Ali Temurki adlı bir şairin XI. yüzyılda Zazaca şiirler yazdığını belirtir. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi, Zaza lehçesinden söz eder. Molla Ahmed-i Hasi 1900'de "Zazaca Mevli'd" yazmıştır ve zazaca başka yapıtları da vardır. Bkz: N. Sevgen'in yazısına Hayri Başbuğ'un eki, s: 497, dipnot: 30.

Zaza kültürüyse Aleviliğe özgü örf, âdet ve geleneklerden oluşmuş, tümüyle ulusaldır.⁽¹⁴⁴⁾

Dersim ve Zaza kültürü, Alevilik inancı üzerine kuruludur. Bu açıdan Sevgen'in dediği gibi "ulusal"dır. Prof. Hasan Reşit Tankut'ta bu özelliği yakalamış olduğundan, "Alevi Zaza dini"nin "ulus/millet" ifade ettiğini belirtir.⁽¹⁴⁵⁾

Dersimli'nin çoğunluk ataları olan Harzemliler asıl yurtlarında da yarı Türkçe, yarı Farsça konuşmaktaydılar. Batıya göçerken İran dili ve kültürünün etkisinde kalmışlardır.

Cengiz Han'ın önünden kaçan Celaleddin Harzemşah da Dersim ve Erzincan'a sığınmış, kendisinin öldürülmesi ve devletinin dağılması sonrasında da birlikte gelen Harzem halkı çoğunluk bu bölgeye yerleşmişlerdir.

Türk ve Şii-Alevi olan Harzem halkı yöre insanıyla rahat kaynaşmıştır. Bu halkın hiçbir Kürt değil ve Kürtlük'le hiçbir ilişkileri yoktur. Kökenleri ve soyları tümüyle Türkmen olan Zazalardır. Dilleri de Kürtçe değil, Türkçe sözcük ağırlıklı Zazaca'dır.

Harzemlilerin Dersim ve çevresi illere yerleşmiş olan kalıntılarından Yusufanlılar Alparslan'ı öldüren Bersim kalesi komutanı Harzemli Yusuf'un maiyetidir. Alan, Arelli, Kalan gibi aşiret adları tümüyle Türkçe'dir.

İzollu, Koçgiri, Hıran aşireti tümüyle Türk'tür ve Alevidirler. Pertek'in büyük aşiretlerinden Pilvenkliler kendilerinin Harzemli ve Türk olduklarını bilmektedirler.

Bir konfederasyon niteliğinde olan ve Dersim ile Malatya, Erzincan gibi çevre illerin en büyük aşiretlerinden

144. Sevgen'in Zaza tarihi, dili ve zazaların kökeni konusundaki görüşleri ve tesbitleri için bkz: Nazmi Sevgen - "Yaşayışları Gizli Kalmış Bir Aşiret: Zazalar I-II", Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 229-230, Mayıs-Haziran 1982.

145. Prof. Dr. Hasan Reşit Tankut -Kürdoloji Belgeleri, s: 42

Şeyh Hasanlılar Türk'tür. Aynı zamanda Dersim olayının lideri Seyyid Rıza bu konfederasyona bağlı oymaklardandır.

Şeyh Hasanlı aşiretinin I. Alaeddin Keykubat'tan beri tarihi çok iyi bilinmektedir. Bu aşiret, Oğuzların Bayat boyundandırlar. Kurucusu Şeyh Hasan'ın Malatya'daki mezarında Oğuzların Bayat boyunun damgası vardır.

Bu aşiretlerin tümü bir Türk/Türkmen mutasavvıfı olan Ahmet Yesevi ile bağıntılıdırlar.

Lolanlı aşireti, Hun konfederasyonuna bağlı 32 prenslikten biridir. Doğu Türkistan'da kent kalıntıları (Lu-lan) vardır. Oradan Dersim ve çevresi illere göçerek yerleşmişlerdir. Türklüklerinde kuşkulamak olası değildir.

Zazaca konuşan Balabanlılar Karadeniz'in kuzeyinden ve Balkanlar üzerinden Doğu Anadolu'ya gelmişlerdir. Adıyla, kültürüyle ve kökeniyle tümüyle Türk'tür.

Kırkanlı aşireti içerisindeki Saruhanlı oymağı, Saruhanlı Beyliği'nin kalıntılarıdır. Bir Türk aşireti olan Kalanlıların Keçel oymağı aynı zamanda Bozukanlılar olarak adlandırılır.

Gerçekten Bozukanlılar, kalanlılardan da önce Dersimlidir. Kalanlıların içinde kalarak onlarla kaynaşmışlardır. Avşar boyu içerisinde Bozuklu adıyla bir oymağın varlığı bilinmektedir.

Hormekliler ve Hozat'taki Bahtiyarlılar Harzemlilerden geriye kalan Türk oymaklarıdır ve bölgenin en kalabalık aşiretlerindendir.

Abadalanlılar, Güney Hunların Batı'ya göçmüş kalıntılarıdır. Dersim'in önemli aşiret ve ocaklarından Kureyşlilerin adı dahi "Horasanlı" sözünün "Kuresanlı/Kureşanlı" biçiminde değişmesinden doğmuştur ve bu aşiret ve ocak Hz. Muhammed'in aşireti olan Mekke'li Kureyş'le hiçbir

ilintisi yoktur. Horasanlıdır ve Türktürler.⁽¹⁴⁶⁾

Aşiret kültürünü çok iyi bilen ve aşiretleri yakından incelemiş olan M. Şerif Fırat Zazaların M. Ö. dönemde Bahteriyen ve Belh yöresinde İran'a inen Part Türklerinin Zaza-Dümbeli denilen "dağlı Türkler" in ataları olduğunu yazar. Zazaların bir bölümününse "Eti/Hitit Türkleri" nin İran topraklarına göçen boyları olduğunu belirtir.⁽¹⁴⁷⁾ Gerek Kırmanco, gerekse Zazaca'nın sözcük yapısının çoğunluk eski Asya Türkçesi'ne dayandığını, geri yüzde kırkı ise Farsça ve Arapça sözcüklerden oluştuğunu saptar.⁽¹⁴⁸⁾

Dersim halkı üzerinde araştırma yapanlardan Cumhuriyet döneminin ilk aydını ve gazetecilerinden Naşit (Hakkı) Uluğ'un saptamalarına göre; Orhun anıtlarında "Az" adında bir Türk urununun adı geçer. Birçok örnekten olduğu gibi "Az-Az" dan "Zaza" ya bir dönüşüm olduğu, Zaza adının böyle doğduğu kanısındadır.

Eski yazılı kaynaklara dayanarak Uluğ, Merv yakınlarında "Sasengirt" ve "Zezek" adlı yerleri saptar. Bunlar Maverâünnehir'de birer kasabalardır. Ayrıca, Horasan yakınlarında "Zazik" adında bir yer vardır. Besarabya'da Tuna nehrinin denize kavuştuğu kumsal bölgenin adı "Zazik/Sa-

146. Geniş bilgi için bkz: Dersim (1998), s: 41 v. d. Şeyh Hasanlılara ilişkin ayrıntılı bir araştırma yapılmıştır. Aşiretin kökeni ve Türklüğü için bkz: İsmail Onarlı - Şeyh Hasan Aşireti, Aydınlık Yay. İst. 2002, s: 37 v. d. Bahtiyar aşiretinin Harzemlilerden kalma boylar oluşu için bkz: Dersim (1998), s: 37; Hasan R. Tankut - a. g. m., Kürdoloji belgeleri (1994), s: 442 v. d. Bruinessen (2000), s: 101. Horneklilerin Harzemli ardılı ve geriye kalanları oluşuna ilişkin bkz: Fırat (1970), s: 89 v. d. İzol, Koçgiri, Hıran gibi aşiretlerin Türklükleri için bkz: Fırat (1970), s: 40. Koçgiri aşiretlerinin Dersimli aşiretlerden olduğu ve bu konfederasyona bağlı aşiretlerin Türklüğü için bkz: Baki Öz - Belgelerle Koçgiri Olayı, Can Yay. İst. 1999, s: 24 v. d.; Baki Öz - "Koçgiri Olayı", Yol Dergisi, Sayı:13, s: 50-59 arası, Eylül-Ekim 2001; Baki Öz - "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Dersim Olayı Sonuna Kadar Alevilerin Durumu", Aleviler/Alewiten, Deutsches Orient-Institut, Hamburg, 2001, s: 40-46 arası. Kureyşanlılar için bkz: Dersim (1998), s: 32 v. d.; Uluğ (1939), s: 49. Lolan aşireti ve Türk kökenliliğine ilişkin geniş araştırmalar için bkz: Burhan Kocadağ - Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi, İst. 1987, s: 10 v. d.; Burhan Kocadağ - "Lolan Aşireti", Şahkulu Sultan Dergisi, Sayı 1, s: 116 v. d., 120 v. d. Ekim 1998.

147. Fırat (1970), s: 16.

148. Fırat (1970), s: 25.

zik"tir. Buraların Türk akıncılarının yolu üzeri olduğu bilinmektedir.

Orta Asya'da Altay dağlarında oturan Türk oymaklarından birinin adı "Sas"tır. "Sas" veya "Zaza, Türk federasyonu içerisinde yaşayan türk oymaklarıdır. Hititler, daha sonraları da Romalılar Erzurum ve yöresine "azzi" demektedirler. Bugün de Erzurum, Sivas, Tokat, Trabzon gibi illerimizde bu adda veya bu ada yakın köy adları vardır.⁽¹⁴⁹⁾

Dersim Zazaları "dağlı Türkler"dir. Tümüyle Alevi/Kızılbaşdırlar. XVI. yüzyılda Bitlis egemeni Şeref Han Kürt tarihine ilişkin yazdığı "*Şerefname*"sinde Zazalara yer vermez ve onları Kürtler içerisinde göstermez.⁽¹⁵⁰⁾ Zazalar, Orta Asya Türkleri'dir.⁽¹⁵¹⁾ Dersimliler bu özelliklerini gazeteci olarak yerinden gözlemleyen biri olarak N. H. Uluğ'a göre; "*Biz Horasanlıyız, Harzem çocuklarıyız, Türkmeniz ve Kızılbaşız...*" sözleriyle dile getirirler.⁽¹⁵²⁾

Siyasal Kürtçüler ile kimi emperyalizmin güdümünde ve emperyalizmin sözcülüğünü üstlenmiş olan doğubilimcilerin (oryantalistlerin) aksine, olaya salt bilimsel açıdan bakarak yaklaşan bilim çevreleri Kürtlerin "*ortak kökenlere ve temel kültür birliği*"ne sahip olmadıkları, Kürt milliyetçilerinin "*Kürt ulusu*" olarak adlandırdıkları nüfusun içinde "*büyük kültürel farklılıklar*" olduğunu saptarlar.

Doğubilimci ve Kürt uzmanı V. Minorsky, Kürtlerin "İrani kavimlerden" sayılmasını "ırksal olmaktan çok, dil ve tarihe dayandığı"nı belirtir.⁽¹⁵³⁾ Bir "İrani öge olan" ve "Kürt kavmine mensup olmayan" Guraniler/Zazaların var-

149. Bkz: Uluğ (1939), s: 54 v. d.

150. Uluğ (1939), s: 58. Zazaların "*Şerefname*" ve "*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*"nde Kürtler arasında sayılmayışlarına ilişkin saptamalar için ayrıca bkz: Bruinessen (2000), s: 28 v. d., 59.

151. Uluğ (1939), s: 54.

152. Uluğ (1939), s: 40.

153. Minorsky - "Kürtler", İsl. Ans. C: VI, s: 1089.

lıklarının XX. yüzyılda ortaya çıkarıldıklarını belirtir.⁽¹⁵⁴⁾ Özellikle Şii/Alevi inançlı Guranlar/Zazaları; "Kürdistanın gerçek Kürd'ü olamayan İranlı kabileler" ⁽¹⁵⁵⁾ olarak değerlendirerek Kürtlerle ilişkilerinin olmadığına dikkat çeker.

Güranlılarla aynı kökenden gelen Zazaların Kürtçeden oldukça farklı olan kuzeybatı şivesiyle konuştuklarını ve Zazaların eski Deylemlilerle akraba olduklarını belirtir.⁽¹⁵⁶⁾ Bu dillerin birbirilerine benzerlik göstermeleri, ortak sözcüklere sahip olmaları uzun bir zaman diliminde aynı bölgede yaşamalarından kaynaklanmaktadır.⁽¹⁵⁷⁾ Bu da doğal bir olaydır.

Minorsky, İran dillerinin zengin çeşitliliği içerisinde Kürtçe lehçelerin önemli karakteristik ayrılıkları yanında ayrıca genelde bir birlik oluşturdıklarını saptar. Yalnız, Zaza ve Gurani dillerini bu birliğin dışında görür. Kürt dilinin önemli bir topluluktan kaynaklandığını, bunun da Medler olduğunu söyler. Özellikle eğitilmiş bir dilbilimci olan Mac Kenzie, Kürtçe diyalektlerin az sayıda da olsa ortak kimi özelliklerinin olduğunu kabul etmekle birlikte, Minorsky'yi aşar.

Kürtçe'nin kuzey diyalekti olan "*Kurmanci*" ile güney diyalekti olan "*Soranice*" arasında da kayda değer farklılıklar vardır. Mac Kenzie'ye göre, Kürtçe'de "*güçlü bir güneybatı İrani etkisi*" görülmektedir. Ancak, Med diliyle bir ilişkisi olmamalıdır. Çünkü, Med dili bir "*kuzeybatı İrani dili*" dir. Bu nedenle Kürtçe ile Zazaca da yer, köken ve dil grubu olarak birbirinden tümüyle farklıdırlar. Yalnız aralarında bölgesel etkenden kaynaklanan ve yüzyılların verdiği etki-

154. Minorsky - "Kürtler", İsl. Ans. C: VI, s: 1091.

155. Minorsky - "Kürtler", İsl. Ans. C: VI, s: 1110.

156. Minorsky - "Kürtler", İsl. Ans. C: VI, s: 1111 v. d.

157. Sait Çiya - a. g. m. , s: 22.

leşimden doğan "*iki akraba İrani dil*" olma gibi bir yakınlık vardır. Kürtçe, "*güneybatı İrani dil*", Zazaca ile Guranice ise "*kuzueybatı İrani dil*"dir.⁽¹⁵⁸⁾

Zazaca, Deylem bölgesi aşiretlerin, boyların, oymakların dilidir. Kürtçe'nin kaynaklandığı güney İran'la ve güney İrani dillerle ilişkisinin olmaması doğaldır. Zaten Zazaca, bilinen Kürt dialekleri olan Kurmanç, Lur, Kalhur ve Guran arasında tarih boyu yer almamıştır.

Deylem/Deyleman/Dileman/Daylam/Delam/Delim; İran'ın kuzeyinde Taberistan, Cibal, Gilan ve Hazar Denizi arasında kalan bölgedir. Deylemliler bu bölgede M. Ö. II. yüzyıldan beri yaşamaktadırlar. Bölge oldukça dağlıktır. Derin vadileri vardır. Türkiye'deki Dersim'i anımsatmaktadır.

Bu topraklar; tarih boyu bölgede egemenlik kuran devletlere muhalif olan kesimlerin barınacakları ve korunacakları yer olmuştur. O nedenle birçok kavimden topluluklar buraya sığınmışlardır. Bölge; yoğun bir Oğuz/Türk/Türkmen ve diğer Türk boylarının da yerleştikleri yerler olmuştur. Deylem halkının konuştuğu dil olan Zazaca'nın karışım niteliği taşıması bu yerel özellikten kaynaklanmaktadır.⁽¹⁵⁹⁾

Dersimlilerin kökeni ile Deylem bölgesi arasında doğrudan bağ vardır. Bu nedenle Deylem-Dersim bağıntısı göz ardı edilmemelidir. Deylem de geniş Horasan ülkesinden ayrı düşünülemez.

Ülkenin adı, kavimin adı aynıdır. Bu nedenle ülkenin sınırları tam olarak netleşmemiştir. Sürekli değişiklik gösterir. İlk kez tarihçi İstahri Deylemistan ve Deylemlilere

158. Geniş açıklamalar ve aktarmalar için bkz: Bruinessen (2000), s: 60 v. d.

159. Geniş bilgi için bkz: Ali Kaya - Deylem'den Dersim'e (İran'a Seyahat), Can Yay. İst. 2001, s: 15 v. d., 31 v. d., 33 v. d.

ilişkin tam bir bilgi verir. Elburuz Dağlarıyla Hazar Denizi arasındaki bu dağlık bölgede yaşayan kavim tarihte İslam döneminde IX. ve X. yüzyılda önemli rol oynamışlardır. Büveyhloğulları Abbasi Halifeliğini sarsmıştır. Hasan Sabah'ın Alamut yönetimi Hulagü'nün bölgeye egemen oluşuna kadar farklı bir inanç ve düşünce çizgisinde egemenlik sergilemiştir. Deylem, bugünkü İran'ın Gilan eyaletidir.⁽¹⁶⁰⁾

Deylem'in etnik ve soy kökeni tartışmalıdır. Eski Yunan yazarları; Deylem halkının Sabir, Türk ve Kürtlerden oluştuğunu yazarlar. Minorsky, Deylemlileri "İrani olmayan" kavimlerle "akraba" veya bu tür "İrani kökenden gelmeyen" kavimlerden gelmiş olabileceklerini belirtir. Ortaçağ tarihçilerinde İstavri ile İbni Hâvkal Deylem dilinin Arapça, Farsça, Arrance ve Ermenice'den ayrı olduğunu belirtirler.⁽¹⁶¹⁾

Deylem öteden beri Ali oğullarının merkezi olmuş, Arabistan'da yaşama olanağı bulamayan Ehl-i Beyt'ten kimseler özellikle Deylem'e sığınmış ve bura halkınca kabul görmüşlerdir. Deylem, öteden beri Şii-Alevi inancın merkezi olmuştur. Tarihte ilk kez Şii-Alevi yönetimleri burada kurulmuştur. Şiilik-Alevilik ve bu temelden yükselen türevleri buradan diğer bölgelere yayılma olanağı bulmuştur.⁽¹⁶²⁾

Deylem, eski bir Alevilik merkezidir. Ehl-i Beyt'ten olan kimseler buraya sığınarak korunmuş ve soylarını, düşüncelerini, inançlarını sürdürmüşlerdir. Ali-Ehl-i Beyt-On iki İmamcılık odaklı Alevilik; Deylemlilerin ve buralarda yaşayan Türklerin çabasıyla Sünni Abbasi kıyımından ken-

160. Geniş bilgi için bkz: Prof. Dr. Ahmet Ateş - "Deylem", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. İst., C: III, s: 567 v. d.

161.Bkz: Prof. Dr. Ahmet Ateş - "Deylem", İsl. Ans., C: III, s: 568.

162. Geniş açıklamalar için bkz: Prof. Dr. Ahmet Ateş - "Deylem", İsl. Ans., C: III, s: 570 v. d.

dini koruyarak yaşama olanağı bulmuş ve inanç sistemine dönüşmüştür. Hatta ilk Alevi devleti IX. yüzyılda bu topraklarda kurulmuştur.

"Gürani" olarak da adlandırılan⁽¹⁶³⁾ bu bölgenin halkı tümüyle popüler bir Alevilik biçimi olan "Ehl-i Hakk" inancındadırlar. Bu Alevilik inanç yolu, Dersim Alevilerinki ile çarpıcı benzerlikler gösterir. Deylemliler (veya Guraniler) ile Dersimliler yakın komşularının dilinde *"oldukça farklı diller"* konuşmakla birlikte, *"dilsel olarak birbirlerine yakın"*dırlar.

Dersim Alevilerinin çoğu, Deylem kökenli ve Gurani'yle bağlantılı *"Kürtçe'ye de oldukça uzak bir dil olan"* Zazaca ile konuşurlar. Bu durum bu iki kesimin, esasında İran kökenli ama sonradan *"birçok Türk kökenli (orijinli) öğelerin de karıştığı erken Ortaçağ Deylem ile birleşmiş ortak bir kültürel kökene sahip olduklarını"* göstermektedir.⁽¹⁶⁴⁾

Deylem ve Horasan'daki Zazalar diğer boylarla birlikte erken dönemlerde bölgeye dağılmışlardır. Dahası bir bölümü batıya göçen Türk boylarıyla birlikte Anadolu'ya göçmüşlerdir. Mervanilerin Diyarbakır'ı egemenliklerine geçirdikleri X. yüzyılda, Diyarbakır ve çevresinde Zazaca konuşan Zaza toplulukları vardır. Bu topluluklar yörenin diğer boylarıyla birlikte Mervani egemenliğine girerler. Zaten bir bölümü de Mervanilerle birlikte yöreye gelmiştir.⁽¹⁶⁵⁾

163. Guranlılar/Güranlılar, Batı Türkistan'daki Türk soyundan Gurluların Deylem'de yaşayan ve daha sonraları Doğu Anadolu'ya göçen bir koludur. Zazalar çoğunluk bunlara dayanır. Bkz: Seferoğlu (1982), s: 64.

164. Antropolog Bruinessen'in bu saptamaları oldukça ilginçtir ve Kürtlerle/Kürtçe'yle Zazalar/Zazaca arasında sandığı gibi bağıntı olmadığını, Deylem ve onların Anadolu'ya göçen kesimleri olan Dersimlilerin köken, kültürel, dil ve inanç olarak aynı olduklarını, Dersimli aşiretlerin Deylem kültürünü sürdürdüklerini çarpıcı bir biçimde ortaya koyar. Bu doğru saptamalara biz de katılıyoruz. Bkz: Bruinessen (2000), s: 172.

165. Bkz: Prof. Dr. Mükrimin Halil Yınanç - "Diyarbakır", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. İst., C: III, s: 611.

Kürtlerin önemli bir bölümü Moğol İmparatoru Hulagü'nün 1258'de Bağdat'ı alması üzerine bölgeden uzaklaşarak Suriye, Mısır gibi ülkelere göçerler.

Bunların yerini "özbe öz (halis) Kürt olmayan" Zazalar (Hasna?) alırlar. Bunlar yörenin dağlı, yani kırsal kesim halkıdır.

A. von Le Coq gibi bilim adamları 1901'de Şam'da bu toplulukların "günümüzde artık bir Kürt şivesi sayılmayan Zazaca ile konuşan" kalıntılarına rastlar.⁽¹⁶⁶⁾

Dersim halkı köken olarak Orta Asyalı ve Türk olmasına karşın, Osmanlı Devleti'nin aymazca siyasetinin bir sonucu olarak zaman içerisinde "Kürtleşme süreci" geçirir.

Türk oluşları, sadece bilinç altlarında kalır. Kendilerini Kürt olarak duyumsarlar.

Kürtleşmelerinde 1850'lerden itibaren bölgede planlı ve programlı çalışmalar yapan Batılı Hristiyan misyonerlerinin de büyük rolü olur.

Devletle olan bağı zayıf gören emperyalizmin hizmetindeki misyonerler, devletten koparmak için buraları ana çalışma alanı seçer ve yoğun çalışmalar yürütürler.

Bu durum, Türklükten uzaklaşmanın ve Kürtleşmenin yolunu açar. Bölgede Kürtçülük politikası 1918'lerden itibaren günlük yaşama girer.

İngiltere yönlendirmeli "*Kürt Teali Cemiyeti*", Dersim ve çevresinde Kürtçülüğün kitleselleşmesine öncülük eder.⁽¹⁶⁷⁾

166. V. Minorsky - "Şehrizûr", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. İst. 1970, C: XI, s: 397.

167. Bkz: Akgül (2000), s: 57.

Genel Kürtler/Kürtçülere göre, Zazalar Kürt'tür, Zazaca ise Kürtçe'nin bir lehçesi/ koludur.⁽¹⁶⁸⁾ Oysa, durum hiç de sanıldığı gibi değildir. Olayın gerçeği tarihte gizlidir. Zazalar Türktürler. Zaza boyu, tarihte önemli Türk boylarından biridir. Zazaca ise; uzun tarih sürecinde, özellikle başka dil ve lehçelerin etkisiyle kırılarak, karışarak bugünkü durumunu almıştır.

Zazaların ve Zazaca'nın oluşmasında birçok kavimin ve bu kavimlerin kültürleri, dilleri ve inanışlarının birbirinden etkilendiği, harmanlandığı yer olan Deylem/Daylem bölgesinin büyük payı vardır. Bu oluşum; Medlerin, Perslerin, Türklerin ve Asya'nın, Ortadoğu'nun diğer kavim ve etniklerinin özellikle muhalif öğelerinin en eski tarihler-

168. Türk toplumu, tarihi, kültürü ve dili aşağılanmış, kültürel farklar oldukça abartılarak yeni yeni etnikler yaratılmış, Türkiye toplumu etnik, dinsel, inançsal, dilsel topluluklara bölünmeye çalışılmıştır. Bu tür bir çoksesliliğin ülkenin zenginliği olduğu tuzak savlarla yüzlerce yıldan beri birlikte yaşayan ve uluslaşmış toplumumuz emperyalizmin isteği doğrultusunda bölüm-bölüm bölünmüş ve birbiriyle "ulusların geleceğini belirleme ve her etnin ayrı ulusunu ve devletini kurması gerektiği" tuzak savı adına savaştırılmıştır. Kürt, Türk, Çerkez gibi genel ve büyük etnikler de kendi arasında bir takım küçük etniklere ve alt kimliklere bölünerek, Türkiye bir etnikler, etnik gruplar, kimlikler ve alt kimlikler ülkesi durumuna getirilmiş, bu durum diğer tuzak savlarda olduğu gibi "ülkenin bir zenginliği" olarak sunulmuş ve Türkiye'nin bir "etnik mozaik ülkesi" olduğu bi-linçlere işlenmiş, bunun üzerine kuramlar üretilmiş ve siyaset yapılmıştır. Ayrılıkçı- etnikçi Kürt hareketi Türkiye'de ulusal, ülke-sel, toplumsal, dilsel ve kültürel birlikteliğin parçalanmasının yolunu açmıştır. Kendini büyük bir boy, soy, etnik ve dilsel grup olarak gören her kesim ayrılmayı, ayrı devlet veya özerk bir yönetim olmayı kafasından geçirmeye başlamıştır. Bu rüzgar ülkenin her yanında, her kesimi içerisinde az-çok esmiş ve estirilmiştir. Ülkedeki ulusal ve toplumsal kültürü deforme ederek buradan ideolojik ve siyasal yararlar bekleyen Kürt hareketi, dil/diller konusunda da aynı yolu-yöntemi izlemiştir. Yüzyıllardan beri dilin ortak ve gelişmiş eğitim kurumlarından işlenmeyişi, dili geliştirecek ürünlerin yeterli ölçüde verilmeyişi, Türkçe'nin Farsça ve Arapça gibi dillere boğdurularak bozulmaya uğratılması, yönetimlerin ülkenin uzak bölge ve yörelerine ulaşamaması ve buralara ortak kültür ve dili götürmeyişi sonucunda Türkçe oldukça bozulmuş, güdükleşmiş, yerel ağız ve konuşuk biçimleri doğmuş ve yer yer ortak dile göre öne geçmiş, halkın kullandığı genel dil olmuş, bu bozulmada ve yerel ağızların doğmasında Türkçe'nin kırılarak kullanılması önemli rol oynamıştır. Bugün ayrılmayı düşünen ideolojik ve siyasal çevreler için bu kötü gelişme bir olanak olmuştur. Bu bozulma üzerine kuram ve sav geliştiren bu tür çevreler, yeni etnikler ve bu etniklere özgü yeni diller yaratmışlardır. Bu tür doğan kesimleri ve dilleri ayrılmaları için gerekçe olarak göstermişlerdir. Oysa olayın kökeni; bu tür çevrelere, bu nitelikte davranışlara girme olanağı vermez. Savlarında haklı olduklarını göstermez. Ama şu bir gerçek ki, bu tür çevrelerin gayretiyle siyaset-ideoloji bilimin önüne çıkmış, bilimsel gerçekleri örtülemişlerdir. Ülkede öteden beri uygulanan yanlış ve bilinçsiz politikalar ise dış destek de alan bu tür çevrelerin ülkemizi parçalamalarına yardımcı olmuştur. Şu bir gerçek ki, Kürçe ve lehçeleri olarak sunulan dil/-diller Türkçe'nin yöresel kırılmaları ve bozulmalarıyla birlikte diğer dil ve lehçelerin karışmasından başka birşey değildir.

den beri buraya yerleşmeleri ve zamanla harmanlanmaları sonucunda oluşmuştur.

Zazalar ve Zazaca üzerinde bu etkileşimi görmek olasıdır. Zaza Türk topluluğu bu ikinci oluşum durağından sonra göçerek Anadolu'ya, özellikle Anadolu'nun Dersim bölgesine gelerek yerleşmiş ve buradan çevreye dağılmıştır. Eski Türk tarihsel kaynaklarında bu durumu görmek olasıdır.

M. S. 550'li yıllarda kurulan Göktürkler boylar birliği, yani konfederasyon biçimli bir devlettir. Göktürk organizasyonu içerisinde birçok Türk boyu vardır. Doğallıkla, Türk soyundan olmayan boylar da bu birlikte az da olsa yer almışlardır. Göktürk hakanlarından Kapgan/Kapağan Kağan döneminde birçok Türk boyu ile birlikte bu konfederasyon içerisinde "*on iki boy/aşiret*" de bulunur.

Eski tarihlere göre, bunlar "*has Türk boyları*"dır. Bunların tümü, Kapgan Kağan'ın buyruğunda birleşmişlerdir. *Bacot*'la *G. Clauson* 1957'de Tibet belgeleri üzerinde yaptıkları çalışmada bu on iki Türk boyunu saptarlar. Çin kaynakları (anallar/yıllıklar) da bu bilgileri destekler ve tamamlar. Bunlar arasında bizi en çok ilgilendiren Türkiye'de Doğu Anadolu'da yerleşmiş aşiretlerden/oymaklardan birkaçının adının geçmiş olmasıdır.

Bunlar; "*Za-ma-mo-nan*", "*Çar-da-lı*"lar ve "*Lulad*"lardır. *Za-ma-mo-nan*'a birinci sırada yer verilmiştir. Tibet ve Çince'deki söyleniş biçimi doğallıkla belgelere yansımıştır. Bunlar; bugün bildiğimiz Zazalar, Çarekliler ve Lolanlılardır. Bugün günümüz Türkçe'sine dönüşmüşünü doğallıkla bizler kullanmaktayız. *Za-ma-mo-nan*, bilinen Göktürk kağanlarından *Ozmış Kağan*'dır. "*Çar-da-lı*"lar, bugün yoğunlukla Erzincan, Tercan ve Dersim'de yaşayan

Çarekli aşireti/oymağı olmalıdır. "*Lu-lad*"lar, bilinen Lolanlı oymağıdır ki, Doğu Türkistan'da kent kurmuş ve kent yaşamına geçmiş bir Türk boyudur. Daha önce Hun federasyonu içerisinde bir prensliktir. Sonradan Anadolu'ya göçmüşlerdir. Dersim, Erzincan ve Varto dolaylarında yoğunlukla yerleşmişlerdir.

Bu oymaklar inanç olarak tümüyle Alevidirler. Yörelere göre Türkçe ve Zazaca konuşurlar. Bu on iki Türk boyunun tümü, kağan boyu olan "*Aşena/Acena/Asena*"dır. Yani; yönetici, hakan çıkararı, yarı kutsallıkları olan üstün Türk boylarındandırılar.⁽¹⁶⁹⁾

Tarihsel gerçekler karşısında bu oymakları -yer yer Kürtçe/Zazaca konuşmalarına da bakarak nasıl Kürt veya Zaza niteleyebiliriz? On iki Türk boylarının birincisi olan Zazaları nasıl Kürt veya Türklerden ayrı bir etnik/kavim/ırk olarak görebiliriz?

Doğallıkla şaşırtıcı. Belgede görüldüğü gibi bu boylar, açık ve net olarak birer Türk boylarıdır. Dildeki değişim yanıltıcı olmamalıdır. Yukarıda değindiğimiz nedenlerle böyle farklılaşmış bir Türkçe kırması olan konuşuk biçimi doğmuştur. Bu dilsel oluşum, ayrı bir dil görülmemelidir ve hele hele bu topluluklar Türklerin dışında kesinlikle düşünülmemelidir. Aksi durumda tarihsel gerçeklerin inkârı yapılmış olur.

Ayrı etnik kökenler yaratmak isteyen ayrılıkçı-etnikçi çevreler etnik kökenin belirlenmesinde dili ölçü almayı yeğlerler. Doğallıkla bu bilimsel değil, siyasal-ideolojik bir yeğleyiştir. Hem kendilerini, hem toplumu aldatmaktan başka birşey değildir.

Etnik kökenin belirlenmesinde dilin ölçü alınışının ya-

169. Geniş bilgi için bkz: Prof. Dr. Sencer Divitçioğlu - Kök Türkler, Ada Yay. İst. 1987, s: 179 v. d.

nilticılığı ortadadır. Dilin konuşulmasında çevre etkeni esastır. Çoğu kez dil soy, boy, etnik ve kavimle ilişkili edinilemez. Çevre ve eğitim ile edinilir.⁽¹⁷⁰⁾

Lolanlılar çoğunluk Zazaca konuşurlar Oysa, bilindiği gibi Zazalar başka, Lolanlılarsa başka birer oymaklardır. Zazacılara bakılırsa, Lolanlılar Zazaca konuştuğu için Zaza toplumunda/etniğindedir.

Bir başka çarpıcı ve açıklayıcı örnekte Şadıllı oymağı/aşiretidir. Şadıllıların 950'li yıllarda Azerbaycan'da beylik kurdukları, Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlandıkları (vasal oldukları), XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yine Azerbaycan'da yeniden iki kez hanlık oldukları bilinmektedir. Yani Zazalarla soy olarak Türk olmaktan başka bir ilişkileri yoktur.

Şadıllılar da Anadolu'ya göçmüşlerdir. Erzincan, Tercan ve Çayırli'daki Şadıllılar Türkçe; Refaiye, İmranlı ve Şiran'daki (yani Koçgiri bölgesi) Şadıllılar Kırmanço; Dersim bölgesi (Tunceli ve Bingöl) Şadıllıları ise Zazaca konuşurlar.

Konuştukları dillere bakarak bu Türk boyunu hangi etniğe bağlayacağız? Türkçe konuşanlara Türk, Kırmanço konuşanlara Kırmanç, Zazaca konuşanlara Zaza mı diyeceğiz? Böyle şey olası mıdır? Aynı etnik grubu üç etnik gruba nasıl bölebiliriz? Bunların Zazaların ötesinde Azerbaycan topraklarında şekillenmiş bir Türk boyu olduğu tarihçe ortadadır. Böyle olmasına karşın, bir bölümü Zazaca konuşuyor diye nasıl Zaza topluluğuna sokabiliriz?

Demek ki, Zazaca konuşan, ama Zaza boyundan olmayan birçok Türk boyu var. Örneğin Dersim ve yakın çevresi illerde yaşayan Kureyşan, Baba Mansur, Ağuçan

170. Almanya'da doğan, o nedenle Almanca konuşan bir Türk çocuğu nasıl Alman değil de Türk'se, burada konuşulan dilin bir belirleyiciliği nasıl sözkonusu değilse, Kürtçe veya Zazaca konuşan herkesin de Kürt veya Zaza olmayacağı bilimsel bir gerçektir.

v.b. gibi Alevi Dede Ocakları mensupları vardır ki, bunlar tümüyle yöreden edindikleri kültürle Zazaca konuşurlar. Bu dede soylarının Zaza topluluğundan olmadığını biliyoruz. Zazaca konuşmaları da onların Zaza toplumundan/boyundan olmasını gerektirmez.

Bir başka örnek de Avşarlardır. Avşarların önemli bir Oğuz boyu ve özbe öz Türk olduklarını herkes bilir. Ne var ki, Doğu'ya, Kars bölgesine yerleşen Avşar toplulukları yörelerinin etkisiyle bugün Kürtçe konuşurlar. Konuştukları dile bakarak bu Türk boyunu Kürt mü göreceğiz? Bu doğru mudur, bilimsel midir? Etnik kökenin tesbitinde sadece dilin ölçü alınması, bizi bu tür yanılgılara götüreceği ortadadır.

Dilin ölçü alınarak etniklerin belirlenemeyeceği, bunun üzerine "*ulus*"ların kurulamayacağı durumu, bir tarihsel ve toplumbilimsel gerçektir.⁽¹⁷¹⁾

Bir ulusal kimliğin oluşabilmesi için dil, tarih, toprak, inanç, benimseme, psikolojik biçimlenme, ortak bilinç gibi öğelerin biraraya gelerek bir bütünlük oluşturması gerekir. Dersim olayına altyapılık yapacak böyle bir bütünsel oluşum görülmemektedir.

Dersim'in etniksel ve kültürel oluşumu, Dersim olayının etkenleri ile özellikle günümüzde siyasal-ideolojik çevrelerce oluşturulmaya çalışılan Kürtlük, Zazalık savlarına bu açılardan bakarak değerlendirme yapılmasının en uygun olduğu kanısındayım.

Zaten Dersim olayına gidiş sürecinde Dersim toplumu bu savların ereklemediği şeylerden oldukça uzaktır. Bilgi alan-

171. Böyle duygusalılıklardan ve ideolojik çıkarılardan hareketle bilim yapmak ayıbı ne yazık ki günümüzde yaşanılmaktadır. Bu ayıba da özellikle Almanya, İsviçre, İsveç Hollanda gibi yurt dışında yaşayan yurttaşlarımız çekilmektedir. Türkiye gerçeğinde uzak olarak yaşayan bu yurttaşlarımız, bu tür emperyalist emellere tam bir ortam oluşturmaktadır.

larında ve siyasal dağarcıklarında bu tür şeylerin hiçbiri yoktur veya bugün savunulduğu biçimiyle değildir.

Zazaların Kürtlerden ayrı oldukları Kürt hareketinin işine gelmez. Kürt hareketi; Kürtçe'yi resmi dil olarak almış, Zazaca görmemezlikten gelinmiştir. Amaç, Kırdaske-Kürtçe merkezli tek dil yaratmak olmuştur.

BÖLÜM: II

KÜRT ÖRGÜTLENMESİ VE DERNEKLERİ

Bölgede kaynaşma 1800'lü yıllardan itibaren başlar. Bu tür kaynaşmalar, hareketlilik bu dönemler özellikle aşiret ölçeğindedir. Ancak, 1900'lü yıllara doğru bu durum "ulusçu" bir görünüm kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda ilk Kürtçe yayın olan "Kürdistan" gazetesini 9 Nisan 1898'de Bedirhanilerden Mithat Bey Kahire'de yayınlar.

XX. yüzyılın başlarında İstanbul önemli bir "Kürdo-
loji merkezi"ne dönüşür. Kürt kültürünü geliştirmek için yoğun bir çalışma yapılır. Kürt periyodik basını "en parlak dönemleri"nden birini yaşar.

Özgürlük ortamından yararlanılarak Kürtler, kimi kültürel hak isteminde bulunurlar. Jön/Genç Türklerin "ulusçuluk" siyaseti izlemeleri, imparatorluğun diğer öğelerini de bu tür eğilimlere yöneltir.

1. Dünya Savaşı'ndaki yenilgi, imparatorluğa Batılı emperyalist devletlerin egemen olması, bunların Türkiye topraklarının bölünmesinde ve etnik kaynaşmalarda yararlanmaları, bu tür kaynaşmaları özendirmeleri, Kürtleri harekete geçirmiştir. Örgütlenmeye, dernekleşmeye, yayın-basın organlarının kurulmasına böylece ortam doğmuştur.

Kürt örgütlerinin öncüleri tümüyle Kürt feodal ve burjuvazisinin çocuklarıdır. Örgütlerin kurucuları tümüyle tanınmış Kürt ailelerinden gelmektedirler. Tümüyle üst düzeyde eğitilmiş Kürt entelektüelleridirler. Devlette konsolosluk, yüksek mahkeme başkanlığı, valilik, paşalık, üni-

versite öğretim üyeliği, yazarlık, bilim adamlığı gibi görevlerdedirler. Bir bölümü Türkiye'yi dışardan temsil etme yetkisine sahiptirler. Örgütlerde üyelerin feodal, aristokratik ve babaerkil yapıları kendini duyumsatır. Bu örgütler genellikle emperyalist devletlerle dirsek temasındadırlar. Çoğunluk Ermenilerle birlikte hareket edilmiştir.⁽¹⁷²⁾

Bölgenin siyasal ve toplumsal yapısını, Dersim olayının doğduğu ortamı ve koşulları tam olarak anlayabilmek için, bölgenin tümündeki bu tür gelişmeleri anabашlıklarıyla vermeyi gerekli görüyoruz.

1- Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti

1900 yılında Diyarbakırlı Fikri Efendi kurmuştur. Üyeleri Jön Türklerle ilişki içerisinde olan kimselerdir. Bölgede yönetime karşı ayaklanmalar düzenlenir. 22-24 Haziran 1906'daki Bitlis olayı bunlardan biridir. Padişahın valinin alınması istenmiştir.⁽¹⁷³⁾

2- Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti

Meşrutiyet'le birlikte görev ve yetkilerini yitiren emir ve paşalar "Kürtlük" çatısı altında toplanmışlardır. İttihat ve Terakki yönetimine ters düşen bu Kürtler 19 Eylül 1908'de İstanbul'da bu örgütü kurarlar. Kürt çocuklarını okutmakla işe başlanılır. Bu amaçla basımevi kurulur. "Kürdistan" gazetesinin yayımı İstanbul'da yapılır. Kurucuları arasında Seyid Abdülkadir, Bedirhanlı Emin Ali, Şerif Paşa ve Halil hayali vardır. Örgüt; Seyid Abdülkadir'le Bedirhanilerin anlaşamamaları üzerine kısa sürede dağılır. Bunun üzerine okul kapatılır ve gazetenin basımı sona erer.⁽¹⁷⁴⁾

172. Bruinessen, s: 342 v. d., 348 v. d.

173. Göktaş (1991), s: 25; Günel (1999), s: 42.

174. Göktaş (1991), s: 26 v. d.; Günel (1999), s: 43.

3- Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti

1910'da İstanbul'da kurulur. Amacı, Kürt ailelerinin okuma oranı düşük olduğundan Kürt çocuklarının eğitimi ni yaptırmaktır. Bunun için aşiretler arasında da eğitim-öğretim yoğunlaştırılması amaçlanır.⁽¹⁷⁵⁾

4- Kürdistan Muhibban Cemiyeti

Dernek 1912 yılının sonlarına doğru kurulmuştur. Fazla yaşamamıştır.⁽¹⁷⁶⁾

5- Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti

1912'de kurulmuştur. Tüzüğüne göre; zorunlu kalmadıkça siyasete girmeyecektir. Osmanlı çatısı altında kalarak, halifeye bağlılık ve onun koruması altında, parlamenter sistem içerisinde bir siyaset amaçlamıştır.⁽¹⁷⁷⁾

6- Kürt Talebe Hevi (Ümit) Cemiyeti

1912'de İstanbul'da Ömer Cemil Paşa, Kadri Cemil, Fuat Temo Diyarbakırlı Cerrahzade Zeki gibi Kürt öğrencilerince kurulmuştur. Kısa zamanda Erzurum ve Diyarbakır başta olmak üzere birçok yerde şubeleri açılmıştır.

Öğrenim görmek amacıyla İsviçre'ye giden dernek kurucularından Kadri Cemil, Babanzade Recai Nüzhet, Derimli Selim Sabit ve Ekrem Şemsettin ile Cemil Paşa kardeşler cemiyetin bir şubesini 1913'de Lozan'da kurarlar.⁽¹⁷⁸⁾

"Hevi", Hamidiye okullarından gelen Kürt öğrencilerinin bir örgütü konumundadır. Çoğunluğu Osmanlılaşmış kentli ümeranın çocuklarıdır. Türk ulusçuluğu-

175. Günel (1999), s: 43.

176. Göktaş (1991), s: 27; Günel (1999), s: 43.

177. Günel (1999), s: 44.

178. Göktaş (1991), s: 27.

nun romantik havasının etkisinde kalmışlardır.⁽¹⁷⁹⁾

Dernek; Kürtlerin bilimsel ve toplumsal gelişmesini amaçlamaktadır. Bunun için de siyasetin dışında kalmayı yeğlemek düşüncesindedirler. İstanbul Hükümeti'nin düşürülmesinden sonra dernek kapatılmıştır.⁽¹⁸⁰⁾

7- Kürt İrşad ve İrtika Cemiyeti

Dernek; Kürt Teşrik-i Mesai Cemiyeti ile Kürt Talebe Hevi Cemiyetlerinin birleşmesiyle 1912'de doğmuştur. Zorunlu kalmadıkları sürece genel siyasete karışılmayacağı ilkesi edinilmiştir. Dernek "ulusal emelleri", zamanın izni çerçevesinde gerçekleştirmeyi düşünmektedir. Kürt ulusal duygularını yayma gizliden gizliye propaganda yoluyla sürdürülmüştür.⁽¹⁸¹⁾

8- Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti

1918'de kurulmuştur. Amacı; Kürtlerin dil, tarih, coğrafya ile toplumsal ve ekonomik yapılarına ilişkin inceleme-araştırma yapmaktır. Ayrıca yayın yoluyla Kürtler arasında modern bilimleri yaymak düşünülmektedir.⁽¹⁸²⁾

9- Kürdistan Cemiyeti

1919'da İstanbul'da kurulmuştur. Amacı; "Kürt milleti"ni siyasal, ekonomik, toplumsal, hukuksal, tarihsel ve ırksal bakımdan geliştirmektir. "Kürdistan"da ve gerektiğinde başka bölgelerde şubeler açarak ve diğer kardeş kuruluşlarla işbirliğine giderek çalışmalar yapmayı amaçlamışlardır. Böylece o zamana kadar derneklerin gizlemeye

179. Robert Olson - Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı (Çev.: Bülent Peker - Nevzat Kıracı), Özge Yay. Ank. 1992, s. 37 v. d.

180. Günel (1999), s: 44.

181. Günel (1999), s: 44 v. d.

182. Günel (1999), s: 45.

çalıştıkları "siyasal erek"leri açığa vurulmuş olur.⁽¹⁸³⁾

10- Kürdistan Teali Cemiyeti

1919'da merkezi İstanbul'da olarak kurulur. Osmanlı'nın yıkılış döneminde olması, örgütün kısa zamanda etkinleşmesine ve yaygınlaşmasına neden olur. Örgütü Kürtlerin üst düzeyli "aydın öğeleri" kurmuşlardır ve bu örgüt aynı zamanda Kürtlerin "ilk siyasal örgüt"üdür.

Önde gelen adlardan Sait Molla, Mikisli Hamza, Motkili Halil Hayaliler vardır. İlk kongresinde "Şurai Devlet" başkanı ve Sevr Antlaşması kurulunda yer alanlardan biri olan Seyyid Abdülkadir başkanlığa getirilir. Emin Ali Bey, Ferik Fuat Paşa, Ferik Hamdi Paşa, Seyid Abdullah, Derimli Miralay Halil Bey, Bedirhan M. Ali Bey, M. Emin Bey, Ulemadan Hoca Ali Efendi, Müderrislerden Arvaslı Şefik Efendi, yazarlardan Babanzade Şükrü Bey, Babanzade Fuat Bey, Fetullah Efendi, Prof. Dr. Şükrü Mehmet Sekban'lar yönetime getirilirler.

Dernek mevki sahibi asker-sivil bürokrat ve aydınlarla dayanmaktadır. Yabancı temsilcilikler ziyaret edilerek "Kürt davası" için destek aranır. Özellikle İngiliz Konso-losluğuyla yakın ilişkilere girilir. Cemiyet, giderek İngiliz yanlısı, ulusal harekete karşı bir konuma girer.

Dernek tüzüğünde, "Kürtlerin genel çıkarlarının sağlanması" amacını taşıdıklarını belirtir. Geniş bir şubeleşme çalışması yürütülür. Kürtlerin yoğun oldukları bölgelerde örgütlenmeye ağırlık verilir. Osmanlı anayasasına ve Osmanlılık ülküsüne bağlı oldukları biçiminde bir görünüm sergilerlerse de, ayrılığa dayanan gerçek amaçları kısa sürede ortaya çıkar.

183. Günel (1999), s: 45.

Dernek, Kürtleri ayrı bir kavim kabul ederek siyasetlerini bunun üzerine kurarlar. Ayrılmayı düşünmekte ve bu alanda milliyetçi ve siyasal bir amaç izlemektedirler. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da örgütlenirler. Düşüncelerini "Jin" ve "Kürdistan" dergileri yoluyla yayarlar. Varlıklarını ve geleceklerini "Kürdistan"da gören bütün Kürtler bu derneğe destek verirler. Derneğin 170'e yakın üst düzeyli kimselerden oluşan üyesi vardır. Dernek, TBMM'nin kurulması ve olaylara egemen olmasıyla dağılır.⁽¹⁸⁴⁾

11- Azadi Cemiyeti

Azade'nin kuruluş tarihi netlik kazanmamıştır. İngiliz istihbaratının raporlarını gözönüne alan R. Olson 1921'de Erzurum'da kurulduğunu belirtir. Önceleri adı, "Kürt Özgürlük Cemiyeti"dir. Sonraları, "Kürt İstiklal Cemiyeti"ne dönüşmüştür. Kısa adı "Azadi"dir.⁽¹⁸⁵⁾

Azadi'ye ilk dikkatleri çeken akademisyen Bruinessen'dir. Bu örgütün 1923'de kurulduğunu belirtir. Örgütte çoğu doğuda görevli subaylar yer almışlardır. Örgütü, Erzurum'da görev yapmış doğu kökenli subaylardan Cıbranlı Miralay Halit Bey'in kurduğu söylenir. Doğu ve güneyin her yanında şubeler açılmıştır.

1924'de çıkan Beytüşşebap ayaklanmasını da Azadi örgütü düzenlemiştir. 1924'de yapılan ilk kongrede liderlik Şeyh Said'e geçer. Şeyh Said ayaklanmasında da başrollerde Azadi cemiyeti vardır.⁽¹⁸⁶⁾

Azadi'nin en bilinen ve tanınmış liderleri; Cıbranlı Halid Bey, Kör Hüseyin Paşa, Hasenanlı Halid Bey, Yusuf

184. Mehmet Şükri Sekban - Kürt Meselesi, Ank. 1979, Kon Yay., s: 155 v. d.; Göktaş (1991), s: 31 v. d.; Günel (1999), s: 45 v. d.

185. Bkz: Olson (1992), s: 72.

186. Bruinessen, s: 348 v. d.; Olson (1992), s: 72 v. d., 78 v. d.

Ziya Bey, Ekrem Bey ve Seyyid Abdülkadir Efendi'lerdir.
(187)

Azadi cemiyeti bölgenin aşiret ayaklanmalarını desteklemiştir. Örgüte temel siyaset olarak da; Kürtleri Türk baskısından kurtarmak, Kürtlere özgürlük sağlamak, ülkelerini geliştirmek için olanak yaratmak ve bunları sağlayabilmek için de İngiliz desteği sağlamak.⁽¹⁸⁸⁾

12- Hoybun (Bağımsızlık) Cemiyeti

Önce bir cemiyet olarak kurulmuştur. Şeyh Said olayını yürütmüştür. Bu olaydan sonra partileşme sürecine girmiştir. Gerçek amacı; "bağımsız bir Kürt devleti" kurmaktır. Kürt çevrelerin bu amaçla kurdukları en güçlü derneklere dendir. İlk genel kurultayını Lübnan'da 1927 yılında yapmıştır. İngiliz ve Ermeni temsilcileri de bu kurultaya katılmışlardır.⁽¹⁸⁹⁾

Dernek, Suriye, Mısır ve Irak'a sığınanlarca kurulmuştur. Bihamdun'daki kongreye Ermeni Taşnak Cemiyeti liderlerinden Vanlı Vahan Papazyan da katılmıştır. Hoybun, "Kürdistan"ın Türk egemenliğinde bulunan bölümünü Türk yönetiminin elinden almayı amaç edinmiştir.⁽¹⁹⁰⁾

Şeyh Said olayından sonra kırsal kesime dağılan ve çevre ülkelere sığınan Kürtler Ermenilerin de yardımıyla toparlanarak Hoybun derneğinin çatısı altında biraraya getirilir. Ve Türkiye'ye karşı "Kürt bağımsızlığı" amacı altında yönlendirilir.

1927 yılında Bihamdun'da "Kürt Milli Genel Kurultayı" yapılır. Bu kurultay o zamana dek hiçbir zaman gerçek-

187. Bruinessen, s: 352.

188. Olson (1992), s: 76 v. d.

189. Günel (1999), s:49 v. d.

190. Bkz: Nuri Dersimi (1992), s: 253.

leştirilemeyen Kürtlerin "ilk ciddi ve siyasi" bir kurultayı olur. Bu kurultayla Hoybun "ulusal partisinin temelleri" atılır. Bu "parti" siyasal çizgisini şöyle belirler:

İran, Irak ve Suriye ile, ayrıca bunların koruyucuları olan İngiliz ve Fransızlarla iyi geçinilecek, o ülkelerdeki Kürt bölgelerinin "barış ve refahı güvence altına" alınacaktır. "Aynı yazgıya sahip olan Ermeni ulusuyla" dostluk kurulacak, "ortak düşman olan" Türkiye'ye karşı "işbirliği" yapılacaktır. Ermenistan'la Kürdistan'ın bağımsızlıklarının ve toprak bütünlüklerinin "karşılıklı olarak kabul edilmesi tartışma götürmez temel ilke" olarak kabul edilecektir.⁽¹⁹¹⁾

1927 kurultayında Ermeni Vahan Papazyan'ın Hoybun başkanlığına seçilmesine Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza ve arkadaşları karşı çıkarak "başkanın bir Kürt olması"nı isterler. İngiliz desteğinde "bağımsız bir Ermenistan" kurulmasının amaçlandığı görülür. Kürtler burada Ermeniler için harcanmaktadır.

Şeyh Mehdi, "oylanan oyun"un anlaşıldığını, Ermenistan yanında sıkıştırılmış "iki yumruk arasında kalmış bir Kürdistan"ın kabul ettirilmeye çalışıldığını dile getirerek duruma tepki gösterir.⁽¹⁹²⁾

Hoybun'un çalışmalarına Türkiye'ye karşı devletlerin yanı sıra Türkiye dışındaki Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri de katılmaktadırlar. Bu dönem Hoybun'un Suriye'deki çalışmalarını Fransız gizli örgütü yönetir.⁽¹⁹³⁾ Hoybun Cemiyeti Ermeni Hınçak, taşnak komitacıları, kimi yerel Kürt öğeler, 150'likler ve Cumhuriyet rejimine karşı olanlarca desteklenir.⁽¹⁹⁴⁾

191. Günel (1999), s: 50 v. d.

192. Rışvanoğlu (1975), s: 277 v. d

193. Rışvanoğlu (1975), s: 278 v. d.

194. Hüseyin Koca (1998), s: 22.

Hoybun Cemiyeti'nin başkanı Ermeni Vahan Papazyan'dır. Üyeleri arasında Şeyh Said'in kardeşlerinden Ali Rıza da bulunmaktadır. Bu ilk kurultayda Türkiye'ye karşı yapılacak ayaklanmanın da planları ele alınır.

Burada netleşen karara göre; İngilizler Kürtlere para ve silah yardımında bulunacaklardır. Nasturiler, Kürtlerin yanında ayaklanmaya sokulacaklardır. Ayaklanma Şemdinli, Yüksekova'dan başlatılacak ve hedef olan Van ele geçirilecektir.⁽¹⁹⁵⁾

Hoybun'un Türkiye'de çıkaracağı ayaklanmaya Yunanlılarla İtalyanlar da yardım ederek destekleyeceklerdir. ⁽¹⁹⁶⁾ Bölgede olan olaylarda bu devletler Hoybun'a destek olmuşlardır.

Hoybun cemiyetinin organize etmeye çalıştığı en önemli olay Ağrı Ayaklanması ve onun etkisiyle bölgenin diğer yörelerinde çıkan olaylardır. Şeyh Said olayı sonrası bölgede bu olayın etkisiyle çıkan düzensizliklerde Hoybun rol oynamıştır. Bu örgüt 1939 yılına dek varlığını sürdürmüştür.⁽¹⁹⁷⁾

195. Yaşar Kalafat - Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı Karakteri Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, Ank. 1992, s: 136.

196. Günel (1999), s: 52

197. Göktaş (1991), s: 93.

BÖLÜM: III

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E GENEL KÜRT AYAKLANMALARI

A- OSMANLI'NIN SON YÜZYILINDAKİ AYAKLANMALAR

XIX. yüzyıldan itibaren Batılı sömürgeci devletler ulusların geleceklerini belirleme hakkını destekleme görüntüsü altında Doğulu ulus, etnik ve dinsel grupların yaşamına karışmaya başlamışlardır. Bu insancıl görünümlü duygular, bir siyasal amacı gizliyordu. Bu da, sömürgecilikti. Böylece 1880'lerden itibaren Kürt etniğinin yoğun olduğu bölgelerde de Batı'nın kışkırtması ve desteğinde feodal Kürt çevreleri hareketlendirilir ve adına da "*ulusal Kürt hareketi*" denir.

Kürt ayaklanmalarının hiçbiri, ulusal Kürt burjuvazisinin önderliğinde yürütülmemiştir. Tümü feodaldır. Burjuvazi önderliğinde değildir. Zaten bu dönemlerde bir Kürt burjuvazisi de oluşmamıştır. Feodalizmin üst katmanları içerisinde yer alan sivil kanadı oluşturan ağalarla, dinsel kanadı oluşturan şeyhler bu hareketlerin tümüne önderlik etmişlerdir.

Toplumsal yapıları olan aşiretçilik, bu hareketlerin tümüne damgasını basar. Çoğu aşiret/aşiretler bağlamında yürütülmüş, Kürt toplumunun tümünü kucaklayamamıştır. O nedenle genel bir Kürt ulusal hareketi doğamamıştır. Katı dinci yapıları da hareketlere zaman zaman damgasını bastı-

ğından kapsam alanı daralmış, çağdaş bir toplumsal düzeye ulaşma amaçlanamamıştır.

Batılı dinsel ve siyasal misyonerler 1850'lerden itibaren "Kürdistan"ın çeşitli yörelerinde cirit atmakta, bölgenin dinsel, aşiretsel ve etniksel farklılığından yararlanarak kendi uyduluklarında bir "Kürdistan yaratma"ya çalışmaktadırlar. Osmanlı'nın Batı sömürgeciliği karşısındaki aymazlığı, burada da yaşanmıştır. Osmanlı bölge yöneticileri, bu Batılı misyonerlerin çalışmalarını kolaylaştırıcı önlemler alarak bir bakıma ulusal bütünlüğün bozulmasına ortam hazırlamışlardır.⁽¹⁹⁸⁾

Bu tür dış siyasal çalışmalar, düzendeki bozulmalar ve yapısal değişimler 1880'lerden itibaren ürün verir. Nehri Şeyhi Ubeydullah, ilk Kürt hareketini başlatır. Hareketlerin tümünde, Sünni nitelikli Şafii mezhebi ve Nakşi tarikatının izi ve önderliği vardır.

Şeyh Ubeydullah'tan 1930'lara dek gerçekleşen olayların tümünde, dinsel (mezhepsel/tarikatsal) kişilerin önderliğinde bir ulusçuluk türüne yol açan bir siyaset izlenmiştir. Ubeydullah'la Kürt bağımsızlık hareketi uluslararası bir sorun haline gelmiş olur. Daha sonraları gelişen siyasal ve askeri olaylar da bu sorunun büyümesine ortam hazırlar.

Osmanlı'da XIX. yüzyıla dek Kürtler cephesinde pek birşey yoktur. Din ögesini öne çıkaran Osmanlı Sünni-Şafii Kürtlere özerk beylikler/hanlıklar vererek gelişmelerine olanak tanımıştır. Ne var ki, XIX. yüzyılda ulusçuluk akımlarının ortaya çıkması Kürtleri de etkilemiş, Kürt örgütlenmeleri ve giderek ayaklanmalar başlamıştır. Doğallıkla bunda emperyalist güçlerin Doğu ve Güneydoğu'daki mis-

198. Batılı misyonerlerin bölgede yaptıkları yıkıcı, bölücü ve bölgeyi Batı sömürgesi haline getirmeye yönelik çalışmalarıyla ilgili raporları için bkz: Mehmet Bayrak (Haz.) - Alevilik ve Kürtler, Özge Yay. 1997.

yonerlik çalışmalarını da gözardı etmemek gerekir.

Bütün bunlar Kürtleri Osmanlı'dan ayrılmaya yönelten etkenler olmuşlardır. Bölgelerinde oldukça özerk olan aşiretler bu olaylarda başı çekmişlerdir. Çoğu kez olayların önderi dinsel kimlikleri olan "şeyh"lerdir. Dönemin ayaklanmalarında Sünni-Şafî temelli din etkeni ön plandadır. Bölgenin aşiret düzeninde olması ayaklanmalara yeşerme olanağı vermiştir.

XIX. yüzyıl boyunca süren Osmanlı-Rus savaşları, Kürtleri cesaretlendirmiş ve Kürtler oluşturtukları birliklerle zaman zaman Rusların yanında Türklere karşı savaşmışlardır. Rusların çekilmesi sonrası aşamalarda da Kürtler zor durumda kalmışlardır.⁽¹⁹⁹⁾

Özellikle Meşrutiyet döneminde İngiliz emperyalizminin yönlendirmesiyle kurulan ayrılmacı ve siyasal Kürtçü örgütler Doğu'da "ayrılık tohumları"nı yeşertmişlerdir.⁽²⁰⁰⁾ Bu olaylarsa, bu ayrılıkçı siyasal çalışmaların sonucu olmuştur. İstanbul gibi entelektüel çevrelerin yoğun olduğu İstanbul gibi metropol kentlerdeki "ulusçuluk" temelli Kürtçülük, Anadolu'da yapısal konum gereği aşiretsel veya dinsel bir nitelik kazanmıştır.

Doğallıkla XIX. yüzyıl boyunca süren ve XX. yüzyılda da bir süre devam eden ayaklanmaların tümü aşiret ilişkilerinden ileri gelmemektedir. Ancak, bu hareketlerin hepsi de aşiret çıkarlarından öte bir amaç da taşımamaktadırlar. Aşiret etkeni, bu olayların tümünde hemen hemen temel etken konumundadır.

Aşiretlerin bölgelerinde kendi egemenliklerini kurmak ve ya varolan egemenliklerini sürdürmek istemeleri yer yer

199. Bkz: V. Minorsky - "Kürtler", İsl. Ans. C: VI, s: 1106.

200. Vedat Şadillili - Türkiye'de Kürtçülük hareketleri ve İsyanlar, Ank. Kon Yay. C: I, s: 5.

büyük ölçekte, ya da yerel ölçekte ayaklanmalarına yol açmıştır. Osmanlı yönetimiye içinde bulunduğu koşulların durumuna göre bu olayları kimi kez kolayca, kimi kez de oldukça uğraşarak bastırmıştır.

Ancak XIX. yüzyıldaki ayaklanmalardan ikisi ilerde doğuracağı sonuçları açısından önem taşımaktadır. Bunlardan ilki "ilk ulusal özelliklerin belirtmeye başladığı" Bedirhan Bey ayaklanması, ikincisiyse birçok kimsenin Kürtlerin "ulusal bir devlet" kurmak amacıyla başlattıkları ilk ayaklanma olarak görülen Şeyh Ubeydullah ayaklanmasıdır.⁽²⁰¹⁾

Tüm gelişmeler olurken Sultan Abdülhamit de kendi açısından başarı olarak nitelediği bir "Kürt politikası" uygulamıştır. Aşiret alayları" olan "Hamidiye Alayları", bu politikanın bir gereği olarak oluşturulmuş ve yaşama geçirilmiştir.

1891'de IV. Ordu Komutanı Zeki Paşa yoluyla kurdu-
rulan "Hamidiye Alayları"; Sünni-Şafii Kürt aşiretlerinden oluşturulmuş, bölgede Ermenilerle Alevi/Kızılbaş Türk aşiretlerine karşı kullanılmıştır. Daha özel anlamda söylersek, aşiret alayları Doğu Anadolu'nu Sünni mezhepli Gur aşiretlerinden oluşturulmuş ve bu aşiretlerin mezhep bağnazlıklarından yararlanılarak kullanılmıştır. Bunlar yoluyla Sünni olmayan Alevi aşiretler üzerinde yoğun bir baskı uygulamıştır.

Aşiretler arasında yaratılan kanlı çatışmalar sonraki yıllara silinmez izler bırakmışlardır. Devleti arkalarına alan Sünni-Şafii Kürt aşiretleriye birer feodal beyliğe dönüşerek, giderek devlete sorun olmaya başlamışlardır. Devlet silahlarıyla donatılan bu aşiretler birer "potansiyel tehlike"

201. Bkz: Göktaş (1991), C: I, s: 20.

olmuşlardır. Bu silahla donanımlı aşiretler Kürt örgütlenmelerine kaynaklık etmişlerdir.

Bu alayları İstanbul'da açılan beş yıllık eğitim veren "Aşiret Mektepleri" izlemiştir. Kendisini "Kürtlerin babası" olarak niteleyen II. Abdülhamit bu okullarda kendine bağlı Kürt asker-sivil bürokratları yetiştirmiştir. İleride bu kimseleri "Kaymakamlık", "Paşalık", "Binbaşılık" gibi rütbe ve makamlarla donatmıştır. Buraya alınan çocuklar tümüyle aşiret başkanı, ağa ve şeyh çocuklarıdır. Böylece ileride aşiretlerinin yönetiminde söz sahibi olacak kimseleri padişah kendisine bağlı duruma getirmeyi tasarlamıştır.

Bu eğitilmiş olan Kürt ileri gelenlerinin çocukları Batı'daki ulusçu akımlarla ilişkiye geçmiş veya bu tür hareketlerden etkilenerek "Kürt Bağımsızlık Hareketi"nin çekirdeğini oluşturmuşlardır. Bu bakımdan Abdülhamit dönemi siyaseti, "Kürt Bağımsızlık Hareketi"nin doğmasında temel rol oynamıştır. Bu alaylar 1200 atlıdan oluşmaktadır. Donanımlıdır. Başlangıçta 39 dolayında olan aşiret alayı giderek geliştirilmiş, bu sayı 56'ya çıkarılmıştır. Bu alaylar I. Dünya Savaşı'na dek sürer.

II. Abdülhamit'in, Ermeni ve Alevi aşiretlerini etkisiz kılmak için Sünni Kürt aşiretlerine dayanma biçimindeki siyaseti ileride güçlü bir Kürt hareketinin doğmasına olanak verir. 1891-1914 yılları arasında Hamidiye Alayları, güçlü bir Kürt hareketinin doğmasında kaldıraç görevi yapar. Kürt ulusçuluğunun yükselişinde önemli bir aşamayı oluşturur. 50 binin üzerinde silahlı ve yetişmiş bir elemana sahip olurlar.

Balkan savaşları sırasında, çağdaş savaş deneyimi edinirler. Türk ve Balkan ulusçulukları örneklerini tanıma olanağı bulurlar. Devletlerarası siyaseti tanırırlar. Sünni Kürtler

arasında dayanışma kurulur. Pek çok Kürt genci, önderlik olanağı yakalar. Hamidiye Alayları yoluyla pek çok Kürt askeri, askeri teknoloji ile donanım bilgisi ve bunları kullanabilme yeteneği edinir.⁽²⁰²⁾

Türkiye'deki Kürt ayaklanmaları XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı egemenliğine karşı bir düzeydedir. Prof. Ergun Aybars bu gelişmeyi ve karakteristik yanını şöyle belirler:

"Genelde Türkiye'de ortaya çıkan ayaklanmalar, özellikle de yalnızca Doğu Anadolu'daki ayaklanmalar incelendiğinde, bunların Türklerin Anadolu'yu vatan yapışları kadar eski olduklarını görürüz. Özellikle XIX. yüzyıla kadar olan ayaklanmaların sosyo-ekonomik bakımdan birbirine çok benzediklerini ve hemen hepsinde de dinsel faktörün etkili bir biçimde istismar edildiği gözlenmektedir.

XIX. yüzyılda özellikle Türkiye topraklarının Avrupa devletlerince paylaşılması, mücadelesinin yöntemlerinde yoğunlaştığını görüyoruz. Bu tarihe dek gördüğümüz ayaklanma olayları, yalnızca Osmanlı Devleti'nin bir iç sorunu iken, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküntü yüzyılı olan XIX. yüzyılda çıkan her tür ayaklanma dış güçlerin siyasal, ekonomik, stratejik çıkarları ile bağlantılıdır." ⁽²⁰³⁾

1800'lerden itibaren 30 dolayında "Kürt ayaklanması" olmuştur. Bölge XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilk yarısında toplumsal kaynaşma içerisindedir. Dersim olayını aydınlatabilmek için bunlara kısaca değinme gereğini duyuyoruz.

202. Geniş açıklamalar için bkz: Robert Olson - Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Seyh Said İsyanı (Çev.: Bülent Peker - Nevzat Kırac), Özge Yay. Ank. 1992, s: 33 v. d.

203. Prof. Dr. Ergun Aybars - Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay., s: 55.

1- Babanzade Abdurrahman Paşa Ayaklanması

İlk büyük çapta olan ayaklanmadır. Babanzadelerin çıkardığı bir ayaklanmadır. 1806-1808 yılları arasında olmuştur. Olay; Süleymaniye valiliğine atamalardan kaynaklanmıştır. Abdurrahman Paşa, yerine akrabalarından Halit Paşa'nın atanmasını kabul etmeyerek ayaklanma çıkarmıştır. Oysa, Osmanlı yönetimi Vehabi olaylarını bastırması sırasında Abdurrahman Paşa'nın kendisine yardımcı olan Köysancak Mutasarrıfı Mehmet Paşa'yı öldürmesi nedeniyle yerine Halit Paşa atanmıştır. Devlet "asi mizaçlı ve cani ruhlu" bu paşanın görevde kalmasını uygun görmemiştir.⁽²⁰⁴⁾ Siyasal Kürtçüler bu olayı "ilk ulusal başkaldırı" olarak görürler.⁽²⁰⁵⁾

2- Babanzade Ahmet Paşa Ayaklanması

Olayı babanzadelerden Ahmet Paşa 1812'de çıkarmıştır. Osmanlıların Balkanlarda uğraştığı bir döneminde "görünürde" yeğeni Abdurrahman Paşa'nın "öcünü almak"tır. Oysa bu olay Ahmet Paşa'nın makam hırsından kaynaklanmıştır.⁽²⁰⁶⁾

3- Revenduz Yezidi Ayaklanması

Hakkari-Revanduz-Sincan Dağı bölgesinde 1830'larda çıkan ayaklanma üç yıl kadar sürmüştür. Olay; bölge yaşayanları olan Yezidilerin yapılan düzenlemelere karşı diren-

204. Sevgen (1982), s: 182 v. d., 185 v. d.; Alpay Kabacalı - Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları, Cem Yay. İst. 1991, s: 15.

205. Çay (1994), s: 348; Günel (1999), s: 54.

206. Göktaş (1991), s: 14; Günel (1999), s: 54.

meleriyle çıkmıştır. Başlarında Revanduzlu Mehmet Paşa vardır. Olayı Sivas valisi Reşit Paşa bastırır ve Mehmet Paşa idam edilerek cezalandırılır.⁽²⁰⁷⁾

4- Bedirhaniler Ayaklanması

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve yeni bir ordu oluşturulması aşamasında Doğu Bölgesinde asker toplama işine kimi aşiretler karşı çıkarlar. Bunların önderliğini Cezireli Bedirhan Bey yapar. Osmanlı'nın Nizip yenilgisi Bedirhan Bey'e olanak hazırlar ve başkaldırır. Osmanlı'yı uğraştıran bu olayı Topal Osman Paşa komutasındaki osmanlı birlikleri bastırır. Bedirhan Bey, 1847'de Eruh'ta yakalır. Kandiye'ye sürülür.⁽²⁰⁸⁾

5- Mir Muhammed Ayaklanması

Osmanlıların Mısır güçleri karşısında 1832'de Nizip'te yenilmeleri Doğu ve Güney bölgemizdeki aşiretleri cesaretlendirir. Bu olaydan cesaret kazanarak ayaklanmak isteyenlerden biri de Soran aşireti başkanı Mir Muhammed'dir. Yalnız, bölgenin dinseî liderleri Mir Muhammed'i engeller ve Mir Muhammed Osmanlı güçlerine teslim olur.⁽²⁰⁹⁾

6- Şerif Ahmet Han Ayaklanması

Osmanlı'nın görkemliliğini yitirmesi ve özellikle denetimden uzak kalması Doğu'daki olayların başlıca nedenleri olur. Bu durumun en belirgin örneklerinden biri de Bit-

207. Vedat Şadillili, C: I, s: 28; Kabacalı (1991), s: 15; Günel (1999), s: 55.

208. Vedat Şadillili, C: I, s: 28; Günel (1999), s: 55.

209. Çay (1994), s: 348 v. d.; Günel (1999), s: 55.

lis ve yöresinde vergi vermekten kaçman Şerif Ahmet Han'ın olayıdır. 1834'de ayaklanır. Ancak, kısa bir süre sonra yandaşlarıyla birlikte yakalanır.⁽²¹⁰⁾

7- Garzan Ayaklanması

Diyarbakır'ın Garzan yöresindeki aşiretler 1839 yılında yerel sürtüşmeleri büyüterek aşiret başkanlarının önderliğinde ayaklanırlar. Olay, Hafız paşa birliklerince bastırılır.⁽²¹¹⁾

8- Yezdan İzzetin Şer Ayaklanması

Osmanlı-Rus savaşlarını fırsat bilen Bedirhan Bey'in yeğeni Yezdan Şer Bitlis'te 1855'de ayaklanır. Musul'a dek denetimine alır ve Bağdat kapılarına dayanır. Van ile Bitlis'i alırken Osmanlılara oldukça fazla yitik verir. Rusya'dan destek arayışına girer. Alamaz. Yalnız Nasturilerle Mesihi-ler ayaklanmaya katkı verirler. Osmanlılar zor durumda kalır.

İngilizler ayaklanmanın istemedikleri doğrultuda gelişmesinden hoşnutsuzdurlar. Osmanlılar bu durumdan yararlanarak Musul Konsolosluğunu devreye sokarlar. Konsolosluk arabuluculuk sözüyle Yezdan Şer'i yakalayarak Osmanlı'ya teslim eder. Başlarının yakalanmasından sonra yöneticisiz kalan hareket dağılır.⁽²¹²⁾

210. Göktaş (1991), s: 17; Günel (1999), s: 55 v. d.

211. Vedat Şadillili, C: I, s: 29; Göktaş (1991), s: 17; Günel (1999), s: 56.

212. V. Minorsky - "Kürtler", İsl. Ans. C: VI, s: 1106; Vedat Şadillili, C: I, s: 30; Göktaş (1991), s: 17; Kabacalı (1991), s: 16; Günel (1999), s: 56. Bu olaydan sonra Osmanlı yönetimi, komutanlara vermek için "Kürdistan Zafer Madalyası" bastırır. Zaten daha önce de 1848'de eyalet düzenlemesi yaparken "Kürdistan"adıyla bir eyalet oluşturmuştur. Bkz: Kabacalı (1991), s: 16.

9- Bedirhan Osman Paşa Ayaklanması

Mardin'in Cizre ve Midyat yöresinde 1877'de çıkan olaylara Bedirhan Osman Paşa ile kardeşi Hüseyin Kenan Paşa elebaşılık ederler.⁽²¹³⁾ Bu yıllarda Dersim'de çıkan olaylar da Osmanlı'yı bir süre uğraştırır.⁽²¹⁴⁾

10- Şeyh Ubeydullah Ayaklanması

Şeyh Ubeydullah bölgedeki Sünni Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında saygın bir Nakşibendi şeyhidir. Hristiyanlara karşı dostça bir tutum içerisinde olmuştur. 1880'de ayaklanmıştı. İran'daki Kürtlerin kendisinden yardım istemeleri ayaklanmayı başlatmasına neden olmuştur. Bu olay, bu tarihe kadar çıkan ayaklanmaların en büyüğüdür. Olaya katılım kesinlikle "ulusal duygu"lardan kaynaklanmamaktadır.

Olayın temel etkeni, Şeyh Ubeydullah'a "bağlılık"tır. Şemdinli'de 220 aşiret başkanını toplayarak ayaklanmaya karar vermiştir. Rus Çarlığı, Mısır Hidivliği ve Mekke Emirliği ile bağlantı kurarak destek aramıştır. Osmanlı-Rus savaşlarının aşiretleri etkilemesi de Şeyhin Şemdinli'de ayaklanmasına yardımcı olur. Kürt aşirtlerinin dinsel/mezhepsel inanışlarını körükler ve kendisine katılmaları doğrultusunda kullanır. Çevresindeki köyleri ele geçirir. İran sınırındaki Şiiler üzerine yöneltir. Bölgedeki İranlı Şiiler öldürülür. Tebriz'e doğru yürüyüşe geçilir.

İran'la Rusya, şeyhi İran'a Osmanlılar'ın gönderdiği düşüncesindedirler. İran'ın güçsüzlüğünden yararlanan

213. Vedat Şadillili, C: I, s: 30; Günel (1999), s: 57.

214. Kabacalı (1991), s: 16.

Şeyh batıya yönelir. Bu aralar Osmanlı birlikleri, şeyhin İran'la bağlantısını keserek kuşatır ve zor durumda bırakır. İki ateş arasında kalan ve Rusya'nın da bölgesine asker yığması nedeniyle gidecek yeri kalmayan Şeyh teslim olur ve İstanbul'a gönderilir. Böylece bilinen ilk "Ulusal Kürt Hareketi" bastırılır.

"Ulusal anlamda ilk lider" olan Şeyh Ubeydullah hareketi başarısızlıkla sonuçlanır. Şeyhin amacı; İran bölgesinde "ulusal" bir "Kürt Devleti" kurmaktır. Osmanlı yönetimi üzerinde etkinliği olan Şeyh 1882'de İstanbul'dan kaçarak bölgeye gelir. Yeni bir hareket başlatmak düşüncesindedir. Üzerine gönderilen birlikler karşısında bu kez de başarısız kalır. Bu kez de yakalanan şeyh ailesiyle birlikte Mekke'ye sürülür. Şeyh, aynı yıl Mekke'de ölürse de yakınları 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile serbest kalırlar. Ailesi İstanbul'da değişik bir hava içinde karşılanır. Büyük oğlu Seyyid Abdülkadir Osmanlı Ayan Meclisi üyeliğine (senatörlük) getirilir. Sevr'i imzalayan delege kurulunda yer alacaktır.

1918'de kurulan "Kürt Teali Cemiyeti" başkanlığı yapacaktır. 1925'de Şeyh Said olayıyla doğrudan ilgisi nedeniyle idam edilecektir. Şeyhin diğer oğlu Abdullah ise, babasının öcünü almak için 1926 haziranında Şemdinli Ayaklanması'nı çıkaracaktır.⁽²¹⁵⁾

11- Emin Ali Bedirhan Ayaklanması

Doğu'nun etkin ailelerinde Bedirhaniler öteden beri ayaklanma halindedirler. Emin Ali ve kardeşi Mithat 1889

215. Geniş bilgi ve değerlendirme için bkz: Vedat Şadillili, C: I, s: 30; Kabacalı (1991), s: 17 v. d.; Gökteş (1991), s: 18 v. d.; Günel (1999), s: 57 v. d.

yılında Erzincan ve çevresinde yakınları aracılığıyla topladıkları adamların başına geçerek ayaklanırlar. Bayburt dolaylarında hükümet güçleriyle çarpışma sırasında adamlarını çarpışmada bırakarak kaçar ve uzun zaman dağlarda gizlenirler. Saray ve çevresine etkili olan yakınları aracılığıyla bağışlanır ve İstanbul'a dönerler. Burada da boş durmaz Emin Ali ve kardeşi Mithat "bağımsız bir Kürt devleti" kurmak için gizli çalışmalar yürütürler. İzlenen Mithat Mısır'a kaçarak orada "Kürdistan" dergisini yayınlar. Emin Ali Bedirhan ise, 1918'de kurulan KTC "başkan vekilliği"ni yapacaktır.⁽²¹⁶⁾

12- Bedirhaniler ile Halil ve Ali Remo Ağa Ayaklanması

İstanbul'da Kürt öğrencilerinin kurdukları Hevi/Ümit derneğinin amacı "bağımsız bir Kürt devleti kurmak"tır. Bedirhanlı Hasan, Halil ve Ali "Remo"nun elebaşılık ettikleri ve Mardin'deki Arabyan aşireti küçük ölçekli bir başkaldırıya girişirler.

Arkalarında Rusya vardır. Amaçları Doğu halkının Osmanlı Devleti'ne bağlılığını ölçmektir. 1912'de Bedirhanlı Hasan yakınlarıyla birlikte Botan halkını ayaklanmaya çağırır. Ancak katılım olmaz. Bundan sonra Arabyan aşireti ile Bedirhanilerin birlikte yürütecekleri ayaklanma 4 ay sürer. Mardin ağalarının devleti desteklemesiyle olay bastırılır. Hasan Bitlis'e, Abdülrezzak ise Rusya'ya kaçar. Mütarekeden sonra yeniden İstanbul'a dönerler.⁽²¹⁷⁾

216. Vedat Şadillili, C: I, s. 32 v. d.; Günel (1999), s: 63.

217. Vedat Şadillili, C: I, s: 34; Günel (1999), s: 64.

13- Molla Selim ve Şeyh Şehabettin Ayaklanması

İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusyası gibi emperyalist devletler Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu topraklarındaki Ermenilerle Kürtler için kimi tasarıları vardır. Özellikle hoşnut olamayan aşiretleri bu uğurda kullanmışlardır. Bu devletler ayrıca bölgede düzenleme yapılması istemi yoluyla, Türkiye'nin iç işlerine karışarak Doğu'yu denetlemeye ve yönlendirmeye çalışmışlardır. Zaten aşiretlerin bir bölümü İttihat ve Terakki yönetimine karşıdır.

1913'de Bitlis ve Siirt yöresinde ayaklanan Molla Selim de bunlardan biridir. Molla Selim Rusya'dan destek alır. Yalnız bölgedeki aşiretler kendisini desteklemezler. Buna karşın Molla Selim, başından beri Ermenilerle dirsek temasındadır ve yardımlarını sağlamıştır.

Ayaklanmanın arka plandaki liderlerinden Hizanlı Şeyh Said Ali, Molla Selim ile Şeyh Said'in temsilcisi olarak Muş yakınlarındaki Surp Garabet Ermeni Manastırında Taşnak liderlerinden Vartan Varlabet'le birlikte hareket konusunda anlaşmıştır. Ayaklanmanın elebaşlarından Hizanlı Gavs ailesinden Şeyh Şehabettin'le kardeşi Şeyh Ali yakalanarak cezalandırılırlar. Ayaklanmanın tasarıcılarında Molla Selim'se Bitlis'teki Rus konsoloslughuna sığınır.

I. Dünya savaşı'nda Osmanlılar'ın Ruslara karşı savaşa girmesi üzerine konsolosluk basılarak Molla Selim yakalanarak idam edilir. Bir araştırmacının dediği gibi; *"Rus konsoloslughunda başlayan bu ayaklanma, yine Rus konsoloslughunda bitmiştir."* (218)

14- Ali Batı Ayaklanması

Bırakışma sonrası bir yönetim ve denetim boşluğu doğmuştur. Midyat'ın güneyindeki aşiretlerin başkanı Ali Batı bu boşluktan ve kargaşalıktan yararlanarak; Mardin, Savur, Cizre ve Nusaybin bölgesindeki aşiretlerin bir bölümünü de etkisi altına alarak, 11 Mayıs 1919'da adamlarıyla birlikte Nusaybin'e girer. "Kürdistan"ı kurmak amacıyla olan Ali batı, tutukluları serbest bırakarak işe başlar. Önlemler alındığını sezinleyen Ali Batı, dağlık alana çekilir. Nusaybin ve Midyat bölgelerinde şiddetli çarpışmalar olur. Ağır yitikler verir. 19 Ağustos 1919'da Medah bölgesinde sıkıştırılan Ali Batı öldürülür ve böyle ayaklanma son bulur.⁽²¹⁹⁾

B- OSMANLI SONRASI DÖNEMDEKİ AYAKLANMALAR

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924 yılında Türk toplumunun yaşamına ivedilikle kazandırdığı çağdaşlaşmacı ve laik devrim uygulaması; bu uygulamalar içerisinde şeri yasaların kaldırılması, şeri mahkemelerin yerine çağdaş ve laik mahkemelerin kurulması, eğitim-öğretimin birleştirilmesi, dinsel alanı denetim altına almak için Diyanet'in kurulması ve dinci-tutucu kesim için bardağı taşıran son damla olarak Halifeliğin kaldırılması...⁽²²⁰⁾ bu yeni durumun yarattığı koşullar dine tutuculuk ve bağınazlık ölçüsünde bağlı olan Kürt ulusçularına propaganda olanağı sağlar.

219. Geniş bilgi için bkz: İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Genelkurmay Harp Tarihi Başk. Yay. Ank. 1974, s: 40-43 arası. Gökteş (1991), C: 1, s: 36; Günel (1999), s: 66.

220. Bruinessen, bu oluşumda Halifeliğin kaldırılışını oldukça önemser. Bkz: Martin van Bruinessen - Ağa, Şeyh ve Devlet (Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi) (Çev.: Remziya Arslan), Özge Yay. Ank., s: 334, 350.

Böylece, Milli Mücadele'nin başından beri sürdürülen Türk-Kürt kardeşliği propagandası da etkisini yitirir. Başını Mustafa Kemal ve çağdaşlaşmacı kadrosunun çektiği Ankara Hükümeti'nin uygulamalarını "*dinsizlik*"le suçlamak olanaklı duruma gelir. Bu durum, Kürt kesiminin ulusal istekleriyle bütünleşir. Bu istekler, Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde "ayaklanmalar" biçiminde patlak verir.

Kürt ulusçuluğunda, Doğulu özellik ve kendine özgülük belirgince görülür. Ulusçu düşünceler tarikatlara ve tekkelere sızmış, dinsel-mezhepsel yapıyla bütünleşmiş, ağalar, aşiret reisleri ve dinsel/tarikatsal önderler olan şeyhler bu görüşlerin ateşli savunucuları olmuşlardır.

Tarikat ve şeyh yetkisinin damgasını taşıyan tekkeler, Kürt ulusçuluğunun birer yuvaları ve örgütlenme merkezleri olmuşlardır. Kürt kitleleriyle de yakın ilişkidedirler. Modern ve laik devlet olma karşısında, geleneksel İslami devleti savunmaktadırlar. Devletten; zaman zaman Kürt özerk yönetimi, Kürtçe eğitim, bölgeye Kürt memur atanması, yasaların şeriata göre düzenlenmesi, kadı ve müftülerin Şafii mezhebinden olmaları, vergilerin şeriata uygun alınması, bireysel çalışmada bağışık tutulanaından alınan vergilerin Kürt illerinin bayındırlık işlerine ayrılması gibi isteklerde bulunulmuştur. Bu yollu istekler, özellikle Şeyh Sait olayı öncesinde de yinelenmiştir.⁽²²¹⁾

Bilindiği gibi İngiltere Hükümeti'nin Türklere karşı Kürtleri diplomatik, siyasal ve askeri bir araç olarak kullanma siyaseti, 1924 Beytüşşebap olayından bir süre önce tasarlanmış ve yaşama geçirilmiştir. İngiltere, Kürt özerkiliği ve bağımsızlığını amaçlayan her türlü hareketin yanında yer almış, desteklemiş ve yönlendirmiştir.⁽²²²⁾

221. Olson (1992), s: 38 v. d., 74 v. d.

222. Geniş bilgi ve değerlendirme için bkz: Olson (1992), s: 83 v. d.

Cumhuriyet döneminde 28 dolayında ayaklanma olmuştur. Doğallıkla bunların her biri başlıbaşına bir inceleme-araştırma konusudur. Ancak biz asıl araştırma konusu edindiğimiz Dersim olayını aydınlatabilmek için genel tabloyu sergilemeyi, buna dayanarak olayların kısaca karakteristik yanlarını vermeyi gerekli görüyoruz.

Bütün bu olaylarda ilk akla gelen din etkenidir. Oysa hemen hemen tüm olaylarda din, olaylarda bir araçtan başka bir şey değildir. Ayaklanmacı/ayaklanmacılar anmacı/amaçları ne olursa olsun; ister hanedanlıklarını başa getirmek istesinler, ister bağımsızlık peşinde olsunlar, ister ulusal bir davaları olsun dine ve dinselliğe araç olarak sarılmaktan kaçınmamışlardır. Dahası din bir kurtuluş simidi olarak görülmüştür. Din, bütün tarih boyunca *"bundan yararlanmak isteyenlerce bir araç, bir perde olarak kullanılmış"*tır.⁽²²³⁾

Osmanlı yıkılırken herkes parsadan pay alma peşindedir. Yeni kurulan Türkiye ise, boynuna dolandırılmaya çalışılan emperyalizmin paslı zincirlerini paramparça etmek peşindedir. Emperyalizmse amacına ulaşmak için en zayıf halkayı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu görmüş ve oradan işe başlamıştır.

Ajanlar, provakatörler ve hainlerse emperyalizme yardım eder, zulme karşı direnen ve bağımsızlık peşinde koşan Türkiye'yi arkadan hançerlerler. Ajan ve provakatörlerin çoğu İngiliz, Fransız, Rus, Amerikan, Ermeni ve Siyon olmalarına karşın; hainlerse bölgeden çıkmış, bilinçli veya bilinçsiz Türkiye'nin parçalanmasına yardımcı olmuş ve emperyalizme hizmet etmişlerdir.⁽²²⁴⁾

223. Bkz: Reşat Hallı - Geneikurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Kaynak Yay. İst. 1992, C: I, s: 15.

224. Yorum için bkz: Vedat Şadillili, C: I, s: 5.

Doğallıkla olaylar sadece dönemlerine özgü değildir. Geçmişe uzanan damarları vardır. Tarihsel geçmiş göz ardı edilerek olaylara bakılırsa nedenlerine inilemez, asıl etken gözden kaçırılmış olur ve çözüm bir türlü sağlanamaz. Zaten tarihin/tarihselliğin görevi burada ortaya çıkar. Olayları neden ve sonuçlarıyla birlikte ele alarak değerlendirmek gerekmektedir. "Eğer olaylar yalınkat düşünülür", gerçek yaraya parmak basılmazsa, "beklenen amaç hiçbir zaman gerçekleşmez." (225)

Ayaklanmaların biçimi, türü ve yöntemi çeşitlidir. Kişi, grup, toplum, ulus ve devlet boyutunda olabilir. Hangi biçimde olursa olsun ayaklanmalar devletlerce önemsenir. Öyle ki, ayaklanmalar bir devleti kimi kez yıllarca uğraştırıp, ekonomik ve mali bakımda gerilemesine, toplumsal bakımda dağılmasına yol açacağı gibi, bir "ulusu bağımsızlığından da edebilir." (226)

Cumhuriyet döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgemizde görülen ayaklanmalar çoğunluk kökleri oldukça eskilere giden sorunlara dayanır. Osmanlılarca çözülmeyen sorunlar genç Cumhuriyet'in başına yıkılmıştır. Savaştan yeni çıkmış, emperyalizmi ülkesinden yeni çıkarmış, yıkık bir ülke devralmış Türkiye'nin bu oldukça köklü sorunları birden çözmesi doğallıkla beklenemez. Ne var ki, Türkiye'nin bu sorunların üzerine gitmesine olanak da tanınmamıştır.

Milli Mücadele yıllarından beri yeni Türkiye ayaklanmalarla boğuşmaktadır. Bu olaylar katmerlenerek Türkiye'ye yeni sorunlar yaratmıştır. Doğallıkla bunların bir bölümü ekonomik ve toplumsal yapımızdan kaynaklanmak-

225. İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1974), s: 1.

226. Atıf Erçikan - İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Türk İstiklal Harbi, Genelkurmay Yay. Ank. C: VI, s: 1.

tadır. Ama bu olaylar; çoğunluk kendilerini siyasal, etniksel ve dinsel/mezhepsel görünüm altında ortaya koymuşlardır. Çoğunluğu Cumhuriyet rejimine karşıdır ve bu rejimin yerine dinselliğe/mezhepselliğe dayalı bir rejim düşünmektedirler. Yani genç Türkiye daha işin başından beri rejim sorunuyla karşı karşıyadır.

Çoğunluğu Sünni olan Doğu ve Güney halkı Sünni halifeliliğe bağlılığı amaç edinerek ortaya çıkmışlardır. Oysa Cumhuriyet sultanlığı ve halifeliliği tümüyle kaldırmıştır. Olayların bir bölümünde etnik amaç yatmaktadır. Buradaki Kürt yoğunluğu, kendisini "bağımsız Kürt devleti kurmak" amacıyla dışa vurmuştur. Çoğu da dışarıdan kaynaklanan "Kürdistan" hareketinin bir parçası olarak ortaya çıkmışlardır.

Bu tür olaylarda "ulusal" bir renk egemendir. Fakat bu olayların tümünde "ulusallık" görüntüsü de olsa tümünde "fedallık" ağır basmaktadır. "Ulusal" olarak yaratılmaya çalışılan hareketlerin tümü feodal çevrelerin yönlendirmesi altındadır. Kısaca Doğu ve Güneyde egemen olan "aşiret yapısı", bölgede tarih boyu yaratılan "aşiret düzeni"ni sürdürmek amacındadır. Olayların altındaki temel içgüdü budur.

Genç Cumhuriyet'in bölgede aldığı yüzeysel önlemler yetmemiştir. "Resmi kültür"ün yapılandırılması, Türk kökenli göçmenlerin bölgeye yerleştirilmesi, 1925'den 1938'lere dek bölgede sürdürülen göçürülmeler, İran'dan (Fars + Ermeni) ve Irak'tan İngiliz (Ermeni + Nasturi) , Suriye'den gelen Fransız desteği Kürtçülüğün gelişmesini sağlamıştır.

Bu dönemler bölgenin gelişmesinde yeterli bir çalışma da olmamıştır. Bölgenin kimi yolları dahi güvenlik amacıyla yapılmıştır. Kaçakçılık önlenememiştir. Türk dilini yay-

ma çalışmaları başarılı olamamıştır. Ülkede hızla yapılan sanayilerin hiçbirisi bu bölgeye kurulamamıştır. Canadi'nin bölge kalkınması için raporunda önerdiklerini Genel Müfettişler yaşama geçirememişlerdir.⁽²²⁷⁾

Eğitim ve kültüre dayanılmadan, bilinçlendirme yöntemi kullanılmadan devlet yönetenlerin zoraki "Türkleştirme politikası" da amaca ulaşmamış, sertliğe dayalı uygulamadan öteye gidememiş, siyasal Kürtçülerin ve Cumhuriyet karşıtlarının eline propaganda yapabilme kozu vermiştir.

İsmet Paşa'nın Şeyh Said olayının verdiği kızgınlıkla olsa gerek 27 Nisan 1925'de Türk Ocakları Kongresi'ndeki konuşması bu yöllü düşüncelerin dışa vurulmasıdır. İsmet paşa'nın Doğu ve Güneydeki bölge aşiretlerinin bir bölümünün "Kürt kimliği"nde "klasik Kürtçülük"e yönelmelerine yol açan konuşması şöyledir:

"Biz açıkça ulusçuyuz ve ulusçuluk bizi birleştiren biricik öğedir. Türk çoğunluğunun yanında diğer öğelerin hiçbir etkisi yoktur. Her ne pahasına olursa olsun, ülkemizde yaşayanları Türkleştirecek, Türklere ve Türkçülüğe karşı çıkanları yok edeceğiz. Dini araç olarak kalkanmaya kalkışanları ezeceğiz." ⁽²²⁸⁾

1919-1938 arası Cumhuriyet'in bu ilk döneminde yukarıda genel karakteristik özelliklerini belirttiğimiz bağlamda 28 dolayında olay/ayaklanma olmuştur. Bu ayaklanmalar şunlardır. Yalnız biz bu ayaklanmalara genel tabloyu aydınlatması ve araştırma konumuz olan Dersim Olayı'na açıklık getirmesi bakımından önemlilerinden birkaçına değineceğiz.

227. Bkz: Hüseyin Koca (1998), s. 22.

228. Metin için bkz: Hüseyin Koca (1998), s. 20.

Bunlar;

Koçgiri Ayaklanması (1 Eylül 1920-17 Haziran 1921)

Nasturi Ayaklanması (12-28 Eylül 1924)

Zilan Ayaklanması (1925),

Şeyh Said Ayaklanması (13 Şubat- 31 Mayıs 1925)

Şemdinli Ayaklanması (1925)

Raçkatan ve Raman Ayaklanması (9-12 Ağustos 1925)

Sason Ayaklanması (1925-1937)

Eruhlu Yakup Ağa ve Oğulları Ayaklanması (1926)

Pervari Ayaklanması (1926)

Güven Ayaklanması ve Çöremelik Baskını (1926)

Havo Ayaklanması (1926)

Koçuşığı Ayaklanması (7 Ekim-30 Kasım 1926)

Hakkari-Beytüşşebap Ayaklanması (1926)

I. Ağrı Ayaklanması (16 Mayıs-17 Haziran 1926)

Mutki Ayaklanması (26 Mayıs- 25 Ağustos 1927)

II. Ağrı Ayaklanması (13-20 Eylül 1927)

Bicar Ayaklanması (7 Ekim-17 Kasım 1927)

Zilanlı Resul Ayaklanması (22 Mayıs-3 Ağustos 1929)

Zeylan Ayaklanması (20 Haziran-Eylül başı 1930)

Tutaklı Ayaklanması (1930)

Oramar Ayaklanması (16 Temmuz-10 Ekim 1930)

III. Ağrı Ayaklanması (7-14 Eylül 1930)

Pülümür Ayaklanması (8 Ekim-14 Kasım 1930)

Buban Ayaklanması (1934)

Abdülkuddüs Ayaklanması (1935)

Abdurrahman Ayaklanması (1935)

Sason Ayaklanması (1935)

ve Dersim Ayaklanması (1937-38)'dir.⁽²²⁹⁾

229. Cumhuriyet döneminin ayaklanmalarının düzenlenmesi için bkz: Vedat Şadillili, s: 1; Reşat Hallı - Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C: I, II.; Günel (1999), s: 68.

1- Koçgiri Ayaklanması

Koçgiri aşiretleri Hafik, Zaza, İmranlı, Suşehri, Rafaiye, Kemah, Divriği, Kangal ilçelerinde 135 köye dağılmış olarak yaşamaktadırlar. Koçgiri aşireti konfederasyondur ve Dersim kökenlidir. Kırmança ile konuşmaktadırlar. Alevidirler. Aşiret reislerinin oğlu Haydar Bey "Kürt Teali Cemiyeti"nin İmranlı'da şubesini açar. Sekreterliğe Kürtçü ideologlardan Alishir getirilir. Bu olay, Koçgiri olayının ideolojik zeminini hazırlar. Bir başka Kürtçü ideolog Baytar Nuri de bölgedeki örgütlenmede etken rol oynar.

1920 yılı başlarında Yellice bucağındaki Hüseyin Abdal tekkesi'nde bölge aşiretlerinin toplantısı yapılır. Hükümet Koçgiri aşiret başkanlarına idari görevler verip, engellemeye çalışırsa da başarılı olamaz. Miralay Halis Bey'in askerleriyle birlikte kurşuna dizilmesi bardağı taşıır. Olay genişler. Bölgeye asker gönderilir. Olayın bastırılmasıyla Merkez Ordusu komutanı Nurettin paşa görevlendirilir. Topal Osman'ın milis güçleri de merkez Ordusu'na yardımcı olması için olay bölgesine gönderilir. Mart 1920 başlarında başlayan ayaklanma 17 Haziran 1921'de olayın önderlerinden Alişan Bey'in yakalanmasıyla son bulur.

Koçgiri olayı "ulusçu" bir temele dayanır. Dış görünüşüyle "kürt bağımsızlık hareketi"dir. "Bağımsız Kürdistan devleti" amaçlanmaktadır. Aşiret başkanları ortak bir ulti matonla Ankara Hükümeti'nden bölgesel "özerklik/otonomi" istemişlerdir.

Olayı, KTC organize etmiş, bölgede KTC'nin "Necip Kürt Milleti"ne başlıklı bildirileri dağıtılmıştır. Alevi motiflerine de zaman zaman başvurularak, tüm Aleviler olaya katılmaya çalışılmıştır. Hareket ulusçuluktan ve etnik ha-

reketterden esinlenmesine karşın, varolan aşiret düzeninin sürdürülmesi önemli bir amaç olarak gözükmektedir.

Olayın elebaşları çeşitli cezalara çarptırılır ve aileleri sürgüne gönderilir. 1931'de çıkarılan bir afla sürgünler yerlerine dönebileceklerdir.⁽²³⁰⁾

2- Nasturi Ayaklanması

Bölge petrollerini tümüyle denetiminde tutmak amacını taşıyan İngiltere, bölgede tampon durumundaki Nasturileri silahlandırarak Hakkari bölgesine gönderir. Amaçları Musul'da Türkiye'ye karşı önemli bir güç oluşturmaktır. Giderek Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusu'nu ele geçirmektir.⁽²³¹⁾

Nasturileri, "bağımsızlık sözüyle" Türkiye'ye karşı örgütler. Nasturiler, 7 Ağustos 1924 günü Hakkari valisi Halil Rıfat Bey'i tutsak alırlar. Çıkan çatışmada Jandarma komutanı Binbaşı Hüseyin Bey ile üç er ölür ve beş er de yaralanır. Yöre aşiretlerinin devreye girmesiyle vali bırakılır.

Hükümet olayların bastırılmasıyla 7. Kolordu Komutanlığı'nı görevlendirir. Durumun ciddiyeti nedeniyle Hükümet yeni birliklerle 7. Kolordu'yu güçlendirir. Genelkurmay Başkanlığı'nın aldığı "tedip" kararları,⁽²³²⁾ 14 Ağustos günü Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek karara bağlanır.⁽²³³⁾

Askeri hareket sırasında bölgedeki askerler arasında çözümler olur. Özellikle o yöreden olan subay ve askerler çarpışmayarak silah, mühimmat ve erleriyle birlikte kaçar-

230. Geniş bilgi için şu çalışmalarımıza bakılabilir: Baki Öz - Belgelerle Koçgiri Olayı, Can Yay. İst. 1999; Baki Öz - "Koçgiri Olayı", Yol Dergisi, Sayı: 13, s: 50-59 arası, Eylül-Ekim 2001.

231. Hüseyin Koca (1998), s: 64.

232. Genelkurmayın aldığı ve Başbakanlığa sunduğu kararın metni için bkz: Reşat Halî (1992), C: I, s: 52 v. d.; Şadillili Vedat, s: 64 v. d.

233. Bakanlar Kurulu'nun aldığı kararın metni için bkz: Reşat Halî (1992), C: I, s: 54 v. d.

lar. Daha sonraları bunlar "Harp Divanı"na yargılanıp cezalandırılacaklardır.⁽²³⁴⁾

Devlet, hareketin bastırılmasına yöre aşiretlerini de katar. Onlardan destek alır.⁽²³⁵⁾

Tedip hareketi Eylül ayı boyunca sürdürülür. Ayaklanma bastırılır. Nasturilerin çoğu İran'a kaçar. Olayın İngiliz düzenlemesi olması nedeniyle Türkiye bu olay sonrasında da Nasturiler ve Musul petrolleri üzerinde etkin bir başarı sağlayamamıştır. Bu ayaklanma aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Doğu'da çıkan ilk ayaklanmadır.⁽²³⁶⁾

3- Şeyh Said Ayaklanması

a- Olayın Nedenleri ve Hazırlanış Aşamaları

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924 yılında Türk toplumunun yaşamına ivedilikle kazandırdığı çağdaşlaşmacı ve laik devrim uygulaması; bu uygulamalar içerisinde şeri yasaların kaldırılması, şeri mahkemelerin yerine çağdaş ve laik mahkemelerin kurulması, eğitim-öğretimin birleştirilmesi, dinsel alanı denetim altına almak için Diyanet'in kurulması ve dinci-tutucu kesim için bardağı taşıran son damla olarak Halifeliğin kaldırılması...⁽²³⁷⁾

Bu yeni durumun yarattığı koşullar dine tutuculuk ve bağınazlık ölçüsünde bağlı olan Kürt ulusçularına propaganda olanağı sağlar. Böylece, Milli Mücadele'nin başından

234. Reşat Hallı (1992), s: 71; Göktaş (1991), s: 51.

235. Reşat Hallı (1992), s: 67 v. d; Hüseyin Koca (1998), s: 70.

236. Göktaş (1991), C: I, s: 52; Hüseyin Koca (1998), s: 71.

237. Bruinessen, bu oluşumda Halifeliğin kaldırılışını oldukça önemser. Bkz: Martin van Bruinessen - Ağa, Şeyh ve Devlet (Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi) (Çev.: Remziya Arslan), Özge Yay. Ank., s: 334, 350.

beri sürdürülen Türk-Kürt kardeşliği propagandası da etkisini yitirir.

Başını Mustafa Kemal ve çağdaşlaşmacı kadrosunun çektiği Ankara Hükümeti'nin uygulamalarını "*dinsizlik*"le suçlamak olanaklı duruma gelir. Bu durum, Kürt kesiminin ulusal istekleriyle bütünleşir. Bu istekler, Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde "ayaklanmalar" biçiminde patlak verir.

Hamidiye Alaylarında askeri ve devlet yönetiminin çeşitli yerlerinde memurluk deneyimi yaşayan, düşün ve yayın yaşamı içerisine de giren Kürtler örgütlenirler. 1921'lerde Erzurum'da kurulan, fakat 1923'lere kadar güçlenen Şeyh Said olayında da temel rol üstlenen "*Kürt İstiklâl Cemiyeti*"(*Azadi*) 1924 Ağustos'u'nun başlarında ilk kongresini Diyarbakır'da yapar. Şeyh said bu toplantılarda; eski Hamidiye komutanlarını, ağa ve şeyhleri tasarladığı ayaklanmaya kazanmaya çalışır.⁽²³⁸⁾

Kongrede; ayaklanılması ve bağımsızlığın ilan edilmesi ile birlikte Sovyetler Birliği ve İngiltere'den destek alınması kararlaştırılır. Bu iki devlet de yansız kalırlar. Hareketin önünü açarlar ve Kürt hareketinin gücüne ve başarı şansına göre tavır koyarlar. Bölgedeki kimi İngiliz yetkilileri, Kürt hareketini bireysel destek ve ödünlerle Türkiye Hükümeti'ne karşı başkaldırmaya özendirici bir siyaset izlerler.⁽²³⁹⁾

Beytüşşebap ayaklanmasından sonra olaylar hızlanır. Şeyh Said devletçe zan altındadır ve izlenilmektedir. 1924 Aralık'ının sonlarında Hınıs'ın Kolhisar Köyü'nden ayrılarak Çapakçur, Palu, ve Lice-Hani yöresine geçer. Güvence içerisinde olacağı Zaza bölgesinde olmak istemektedir.

238. Olson (1992), s: 72 v. d.

239. Olson (1992), s. 79 v. d.

4 Ocak 1925 günü önemli ağa, şeyh ve Hamidiye miralaylarından Selim Zırkan'ın da bulunduğu aşiret başkanlarıyla Kırkan Köyü'nde toplanılarak strateji belirlemesi yapılır. Burada bir fetva yayınlanır. Fetvasında; M. Kemal ve arkadaşlarının; *"Kuran'ın ahkâmına aykırı hareket ettiklerini", "Allahı ve peygamberi inkâr ettikleri", "İslam'ın halifesini sürdüklerinden yasal hükümet olmadıkları", "bu yönetimin yıkılmasının müslümanlara farz olduğunu", "Cumhuriyet'e bağlı olanların mal ve canlarının alınmasının şeriatı göre helal olduğu"*nu bildirir.⁽²⁴⁰⁾

Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza, yirmi sürü koyun satarak ayaklanmanın parasal giderini sağlar. Daha sora İstanbul'a giderek *"Kürt Teali Cemiyeti"* başkanı Seyyit Abdülkadir ve M. Kemal karşıtı Türkler ve Kürtler'le görüşmeler yapar. Bu görüşmeler ve oğlunun verdiği haberler Şeyh Said'i umutlandırır. Ayaklanmaya kazandırmak için Alevi aşiretlerle yazışır. Aleviler bu istekleri reddederler.

Şeyh Said, Ocak ayı boyunca hazırlıklarını sürdürür. 6 Ocak günü Karlıova'nın Kanıreş Köyü'nde yapılan toplantıda ayaklanmaya katılmayacak olan Alevilere saldırı kararı alınır.⁽²⁴¹⁾ 8 Ocak'ta Melekan Köyü'nde yapılan toplantıda da savaş cephelerini ve komutanlarını belirler. Başkomutanlığı, kendisi üstlenir. Ayaklanmanın patladığı güne kadar çevreyi dolaşır, görüşmeler yapar. Yeni fetvalar verir, bildiriler yayınlar. M. Kemal ve Hükümeti, *"dinsizlik"*le suçlar. *"Bağımsız bir İslam Hükümeti kurmak düşüncesinde"* olduğunu açıklar. Bildirinin altını birçok ağa ve şeyh imzalar.⁽²⁴²⁾ Şeyh Şerif'le buluşarak, Elazığ'a saldırı kararı verir.

240. Azadi ayaklanmacı önderlerine karşı Türk yönetiminin değerlendirilmesi için bkz: Olson (1992), s: 140 v. d. Yayınlanan fetvanın metni için bkz: Mehmet Şerif Fırat - Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ank. 1970, s: 199; Aziz Aşan - Şeyh Said Ayaklanması, İst. 1991, s: 11.

241. Olson (1992), s: 143 v. d.

242. Bildirinin tam metni için bkz: Aşan (1991), s: 37.

Hareketin başında II. Abdülhamit'in oğlu Selim Efendi'nin bulunduğu, şehzadenin 30-40 bin kişilik bir birlikle Elazığ ve Diyarbakır üzerine yürüdüğü söylentisi yayılır. Oradan Piran Köyü'ne varılır. Olay, uzun bir zamandan beri yürütülen bir tasarrufların, amacın, çalışmanın ve hazırlanışın sonucudur.

b- Olayda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Rolü

Bağımsızlık hareketinin sonlarından itibaren siyasal gelişmeler hareketin kadrosu içerisindeki görüş ayrılıklarının kalın hatlarıyla ortaya çıkmasına neden olur. Halifelik olayına daha ılımlı bakan ve sürmesinden yana olan çevreler farklı demokrasi ve yönetim anlayışlarını, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurarak ortaya koyarlar ve Mustafa Kemal'e karşı ayrı bir siyasal çizgi izlerler.

Kâzım Karabekir'lerin başını çektiği bu muhalif hareket giderek padişah-halifeci ve İslamcı çevreleri içerisinde toplar. İçine gerici öğelerin sızdığı İstanbul basını da bu partinin destekçisidir.⁽²⁴³⁾ Doğudaki Nakşibendiler ve şeyhleri, M. Kemal ve devrimlerine karşı olarak bu partide yoğunlaşırlar. Kürtler çoğunluk bu partiye kayarlar.⁽²⁴⁴⁾ Parti, devrim karşıtlarına ve gericilere umut verir. Parti içerisinde Cumhuriyete, laikliğe, Türk devrimlerine karşı sesler yükselir.⁽²⁴⁵⁾ Bu karşı seslersen biri de, Şeyh Said olayı içerisinde yer alanlar olur. Doğu İstiklâl Mahkemesi, 25 Mayıs günü görev bölgesi içindeki parti şubelerini kapar. 3 Haziran 1925 günüyse Bakanlar Kurulu TPCF'nı kapar.⁽²⁴⁶⁾

243. Metin Toker - Şeyh Said ve İsyanı, Cumhuriyet Yay. İst. 1998, s: 124.

244. Toker (1998), s: 60.

245. Toker (1998), s: 29 v. d.

246. Bkz: Uğur Mumcu - Kürt-İslam Ayaklanması (1919-1925), Tekin Yay. İst. 1991, s: 161 v. d.;

Hıdır Göktaş - Kürtler, İsyan- Tenkil, Alan Yay. İst. 1991, 2. basım, C: I, s: 77.

Şeyh Said gereken ön çalışmaları ve hazırlıkları yaptıktan sonra kalabalık bir toplulukla birlikte o zamanın Genç ilinin Ergani ilçesine bağlı Piran Köyü'ne gider. Kardeşi Abdürrahim burada oturmaktadır. Geniş bir ailedirler. Çok zenginlerdir. Çevresindekilerin tümü aşiret reisi, Nakşibendi ve Kadiri şeyhleridir. Başlarında yeşil sarık sarılıdır.

Piran Köyü'ne konuk olurlar. Jandarma köye gelerek gruptan kanun kaçağı olanları götürmek ister. Şeyh Said, zaten Beytüşşebap olayından itibaren tedirgindir. Yeteri kadar hazırlık yapılmamıştır. Olayı başlatmayı zamansız bulmaktadır. Ortamı yatıştırmak isterse de, başaramaz. Kanun kaçakları verilmez ve jandarmayla çatışmaya girilir. Böylece ayaklanma tasarlanandan önce bir olup bittiyle başlamış olur. Tarih, 1925 yılının 13 Şubat günüdür.⁽²⁴⁷⁾

Piran Köyü'nde zamansız patlak veren olayda Jandarma subayı Hasan Hüsnü'nün komutasında 10 kişilik bir jandarma birliği vardır. Şeyh Said'in yanında ise 100 kişinin üstünde koruma görevi yapan adamı vardır. Genel ayaklanmayı zorunlu kılan bu olayda, bu dengesiz güçler arasında silahlı çatışma çıkar. Bir jandarma eri ölür. Biri subay olmak üzere iki jandarma yaralanır.

Jandarmaya ateş emrini Şeyh Said'in kardeşi Abdürrahim verir. İlk sıralar ayaklanmacı güçlerin sayısı 15 bin dolayındadır. Bunların karşısında yer alan Hükümet birliklerinin askeri gücü ise 25 bindir. Yalnız, 12 bini silahlı as-

247. Kimi yazarlar olayın başlama tarihini 8 Şubat olarak verirler. Bkz: Nuri Dersimi (1992), s: 176; Bruinessen, s: 356; Olson (1992), s. 161. Oysa resmi kaynaklarda ve başka araştırmalarda 13. Subat'tır. Bkz: Reşat Hallı (1992), C: I, s: 126; Göktaş (1991); C: I, s: 56; Hüseyin Koca (1998), s: 96.

kerdir. Fakat, 1 Nisan'dan itibaren, Hükümet güçleri 52 bin kişiye ulaşır. Bunun yaklaşık 25 bini silahlı askerdir.⁽²⁴⁸⁾

Yerel etkinlikleri olan kimselerin komutasında/başkanlığında beş cephe kurulur. Kuzey ve Kuzeydoğu Cephesini'nin üst komutanı Melekanlı Şeyh Abdullah'tır. Hasan an aşireti başkanı Halid Bey, Şeyh Said'in oğlu Ali Rızalar komutan olarak bulunurlar. Gökdereli Şeyh Şerif, Harput-Elazığ Cephesini yönetir. Şeyhin kardeşi Abdürrahim Ergani cephesi komutanıdır. Şeyh Şemseddin, Silvan Cephesi'ni yönetir. Diyarbakır Cephesi'nin batı kanadını Ömer Faruk, doğu kanadını ise Hakkı Bey komuta eder. Şeyh Said ise, bir savaş konseyinin başındadır ve başkomutan konumundadır. Konseyinde; bölgenin en etkin ağaları, aşiret başkanları ve şeyhleri bulunur.⁽²⁴⁹⁾

Öncelikle telgraf telleri kesilerek haberleşme önlenir. Piran'dan çıkılır. Piçar Bucağı'ndaki Hakik Köyü'ne gidilir. Kendisine Butyanlı, Mistanlı, Tavaslı ve Silvanlı aşiretleri hemen katılırlar. Hakik Köyü'nde çarpışma kararı alınır. Hanililer, Türk yetkilileri ve valiyi ilçeden kovarlar. Bir posta arabası soyulur. 16 Şubat'ta Darahani'ye gidilir. Ziraat Bankası'nın kasasına el konulur. Bingöl'ün Genç ilçesi alınarak geçici bir süre için hükümet merkezi ve başkent olur.

Şeyh, Modan aşiretinden Faki Hasan'ı hükümet başkanlığına atar. Şeyh Said, Diyarbakır cephesinin komutanlığını yapar. Karargâhını, Tala'da kurar. Çapakçur cephesi komutanı Şeyh Şerif, çatışmaya girmeden Palu'yu 20 Şubat'ta alır. Böylece, Elazığ yolu ayaklanmacılara açılır. 21 Şubat'ta 14. Süvari Alayı'nın Hani'de, 2. Süvari Alayı'nınsa Cüzi'de pusuya düşürülerek tutsak edilmeleri ayaklanma-

248. Ayrıntılı bilgi ve iki yanın da asker sayısının tam bir dökümanı için bkz: Olson (1992), s: 145, 155 v. d., 161 v. d., 174.

249. Bkz: Bruniessen, s: 356.

cılara moral verir ve cesaretlendirir.

Elazığ saldırısı, 24 Şubat sabahı başlatılır. Kentin savunmasını üstlenen 17. Tümen Komutanı Albay Osman, önemli ölçüde yitik vererek çekilir. Kürt ayaklanmacıları kente saldırırken Kur'an yapraklarını, süngülerine takmışlardır. Yenilgi baş gösterince vali ve memurlar kaçarlar. 300 dolayında Kürt kente girer. Elazığ, Şeyh Saidçilerin eline geçer. Tutuklular serbest bırakılır. Kent yağmalanır. Müftü Mehmet Efendi, Elazığ valiliğine atanır. Hasananlılar Malazgirt'i, Cibranlılarsa Bulanık'ı alırlar. Cibranlılar, Hormek ve Lolanlı Alevi aşiretleriyle çarpışırlar. Varto, 11 Mart'ta Şeyh Abdullah'ın komutasındaki Cibranlıların yoğun saldırısıyla alınır. Varto'daki 120 jandarmanın çoğu Kürt'tür ve Nakşibendi tarikatı bağlısıdır (müridi). Bunlar kritik yerlerde ayaklanmaya yardımcı olurlar.

M. Kemal ve Ankara yönetimi olayı önemsemektedirler. Bu nedenle, Ankara Hükümeti 23 Şubat'ta Doğu illerinde sıkıyönetim ilan eder. 2 Mart'ta Fethi (Okyar) Bey Hükümet'ten alınarak yerine İsmat Paşa Başbakanlığa getirilir. Bunun arkasında hemen geniş ve olağanüstü yetkiler tanıyan "*Takrir-i Sükûn Kanunu*" çıkarılır. 35 binin üzerinde silahlandırılmış asker, demiryoluyla ayaklanma bölgesine gönderilir.

Diyarbakır saldırısı, ayaklanmanın dönüm noktası olur. Şeyh Saidçiler, 7 Mart gecesı Diyarbakır'ın dört kapısına birden saldırırlar. Kenti, 7. Kolordu'ya bağlı birlikler savunurlar. Askeri birlikler yenilir ve 8 Mart günü dağılırlar. Öteki cephelerden de yenilgi haberleri gelmeye başlar. Mürsel ile Kâzım Paşaların komutasındaki 7. ve 8. Ordu'ya bağlı alaylar ayaklanmayı bastırmakla görevlidirler. Ancak, başarısız kalırlar. Bunda, 7. Ordu'daki Kürtlerin ayaklan-

maya katkı sunmalarının rolü olur. Ayaklanmaya karşı gönderilen birlikler kısa zamanda çok yitik verirler. Sağ kalanlarsa Kürtlerce tutuklanırlar. 8. Ordu'ya bağlı alaylarsa ayaklanmaya el koymada geç kalırlar. Varto'yu, Hınıs Müfrezesi Komutanı Osman Bey ile Alevi Lolan ve Hormek aşiretleri birlikte savunurlar.⁽²⁵⁰⁾ Bu ara kimi köyler yıkılır, ziyan görür.⁽²⁵¹⁾

Nisan'ın ikinci haftasından itibaren ordu duruma hakimdir. Önemli yerleri tutmuştur. Ayaklanmacılar, kıskaç içerisine alınmışlardır. Şeyh Said'in başkanlığındaki şeyhler, İran ve Irak'a kaçma yollarını araştırmaktadırlar. 8. Kolordu müfrezesi, 35. Alay ile Hormek ve Lolan aşiretleri Şerafettin dağlarının kuzey eteklerini tutarlar. 34. Alay, Murat köprüsüne gelen Şeyh Said'i sıkıştırır.

Bunun üzerine, Şeyh Said Varto'ya yönelir. Bir grup yandaşıyla birlikte İran'a gitmek üzeredir. 14 Nisan'da, Çapakçur köprüsü yakınında kuşatılarak yakalanır. Kendisini, Cibran aşireti başkanı Kasım Bey Hükümet güçlerine bildirmiştir. Onunla birlikte, 25 dolayında üst düzeyli şeyh ve ağa tutuklanır. Yanlarında, harekâtın önemli evrakı ve parası vardır. Bunlara el konur. Silvan dolaylarını yöneten Şeyh Şemseddin, kardeşiyle birlikte gelip teslim olur. Başsız kalan ayaklanmacılar çoğunluk teslim olurlar.⁽²⁵²⁾

Şeyh Said ayaklanmasına son noktayı hava güçleri koyar. Son temizlikler hava güçlerince yapılır. Ayaklanmacı güçlerin yoğun olduğu ve çatışmalar sürdürdükleri yörelerde, bunlara karşı savaş hava güçleri yoluyla sürdürülür ve bu tür odaklar havadan bombalanır.⁽²⁵³⁾

250. Bkz: Bruinessen, s: 358 v. d.

251. Yıkılan ve zarar gören köyler için bkz: Reşat Hallı (1992), C: I, s: 184 v. d.; Aşan (1991), s: 24 v. d.

252. Bkz: Bruinessen, s: 359 v. d.; Olson (1992), s: 172 v. d.

253. Geniş açıklamalar için bkz: Olson (1992), s: 174-183 arası.

Ayaklanmacıların yargılanmalarında suçları; "ülkenin bütünlüğünü bozmaya yönelik eylemler" grubunda görülmüştür. Ülkenin rejimi olan Cumhuriyeti ve laik düzeni kaldırmak, onun yerine şeriat ilkelerine dayanan bir Kürt devleti kurmak amacındadırlar. Yargılamalar sırasında bu durum netlikle ortaya çıkar.

Diyarbakır ve Elazığ'da "*İstiklâl Mahkemesi*" görevlendirilmiştir. Görev süresinin sona erişinde mahkeme başkanının resmi açıklamasına göre; 12 Nisan 1925-7 Mart 1927 arası 5010 kişi yargılanmıştır. Toplam 420 idam cezası verilmiş, kararlar yerine getirilmiştir. Şeyh Said de, idam edilenler arasındadır. 1811 kişi çeşitli cezalar almıştır. 2779 kişiye berat etmiştir.⁽²⁵⁴⁾

Prof. Olson İstiklâl Mahkemeleri'nin görev süreleri içerisinde toplam 7440 kişiyi tutukladığını ve 660 kişiyi de idam ettiğini çeşitli kaynaklara dayanarak açıklar.⁽²⁵⁵⁾ Bruinessen, Şeyh Said ve diğer 47 liderin yakalandıktan sonra 4 Eylül'de (1925) Diyarbakır'da asıldığını belirtir.⁽²⁵⁶⁾

Genellikle siyasi Kürtçülüğe dayanan Olson'da abartı vardır. İnkılap Tarihi Enstitüsü, TBMM tutanakları ve İstiklâl Mahkemeleri kayıtlarına dayanan Prof. Aybars daha gerçeğe yakın rakamlar vermektedir.

254. Bkz: Doç. Dr. Ergün Aybars - İstiklâl Mahkemeleri (1923-1927), Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank. 1982, s: 213. Ayrıca açıklamalar ve cezalandırılanların sayılarının geniş dökümanı için bkz: s: 129-220; Reşat Hallı (1992), C: I, s: 193 v. d.; Uğur Mumcu - Kürt- İslam Ayaklanması (1919-1925), Tekin Yay. İst. 1991, s: 223-230 arası; Aşan (1991), s: 31-45 arası; Gökteş (1991), C: I, s: 72-82 arası; Duruşmalardaki ifadeler için bkz: Toker (1998), s: 132-159 arası.

255. Bkz: Olson (1992), s: 186.

256. Bkz: Bruinessen, s: 360; Sorgu ve yargı aşamaları için bkz: Gökteş (1991), C: I, s: 72- 82 arası.

Olay; devrimler, çağdaşlaşma ve kalkınma aşamasında olan Türkiye'ye büyük sıkıntılar getirmiştir. İngiltere ile olan Musul sorununun, Türkiye'nin aleyhine çözülmesine yol açmıştır. Kalkınma zorunda olan ve önemli ölçüde parasal sıkıntı çeken Türkiye'nin 28 Şubat 1925'de bitecek olan 1924 bütçesine çeyrek milyon Türk lirasına yakın bir ek yük getirmiştir.⁽²⁵⁷⁾

Kürt çevrelerine göre (resmen tanınmamış Kürt Hükümeti Yüksek Kurulu Hoybun'un yetkilendirdiği bir Kürt prensininin verdiği bilgiler); Türk ordusunun yitiği 50 bin kişiyi bulmuş, hareket hükümete 60 milyon liraya malolmuştur.⁽²⁵⁸⁾

Abdurrahman Chassen Lou ise, çalışmalarında ayaklanmanın Türk Hükümeti'ne o zamanki para ile 20 milyon Paunda mal olduğunu, bölgede 15-20 bin kişinin öldüğünü, 206 köyün ve 8758 evin yıkıldığını açıklar. Yalnız ayaklanmacıların verdikleri zararlar, iç savaşın doğal sonucu olan yıkım ve kayıplar göz ardı edilerek, fatura Türk Hükümeti'ne çıkarılmaya çalışılır.⁽²⁵⁹⁾

Komintern belgeleri ise; bütçenin ayaklanma nedeniyle 31 milyon lira açık verdiğini, ayaklanmanın Türkiye Cumhuriyeti'ne 20 milyon liraya mal olduğunu, ayaklanmayı bastırmak için 40 bin kişilik bir ordunun görevlendirildiğini yazar.⁽²⁶⁰⁾

R. Olson, iç savaştaki harcamalar konusunda M. Tuncay'a dayanır. Onun verdiği rakamları verir. Ayaklanmada

257. Bkz: Prof. Dr. Mete Tuncay - Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Yurt Yay. Ank. 1981, s: 135.

258. Bkz: Tuncay (1981), s: 136.

259. Bkz: Aybars (1992), s:125.

260. Bkz: Aşan (1991), s: 29.

her iki yanda da 5 bin dolayında insanın öldüğünü, bunun üstünde verilen sayıların abartılı olduğunu, 15 bin dolayında Kürt insanın çarpışmalara girdiğini, bu olayın Türk Hükümeti'ne hayli pahalıya malolduğunu belirtir.⁽²⁶¹⁾

***f- Ayaklanmaya Katılım
(Katılan/Katılmayan Kesimler-Aşiretler)
ve Alevilerin Tutumu***

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 715 aşiret ve kabile vardır. Bunlardan ancak 50-51'i Şeyh Said olayında yer almıştır.⁽²⁶²⁾

Sünni Kürt ve Zaza aşiretlerinin çoğunun bu olayda yer almasına, Dersimli Alevi aşiretlerini olaya çekmeye çalışmalarına karşın, Dersim halkı ve Alevi aşiretleri etnik, inanç ve kültür olarak kendilerinden görmedikleri ve tarih boyu sürekli inançsal ayrılıkları yüzünden zulümlarına uğradıkları Sünni, Şafii Kürt ve Sünni, Şafii Zaza toplulukları arasına karışmamış ve onlarla ortak hareket etme gereğini duymamışlardır.

Bu tutum, yüzyıllardan beri oluşan bir biçimlenmenin doğal sonucudur. Zaten bu iki kesim aynı bölgenin insanları olmalarına karşın biri bağımsızlığı ve Cumhuriyeti getirmeyi görev edinirken, öteki bu değerlere karşı savaşmıştır.

Dersimli binbaşı Hıdır Bey ile Malatyalı Ağuçan Ocağı'nda Doğandede Oğlu Hüseyin Dede Dersim'e geçerek, Dersimli Alevi aşiretlerini ayaklanmanın dışından tutmaya çalışırlar. Doğan Dede oğlu Hüseyin Dede'nin önderliğindeki Hiron, İzol aşiretleri, Ohili Necip Ağa, Pertek bölge-

261. Olson (1992), s: 187 v. d., 194, 294.

262. Bkz: Hüseyin Koca (1998), s: 82.

sindeki ayaklanmacıları kuşatırlar ve Beritanlı Hacı İbrahim oğullarıyla Çapakçur Zazalarından birçoğunu ortadan kaldırırlar. Dumandıoğlu Hüseyin ile Lolan, Soran ve Abuzalan aşiretleri Elazığ'da ve diğer yörelerde Hükümet güçlerine yardımcı olmuşlardır.

Hınıs'ta askeri birlik komutanı Osman Paşa, aşiret reislerinden Hormekli Ali Haydar, Lolanlı Kamer ve öteki Alevi aşiretleri ortak hareket ederler. Hınıs sorunu çözüldükten sonra; Varto, Elazığ ve Diyarbakır'a yürünülür. Hükümet güçleriyle Lolan, Hormek ve Hayderan aşiretleri Osman Paşa'nın komutasında Şeyh Abdullah ve Cibranlı Binbaşı Kasım komutasındaki ayaklanmacıları Leylek dağı çevresinde kuşatır ve burada egemenliği sağlarlar.⁽²⁶³⁾

M. Kemel, Alevi aşiretlerinin tutumundan memnun olur. Hormek aşiret başkanına gönderdiği tel yazısında bu Cumhuriyet yanlılıklarını, şeriatçılık karşısında laiklikten yana konum alışlarını, ulusal birlik ve ülke bütünlüğünden yana oluşlarını kutlar.⁽²⁶⁴⁾

Şeyh Said olayı; etnik bakımdan Kürt ve Zaza, mezhepsel bakımdan Sünni ve Şafii, tarikatsal bakımdan Sünni nitelikli Nakşibendi karakterlidir. Olay, geniş ölçüde "*Sünni meselesi*"dir.⁽²⁶⁵⁾

Kürt antropolojisi uzmanı M. Van Bruinessen genel olarak Alevilerin, özel olaraksa Hormek ve Lolan aşiretlerinin Şeyh Said olayına katılmayışlarını "*Hareketin ortodoks Sünni şeyhlerce yürütülmesi*"ne bağlar.⁽²⁶⁶⁾

263. Fırat (1970), s: 207 v. d.; Mumcu (1991), s: 98 v. d.; Aşan (1991), s: 15, 15, 24, 26, 38; Kaya (1999), s: 186.

264. Tel yazının metni için bkz: Fırat (1970), s: 211.

265. Olson (1992), s: 33.

266. Bruinessen, s: 365 v. d.

İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik dış politikası açısından bakıldığında, İngiltere'nin 1920'lerdeki Türkiye politikası 1925'lerin başlarında da sürdüğü görülmektedir.

Kuşkusuz İngiltere ayaklanmayı yararına bulanlardan biridir. Çünkü bu ayaklanma; *"Türk tarafının Musul'da yürüttüğü Kürt ve Türklerin ulusal ve siyasal bütünlüğü propagandasını boşa çıkarır niteliktedir."* İngiltere böylece, Türkiye'nin *"Türklerin ve Kürtlerin bölünmez ulusal bütünlüğü"* yolundaki savlarına karşı sav getirme ve bu savları çürütebilme olanağını yakalamış olurlar. Bu nedenle, Türkiye yönetiminin *"İngiliz kışkırtması"*ndan kuşkullanması boşuna değildir.

III. Enternasyonal da ayaklanmanın arkasında *"İngiliz parmağı"*nı *"kesin"* görür. Kürtler ve İngilizlerin bu tür savları sürekli yadsımlarına karşın, *"Azadi"*nin İngiltere'ye siyasal ve maddi yardım edinmek için zaman zaman yakınlığı bilinmektedir. KTC başkanı Seyyid Abdülkadir'le yakın ilişkisi olan Mr. Templey'in bir *"İngiliz ajanı"* olduğu ve bu olaylarda rol oynadığı da bilinmektedir. Pek açık olmamakla birlikte İngiltere bu tür olayların kışkırtıcısı olmuştur.⁽²⁶⁷⁾

Genç milletvekili Hamdi Bey'in 28 Mayıs 1924'de Diyarbakır valiliğine verdiği dilekçesinde; İngilizlerin *"din sömürüsü"* ile halkı kışkırttıkları, *"Cumhuriyet aleyhine ve hanedan lehine"* propaganda yaptıkları, M. Kemal'le İsmet Paşa'nın devrilmesi için ayaklanma düzenledikleri bildirilir.

İngiliz Büyükelçisi Mr. Lindsay'ın 27 Şubat 1925'de İngiltere'ye gönderdiği telyazısında; *"ayaklanmayı hazırla-*

yanların İngiliz yetkililerinden yardım sağlama girişimlerinin karşılıksız kaldığı ve yardım isteklerinin geri çevrildiği... "ni belirtmesi ayaklanmacıların İngiltere ile ilişkide olduklarını ve destek istediklerini gösterir.

Ama, İngiltere kararsızdır. Şeyh Said'in oğlunun da İstanbul'da oluşu, Seyyid Abdülkadir yoluyla İngiltere ile ilişki kurmak ve destek sağlamak içindir.⁽²⁶⁸⁾ Musul sorununu lehine çözmek isteyen İngiltere, Türkiye Cumhuriyeti'nin başına dert açmak isteyecektir. Bunun da en kolay yolu, Kürt sorunu yaratmaktır.⁽²⁶⁹⁾

İngiltere'nin olaya aktif katılmadığı ortada. Ama arkasında olup kışkırttığı ve yönlendirdiği açık. Oysa, böyle bir ayaklanma bu dönem ne Kürtlerin, ne de Türklerin yararına olur. Bundan ancak İngiltere ile Irak yararlanır. Öyle de olmuştur.

Yeni bağımsızlığına ulaşan ve rejimini kuran Türkiye'nin çalışmaları engellenmiş, Musul sorunu ne Kürtlerin ne de Türklerin lehine değil, İngilizlerin yararına sonuçlanmıştır.

Böyle olmasaydı, Musul petrolleri Türkiye'yi petrol alan değil, satan ülkeler arasına sokacaktı. Bu da, Türkiye'nin enerjiden doğan ekonomik ve toplumsal sorununu ta o dönemlerde çözmüş olacaktı.

İngiliz yönlendirmesindeki Şeyh Said ayaklanması Türk ve Kürt halkının zararına olmuş bir olaydır. Hiç de övünülecek ve Kürtçü çevrelerin yaptığı gibi idealize edilecek bir olay değildir. Ülkemizin yararına değil, zararına olmuştur. İngiliz emperyalizminin güdümünde gelişen bir olaydır.

268. Bkz: Mumcu (1991), s: 65, 96, 151.

269. Toker (1992), s: 55.

Şeyh Said, Hanili Sünni Zaza'dır. Şafii mezhebinde, Nakşibendi tarikatında ve bu tarikatın da şeyhidir. Yörede kalabalık bir Kürt ve Zaza müridi vardır. Yöredeki Sünni-Şafii Kürt ve Zaza aşiretleri çoğunluk bu ayaklanmada yerlerini almışlardır.⁽²⁷⁰⁾

Olaya şeyhler önderlik etmişlerdir. Mezhepleri Şafii'dir. Hanifi Kürtler de bu eylemlerin içerisinde yer alırlar. Bölgede birinci planda Nakşibendilik, ikinci planda ise Kadiri ve Halveti, Halidi gibi tarikatlar egemendir. İlk iki tarikat kesimi olayın ana gövdesini oluştururlar.

Şeyh Said'in de Şafii mezhebinde ve Nakşibendi tarikatında olması ve bu tarikatın bölgede en büyük şeyhi durumunda bulunması olaya Şafii ve Nakşibendi bir nitelik kazandırır. Bildirilerini ve fetvalarını, "*Nakşibendi Mehmet Sait Palevi*" imzasıyla yayınlamıştır. "*Emir-el- Mücahidin*" ve "*Nakşibendi*" gibi sanlar kullanmıştır. Kendisini beklenen kurtarıcı "*Mehdi*" olarak sunmuştur. '*Kürt Teali Cemiyeti*' ile bu olayı yürüten ve ilkin Erzurum'da kurulan '*Kürt İstiklâl Cemiyeti*'(*Azadi*) üyeleri tümüyle Şafii mezhebinde olan ve çoğunluğu Nakşi, bir bölümü de Kadiri tarikatından yer alan insanlardır. Kürtlerin bu dönem, iki lideri de Nakşibendilerden çıkmıştır. Seyyit Taha kolu; Seyyid Abdülkadir aracılığıyla "Kürdistan Teali Cemiyeti"ni, Şeyh Said'se; "Kürt istiklâl Cemiyeti"ni yönetmektedirler.⁽²⁷¹⁾ Yani bu olayın dinsel, mezhepsel ve tarikatsal bir

270. Bkz: Nazım Sevgen - Zazalar ve Kızılbaşlar, Kalan Yay. İst. 1999, s: 181; Bruinessen, s: 354, 364 v. d.

271. Şey Said'in Nakşi oluşu ve Nakşilerin olayda temel olarak yer alışı için bkz: Reşat Halî (1992), C: I, s: 120; Mumcu (1991), s: 59 v. d.; Dersimi (1992), s: 177; Göktaş (1991), C: I, s: 55; Aşan (1991), s: 36. Şeyh Said'in kullandığı dinsel sanlar için bkz: Olson (1992), s: 162; Bruinessen, s: 370.

yanı vardır.

Şeyh Said, "*din elden gitti*" sloganıyla ortaya çıkmıştır. İlkemiz; "*dindir, şeriattır, İslamiyeti geri getirmeliyiz*" diyordu. Cumhuriyet'e ve laikliğe karşı oluşlarını kalın çizgileriyle vurguluyor, "*hilafetsiz müslümanlık olmaz*" diyor, halife düzeni isteniyordu.

Vahdettin'in geri çağırılacağı söylenir. Ülkenin "*Ankara'daki dinsizlerden*" kurtarılacağı, herkesin yeniden "*dinine kavuşacağı*" savunulur. Şariat ilkelerinin uygulanmaması durumunda, ayaklanmanın gerekliliğine inanılır. Laiklik, kesinlikle kabullenilmez. Ona göre, laiklik dinsizliktir.⁽²⁷²⁾ Kısaca mezhep olarak Şafiiliği, tarikat olaraksa Nakşibendiliği temel alan, halifenin yönetiminde bir İslami krallık istenmektedir.

Bu konuda yazarların hemen hemen hepsi olayın dinsel ve ulusal iki yanının olduğunu, ulusal yanın dinsel örtü altında kendini ortaya koyduğunu saptarlar. İstiklâl Mahkemesi başkanı Ahmet Süreyya (Örgeevren) Bey'in saptamalarına dayanan Uğur Mumcu, ayaklanmanın "*İslami düzen*" istemiyle başladığını, sonunda "*Bağımsız Kürt İslam Devleti*" kurulmasının amaçlandığını yazar.⁽²⁷³⁾

Mete Tuncay, olayın daha çok; "*dinsel bir giysi altında ulusal bir başkaldırı olduğu*" kanısındadır. Ayaklanmayı, "*Bağımsız Kürdistan oluşturmaya*" yönelik bir hareket olarak görür.⁽²⁷⁴⁾ Tarihçi Tonbee yöre ve çevre kentlerdeki birçok "*sofu Türkler*"in katılmayışına dayanarak hareketin "*dinsel olmaktan çok, ulusal nitelik taşıdığını*" ileri sürer.⁽²⁷⁵⁾

272. Şeyh Said'in bu alandaki açıklamaları için bkz: Toker (1998), s: 26, 51, 97, 113, 141, 149.

273. Bkz: Mumcu (1991), s: 161.

274. Tuncay (1981), s: 129.

275. Ayrıntı için bkz: Tuncay (1992), s: 130.

Martin van Bruinessen'le ortak düşünen Robert Olson olayda dinsel ve ulusal motivasyonların iç içe geçtiğini, amaçlarının *"bağımsız bir Kürdistan"* kurmak olduğunu belirtirler.⁽²⁷⁶⁾

Kürt ulusal hareketinde tekkeler önemsenecek rol oynamış, harekete damgasını basmışlardır. Çünkü bir yerde tekkeler Kürt ulusçuluğunun işlendiği merkezlerdir.⁽²⁷⁷⁾ Kürtler üzerine antropolojik çalışmalar yapan Bruinessen'e göre; olay, *"dinsel kılıklı bir ulusal hareket"* tir. Amacı; *"İslamsal ilkelerin benimsendiği bağımsız bir Kürdistan"* dır.

Olayda, Şeyh Said'in ağırlığı yadsınamaz. *"Onun daha çok ulusçu motivasyonla davrandığını ve dinsel söylemi bir araç olarak ulusal harekete hizmet amacıyla kullandığı"* söylenebilir. Nakşibendi şeyhleri harekette *"canalıcı bir rol"* oynamışlardır. Olayda, halife-mürşit-mürid ilişkisinin önemli bir payı vardır.

Ayaklanma ne tümüyle dinsel, ne de ulusaldır. Planlayıcıların ulusalcı güdülendirmeleri kuşkusuz önde gelen öğedir. Halifeliğin kaldırılışı bir *"tepkisel öğe"* olarak kullanılır. Bir dindar olan Şeyh Said kendisi de halifeliğin kaldırılışına ve çağdaş-laik içerikli yasaların getirilmesine kin duymaktadır,

Hareket bir *"cihat"* olarak adlandırılmıştır. Vuruşmalarda Kur'an sayfaları süngülere takılarak din etkenini kullanma yoluna gidilmiş ve Muaviye yöntemine başvurulmuştur. Ayaklanmanın yaygınlaşmasında güçlü bir *"Türkiye ve yönetim karşıtlığı"* sergilenmiştir. Türk-Kürt ulusçuluğu hortlatılmış, Türk ulusçuluğuna karşı Kürtlerin *"geleneksel kızgınlığı"* zorlanarak öne çıkarılmaya çalışılmıştır.

276. Olson (1992), s: 230.

277. Olson (1992), s: 38 v. d.

"*Kürdistan*"da en yaygın etkiye sahip Nakşibendi aileleri Muş-Bitlis arasındaki Nurşin'dekilerdir. Bunlar da, 1925'li yıllarda büyük bir üne sahiptirler. Bu etkinlik, bu olayda doyasıya kullanılmıştır.⁽²⁷⁸⁾ M. Kalman; ayaklanmanın "*şeriatçı bir Kürdistan*" için yapıldığını, "*ulusal ve dinsel yönlerin iç içe olduğu*"nu söyler.⁽²⁷⁹⁾ Aziz Aşan'sa olayı alt ve üst yapılarıyla ele alarak; "*dinsel ve ulusal bir başkaldırı olarak değerlendirir.*"⁽²⁸⁰⁾

Şeyh Said ayaklanmasında, gerçekten dinsel motiflerle ulusal motifler iç içedir. Amaç olan ulusallık, yani bağımsız Kürdistan devletini kurma tasarısı dinsellikle örtülenmiştir. Şafii-Nakşi İslam temeline dayanan bir bağımsız Kürt devleti istenmektedir. Bunu gerçekleştirmek için ayaklanılmıştır.

Olaya tümüyle Şafii-Nakşilerin katılması, şeyhlerin olaya önderlik etmeleri, Şeyh Said'in kendisine dinsel-mezhepsel-tarikatsal yanını belirten sanlar alması, Cumhuriyet yönetimi ve laikliği kaldıracağını söylemesi, halifelik düzenini kuracağını belirtmesi, ülke dışına kaçmış bulunan eski padişah Vahdettin'in ayaklanmayı yönettiği izleniminin verilmesi, bildiri ve fetvalarında "*bağımsız bir İslam hükümeti*"nden söz etmesi, olayı "*bağımsız bir Kürdistan*"ı amaçlayan "*Kürt İstiklâl Cemiyeti*"nin düzenlemesi ve yürütmesi, ayaklanmanın gerçek niteliğini ortaya koyar. Amaç; Türkiye Cumhuriyeti'nin dışında, bağımsız bir Kürt İslam devleti kurmaktır. Amaçlanan siyasal düzen halifesi, padişahı olan bir İslami krallıktır. Olay; ülke bütünlüğünü ve ulusal birliği parçalamaya yöneliktir.

278. Geniş değerlendirmeler için bkz: Bruinessen, s: 327 v. d., 367 v. d., 370 v. d.

279. M. Kalman - Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri, Nüjen Yay. İst. 1995, s: 124.

280. Aşan (1991), s: 114.

Şeyh Said olayı, feodal ve karşı devrimci bir harekettir. Aşiretseldir. Olayda, Cumhuriyet düzeninin geliştirdiği yeni toplumsal yapı karşısında aşiret düzenini koruma ve sürdürme gizli amacı yatar. Bu nedenle bölgenin aşiretleri seferber edilmiş, olaya ulusal bir renk verilmiştir. Doğallıkla bu harekette, birinci planda aynı zamanda birer feodal ağa olan şeyhlerin ve ağaların çıkarı sözkonusudur. Katılımcılar çoğunluk "**Kurmancı**" topluluklarıdır.

Ortadoğu'nun geneli "*ulus*" kavramına da, "*ulusal devlet*" kavramı ve anlayışına da yabancıdır. Ortadoğu devletlerinin tümü çokulusludur. Kürtler, Ermeniler, Araplar ve Yahudiler özellikle birkaç devlete bölünmüşlerdir. Genel karakteristik yapı, "*belli bir toprak parçasında birden çok etnik grubun yaşaması*" biçimindedir. Etnik gruplar, yerleşim yerlerinde genellikle iç içedir.⁽²⁸¹⁾

Ayaklanmanın en yoğun katılımcısı; Piran, Çapakçur- Lice- Hani dağlık yörelerindeki Kürt ve Zaza aşiretleridir. Bunlar Şeyh Said ve diğer önder kadrodaki şeyhlerin kişisel etkileri altında olan aşiretlerdir. Bu aşiret halkları, çoğunluk bu şeyhlerin müritleridir. Kurmanç aşiretlerinden Cıbran ve Hasan an aşiretleri de önemli ölçüde ayaklanmaya katılmışlardır. Bu aşiretlerse; genellikle Karlıova, Varto, Bulanık, Malazgirt ve dolaylarında oturmaktadırlar. Sive-rek, Pötürge ve Çemişkezek dolaylarındaki yer yer katılımlarla, ayaklanmanın alanı ve etki gücü genişlemiştir. Kurmanç aşiretlerden Cıbran ve Hasan anlıların ayaklanmaya tümüyle katılmadıkları bilinmektedir.⁽²⁸²⁾

281. Geniş değerlendirmeler için bkz: Bruinessen, s: 333 v. d..

282. Fırat (1970), s: 213 v. d.

Ayrıca bölgede etkin olan Said-i Nursi, Garzanlı Şeyh Mahmut ve Şeyh Selahattin gibileri olaya katılma gereğini görmemişlerdir.⁽²⁸³⁾

Azadi'nin isteklerine ilkin olumlu bakan ve bu ayaklanmaya ilgi duyan birçok Kürt aşireti vardır. Ne var ki, bunlardan bir bölümü daha sonraki gelişmelerde çekimser kalmış, dahası ayaklanmaya karşı çıkanlar bile olmuştur. Pençinaran'dan Cemil Çeto, Raman'dan Emin Perikan, Reşkotan'dan Ahmet Esat ile Mehmet Ali bunlar arasındandır.

Ayaklanmanın çıktığı günlerde Reşkotan ağaları pasif durum sergilerler. Şeyh Said'e katılmak için başvurmazlar. Buna karşın, Ankara Hükümeti'ne de bağlılık bildirisinde bulunmazlar. Yöreye Hükümet birliklerinin gelişi üzerine Emin Berikan bu birliklere katılarak, onlarla Reşkotan'a saldırır. Cemil Çeto da, ayaklanmaya karşı durma çağrısına olumlu karşılık verir. Diyarbakır vuruşmalarında Türkiye'nin askeri güçlerinin içerisinde yer alır.

Ayaklanma, merkezi alanlarda kitlesellik gösterir. Tümünden katılım vardır. Bu alanların dışında ise; aşiretler arası ve devlet-aşiret arası bağlar katılımı belirler. Yığınların dinsel ve ulusal güdülenmesi veya güdülendirilmesi de katılımı yeterli ölçüde etkin olmaz. Merkezi alanların dışında katılma ya da katılmamayı; birbiriyle sürtüşmede olan aşiretlerin tutumu ve ya hangisinin çıkar üstünlüğüne sahip olduğu ve ya olacağı durumu belirlemiştir.

Sıradan ve küçük aşiretlerse yalnızca aşiret reislerini (başkanlarını) izlemek durumunda kalmışlardır. Bireysel davranmamışlardır. Giderek yalpalanmalar da çok olmuştur. Başında ayaklanmanın yanında veya içinde yer alan kimi aşiretler, Hükümet güçlerinin kazanacağını anlaşılmaması

283. Bkz: Hüseyin Koca (1998), s: 107.

üzerine, Beritanlıların bir bölümünde olduğu gibi, ayaklanmadan çekilmişlerdir.⁽²⁸⁴⁾

Alevi Lolan ve Hormek gibi aşiretlerin tutumları zaten başından beri bellidir. Ortodoks Sünni ve Alevi karşıtlığı ideoloji, zulüme varan ayrımcılık ve Cibranlılar gibi kimi aşiretlerin özellikle Hamidiye Alayları günlerinde uyguladıkları aşırı baskı, hareketin ortodok Sünni şeyhlerce yönetilmesi, kendilerini Şeyh Saidçilerle aynı etniksel kökenden görmeme ve kendilerini Kürt olarak kabul etmeme, Alevilerin Atatürk'e ve Cumhuriyet'e aşırı bağlılıkları ve bu düzeni kendi inançlarına uygun bulmaları... gibi nedenler Doğu bölgesinin bu toplumunun ayaklanmanın dışında kalmasına, dahası bu harekete karşı savaşıma girmelerine neden olmuştur.

Kentlerdeki küçük esnaf, işçi, kentlerin çevresindeki köylerde yaşayan ortakçılar, küçük mülk sahipleri, Ermeni ve Yahudi gibi bölge azınlıkları, ağaların topraklarında çalışan yoksul köylüler ayaklanmaya katılmamışlardır. Diyarbakır köylülerini bu harekete karşı ilgisizliğe iten bu nedenler olmuştur. Ayaklanma döneminde kent oturanlarıyla, aşiretler arasında koordinasyon pek kurulamamıştır.

Şeyh Said ayaklanmasının öncü kadrosu genellikle, kırsal kesim üst katmanlarına mensup ailelerden gelir. Bunlar aşiret reisleri, ağalar ve zenginlikle dinsel kisveyi bağrında toplayan ve ağalardan daha etkin olan şeyhlerdir. Üye ve örgütlülük tabanı genellikle Kürt bölgelerinin kentsel kesimlerine dayanan "*Kürt Teali Cemiyeti*", kırsal kesimden öncüsünü ve tabanını bulan bu ayaklanmada önemli rol üstlenemezler. Etkinlik kuracak bir inisiyatif geliştiremezler. İnisiyatif; aşiret reisi, ağa ve şeyh gibi kırsal feodal kesim-

min elinde kalır.

i- Ayaklanmanın Başarısız Oluşunun Nedeni

Ayaklanma, aşiretseldir. Bu nedenle yöredeki birçok aşiret katılmamıştır. Sünni Zaza aşiretçiliği bağlamında kaldığı için, Kürt aşiretlerinin dahi tümü olaya kazandırılmamıştır. "*Aşırı Kürtçülük*" güdüldüğü için, şeri İslamcı Türk çevreler de ilgi duymamışlardır.

Kürt-Zaza-Türk çelişkisi yaşanmıştır. Mezhep ayrılığı temel alınmıştır. Sünni ve Şafii mezhep temel alındığından, Aleviler katılmamışlardır. Bunda, Alevi aşiretlerine öteden beri Kürt aşiretlerinin yürüttüğü "*düşmanca tutum*"un rolü büyüktür.

Son dönemki Hamidiye Alayları sırasında Alevi aşiretlerinin, Sünni Kürt aşiretlerinin kıyımına uğramaları, Alevilerin olaya katılmamalarının en büyük nedeni olur. Kimi küçük ölçekdeki çelişkiler de olayın başarısızlığa uğramasında rol oynar.

Önderliğin hayvancı köylülüğün, Nakşibendi tarikat çevrelerinin, Sünni Zazaların ve Zazaca konuşanların, halifeci-padişahçı ve şeri İslamcı çevrelerin elinde olması toprak sahibi köylülüğü, Zaza olmayan Kürt ve Türk çevreleri, Zazaca konuşmayanları, Şafii-Nakşibendi olmayanları, kentli-köylüleri, Cumhuriyetçi ve laikleri karşı olmaya yöneltmiş, istenilen birliği sağlayamamış ve başarısızlığa uğranılmıştır.⁽²⁸⁵⁾

Şeyh Said olayı "*din*"i öne çıkarması, Alevi aşiretlerinin "*tedip*"e katılmalarına yol açmıştır.⁽²⁸⁶⁾

285. Yakın değerlendirme için bkz: Olson (1992), s: 233 v. d.

286. Göktaş (1991), C: I, s: 69.

Olayın böyle sonuçlanması; Kürt ulusçuluğu-Sünni Şafii mezhepçiliği-Nakşibendi tarikatçılığı bağlamında yapılanan Doğu'daki toplumsal yapının zarar verici duruma geldiği gerçeğini değiştirmez. Bu yapı, tarikat ve tekkelerin kapatılmasıyla tasfiye edilmeye çalışılır.

Şeyh Said Ayaklanması ile; Şafilik siyasal Şafilik, Kürtçülük siyasal Kürtçülük, Nakşibendilik ise siyasal Nakşibendilik olur. Bu harekette siyasallaşmanın en belirgin örneği sergilenir. Bu dönem, bu dinsel ve ulusal akımlar ve bunları bağrında toplayan Şeyh Said olayı siyasal bir olaydır. Türkiye toplumu için oldukça zararlı bir mecrada yürümüş ve toplumu/ülkeyi yıpratmıştır. Toplum üzerindeki olumsuz etkilerinin doğurduğu izler halen yaşanılmaktadır.

4- Şemdinli Ayaklanması

Şemdinli eski bir ayaklanma merkezi olan Nehri yakınlarındadır. Osmanlı'da ilk ayaklanmayı yapan Nehrili Ubeydullah'ın torunu Seyyid Abdullah babasının öcünü almak için Yzb. İhsan, Seyyid taha'larla ilişkiye geçerek bir ayaklanma planı hazırlar. Başına topladığı 1500 silahlı ile 10 Haziran 1925'de Şemdinli ve yöredeki askeri birlikleri basarak ayaklanır. İngilizlerin kışkırtıcı propagandalarında da güç alır. Kimi askeri görevlilere tuzak kurarak yakalar. Ayaklanmacılar üzerine gönderilen askeri birlikleri 24 uçaktan oluşan hava birliği destekler. Ayaklanmacılar aileleriyle birlikte İngiliz bölgesinden Irak'a kaçarlar.⁽²⁸⁷⁾

287. Seyyid Abdullah'ın amcasının oğlu Seyyid Muhlis'in Navşar Bölük Komutanı Üstg. Bekir Sıtkı'nın hanımına göz koyduğu, üstteğmeni öldürerek eşi Binnaz Hanım'ı birlikte Irak'a götürdüğü, bir başka kaynaktaysa (Vedat Şadillili) Seyyid Abdullah'ın üstteğmeni ailesiyle birlikte köyüne davet edip, daveteyken tümünü katlettiği yazılmaktadır. Bkz: Hüseyin Koca (1998), s: 120-129 arası.

5- Raçkotan ve Raman Ayaklanması

Şeyh Said olayı sonrası Hükümet bölgeyi zararsız kılmak ister. İçişleri Bakanlığı bir genelge göndererek silah toplar. Bunun üzerine Raçkotan ve Raman gibi aşiretlerin başka aşiretlerle birleşerek ayaklanma hazırlığına girişirler. Raçkotan aşireti başkanı silah toplamaya gelen askeri birlik komutanı Cemil Cahit (Toydemir)'i askerleriyle birlikte kurşun yağmuruna tutarak olayı başlatır. Askerlerin çoğuy-
sa çayı geçerken boğulurlar. 1925 Ağustos'unun başlarında başlayan bu olaylar ayın sonlarına dek sürer.⁽²⁸⁸⁾

1926 yılında şapka giyilmesine karşı çıkan Eruhlu Yakup Ağa ve oğulları Siirt dolaylarındaki aşiretleri yanlarına alarak ayaklanırlar. Daha sonra sıkıştırılınca Suriye'ye geçerler.⁽²⁸⁹⁾

6- Sason Ayaklanması

Şeyh Sait olayından sonra dağlık bölgelere çekilen Sasonlular devlet güçlerine sürekli zarar vermişlerdir. Askere gitmez, vergi vermez ve kendilerine göre bir düzen içerisinde yaşamak isterler. Sasonlularla olaylar zaman zaman kızıışmış, zaman zaman da ara verilmiş ve 1925'lerde başlayan olaylar 1937'lere dek sürmüştür. Yapılan baskınlarla silah toplanmış, güçsüz bırakılmaya çalışılmıştır. 1935'de yapılan baskın sonucu çarpışmalarda ayaklanmacılardan 23 kişi ölmüş, 59 kişi yakalanmış, 870 kişi de teslim olmuştur. 1936'da Hükümet Beşiri, Silvan ve Garzan bölgesini yerleşime kapayarak "yasak bölge" ilan eder. Bu nedenle böl-

288. Reşat Halî (1992), C: I, s: 197-207 arası; Göktaş (1991), C: I, s: 83 v. d.; Hüseyin Koca (1998), s: 129 v. d.; Kabacalı (1991), s: 48 v. d.

289. Bkz: Hüseyin Koca (1998), s: 133 v. d.; Göktaş (1991), C: I, s: 86; Kabacalı (1991), s: 50.

geye rahat girer. Bölgeden toplanan 2400 kişi batı illerine göçürülerek yerleştirilir. Yılın sonlarına doğru sert çarpışmalar olur. Bu çarpışmalarda 32 ayaklanmacı öldürülür. Bütün bu çarpışmalarda askeri birlikler de yitik verirler. 19-37 çarpışmalarında jandarmadan 38 kişi ölürken 57 kişi yaralanmıştır. Düzenli birlikler de az sayıda yitik verirler. Ayaklanmacılardan ise 273 kişi ölmüş, 52 kişiye yaralanmıştır. Çarpışmalarda 283 kişi yakalanmış, 748 kişi ise teslim olmuştur. 39 da tüfek toplanabilmıştır. Böylece Sason bölgesinde devlet etkinliği sağlanmış olur.⁽²⁹⁰⁾

7- Pervari Ayaklanması

1926 yılında olan bu olay, görevli olarak Pervari ilçesine bağlı Aydın Köyü'ne gelen jandarmaya silah sıkılmasıyla başlar. Askerler öldürülür. Başka köylülerin de karışmasıyla olay büyür. Ayaklanmacılar üzerine bir birlik gönderilir. On yedi gün süren çarpışmalar sonrasında tüm ayaklanmacılar yok edilir. Bütün bu olaylar Şeyh Said ayaklanmasının devamlarıdır.⁽²⁹¹⁾

1- Dersim'in Toplumsal Yapısı

Dersim olayına neden olarak bütün çevrelerce "seyid"ler, "ağa"lar ve "aşiret reisleri" gösterilir. Bunlar, bölgeye özgü feodal yapının temel öğeleridir.

Oldukça eski bir tarihi olan ve insanlığın eski dönemlerinden beri yerleşim yeri olarak şenlendirilen Dersim, aynı zamanda tarihi boyu çok kanlı olaylara sahne olmuştur.

290. Reşat Halî (1992), C: I, s: 211-225 arası; Göktaş (1991), C: I, s:87 v. d.; Kabacalı (1991), s: 54 v. d.

291. Hüseyin Koca (1998), s: 136 v. d.; Kabacalı (1991), s: 50.

Halen de bu niteliğini sürdürmektedir. Dersimli'nin yüreğinden yankılanan yanık türküleri Dersim'i "*dört dağ içinde*" olarak tanımlarlar. Bu doğrudur. Yüksek dağlarla çevrili, derin vadilere bölünmüş bir coğrafik yapısı vardır. Bu konumu onu bir bakıma gözden ırak kılar ve kendi özel sorunlarıyla baş başa bırakır.

Kendi doğasıyla başbaşa kalmış olan Dersimli, doğasıyla tarihi boyu boğuşmuş durmuştur. Böylece Dersim Timuroğlu'nun dediği gibi, "*tarihsel bir dert içinde*"dir. XXI. yüzyıla girdiğimiz şu dönemde bile halen aşiret yapısını çözememiştir.

Tarihi boyu aşiret yapısının tüm "asabiyeti ve arılığı" yaşanmıştır. Öfkesiyle, gururuyla, dikbaşlılığıyla, katılığıyla, dirençliliğiyle, ihanetiyle ve birbirleriyle olan sürtüşmeleriyle bu niteliğini sergilemiştir. Bu durum da doğallıkla bölgeyi sorunlar yumağına çevirmiştir.

Osmanlı'nın "*haritasında bile unuttuğu*" bu güzel diyara, tarih boyu Türkiye'ye egemen olan devletlerin siyaseti, "*devletin gücünü göstermek*" biçiminde olmuştur. İşte bütün bunların sonucu olarak yönetimler Dersim'de Timur-oğlu'nun belirttiği gibi, "*şiddetin tarihini yazmışlar*"dır.⁽²⁹²⁾

Dersim olayı, Osmanlı'nın Cumhuriyet'e bir miras devridir. Ayrıca Dersim olayı, çok kanlı olarak çözülmeye çalışılmıştır. Bölge insanına ödetilen bu çok ağır bir fatura, Osmanlı katliam geleneğinin devamı olarak gerçekleşmiştir. Bu yapılanların Yavuz Selim'in yaptıklarından nitelik olarak pek bir farkı yoktur.

O sıralar Başbakan Celal Bayar, Genelkurmay Başkanı ise Fevzi Çakmak'tır. Cumhurbaşkanı M. K. Atatürk'ünse ağır hastalığı nedeniyle bu kötüye gidişi değiştirmede etkin

292. Vecihi Timuroğlu - Dersim Tarihi, Yurt Yay. Ank. 1991, s: 7.

olamadığı gözükmemektedir.⁽²⁹³⁾

Dersim halkı, Osmanlı'dan beri özerk yaşıyordu. Aşiretler biçiminde örgütlenmişlerdi. Feodal bir yapı sürdürülüyordu. Ama bu gelişmiş bir feodalizm değildi, çok ilkel bir feodalizmdi. Aşiret başkanları, ağa ve seyyidlerin toprak üzerinde tekelçi mülkiyetleri vardı. Aşiretler arası çatışmalar doruktaydı.

Cumhuriyet'e geçilmesine karşın, toplum aşiret yapısında direniyordu. Bunda, aşiret üst kesimlerinin çıkarları söz konusuydu. Feodal güçlerin bir bölümü Cumhuriyet'ten sonra da, devlete yanaşarak köylü üzerinde etkinliğini arttırmışlardı. Üretim ilişkileri, göçebe aşiretlerin ilkel aşamalarına özgü dağılıp parçalandığı bir temel üzerine kurulmuştu. İlkel toplumlarda görülen talan Dersimli'nin de ekonomik gelir kaynağıydı.

1932'lerde Jandarma Komutanlığı'nın hazırladığı *"Dersim Raporu"*; tüm Dersim'in feodal tablosunu, yani aşiret düzenini şöyle çizer:

"Dersim'de çiftçiliğin kök salmaya başladığı devirde de toprak kavgaları başlamış, bu da silahlanmaya bir neden olmuştur. Dersimli'nin çiftçiliğe doğru ağır yürümesinin bir nedeni de hasımlarının saldıracakları korkusu ile davarlarını uzak yaylalara gönderemeyerek oturduğu yer dolaylarında otlatmaya ve dolayısıyla tarla olacak araziye bir mera olarak kullanmaya zorunlu olmasıdır. Bu zorunluluk, Dersimli'yi çiftçi yapmak için çözülecek en sağlam düğümdür.

Dersim'in dağlık aksamındaki çiftçilik çoğunluk darı tarımıdır. Buğday unu ve ekmeği yalnız ağalara ve reislere

293. Cernat Şener - "Cumhuriyet Türkiye'sinde Alevilik", Aleviler/Alewiten, Deutsches Orient-Institut Yay. Hamburg, 2001, C: III, s: 66.

ait olduğundan bu kısımlarda buğday tarımı sınırlıdır. Toprak derdi, Dersim'de de vardır. Örneğin, Pülümür'ün tarıma uygun arazisi hemen tümüyle Şah Hüseyin ailesine aittir. Dersim'in diğer ilçelerinde de ekilecek toprak çoğunluk bir ağanın veya aşiret başkanının veya seyyidindir. Bu yüzden ki, asıl Dersimli bu alanda gelişmemiştir.

Türklerin eski zamanlarında olduğu gibi, Dersim'de de bütün arazi öncelikle aşiret üyelerinin ortak malı imiş. Bu gelenek gittikçe bırakılmış ve sonunda günün silahlı reisleri çevrelerine daha kolaylıkla hakim duruma gelmişler.

Böylece aşiret sınırları içerisindeki her şey aşireti temsil eden birkaç ağa ailesine ait olarak kullanılmaya başlamış ve aşiret üyeleri bu yüzden çöküşe uğramıştır. Ve artık her şeyi ile ağanın ve seyyidin kölesi ve tutsağı olmuştur. Bu, Dersim'de çiftçiliğin gelişmesine engel bir neden olarak görülmektedir".⁽²⁹⁴⁾

Dersim'i, -biraz da istihbarat açısından bilgi edinmek amacıyla- çok iyi incelemiş olan N. Sevgen, Dersim'deki feodal aşiret yapısı ve bu çerçeve içerisinde; aşiret reisi-aşiret üyeleri, ağa-halk, aşiret-aşiret arası ve aşiret-devlet arasındaki ilişkiyi, ağanın ve aşiret başkanlarının halk üzerindeki egemenliğini şu saptamasıyla dile getirir:

"Aşirette, (...) aşiretin büyüğüne saygı gösterilir ve uyulur. Aşiret üyeleri arasında kurulan ilişki ve ilgi çok doğal olarak aşiretin büyüğü ile bireyleri arasında bir hukuksal durumu oluşturmuştur.

(...)Dersim'deki aşiret ağası, diğer bir aşiretle döğüşmek veya devlete karşı gelmek istediği zaman aşireti için seferberlik ilan etmek hakkına sahipti. O, adeta bir devlet

294. Dersim (Jandarma Genel Komutanlığı Raporu), Kaynak Yay. İst. 1998, s: 50.

başkanı gibi yüzyıllardan beri bu hakka korumuştur." (295)

Bilindiği gibi, Dersim'de toplumsal yapı öteden beri feodaldır.(296) Toplum aşiretler biçiminde örgütlenmiştir. Aşiretlerin başında aşiret reisi bulunur. Reis; yönetimde, kararda, ekonomik güçte egemendir. Bölgenin tümünde bir aşiret düzeni kurulmuş, aşiret başkanları, ağalar ve dinsel yöneticiler olan seyyidler (dedeler) gibi aşiret üst katmanları bu durumdan yararlanmaktadır.

Cumhuriyet devrimlerine ve yönetim biçimine karşın, aşiret düzeninin sürdürülmek istenmesinde aşiret reisleri ve ağaların çıkarları ve buna dayanan istemleri yatmaktadır. (297) Kesinlikle bir Kürt veya Alevi devleti, yahut bir yönetimi tasarlanmaz, amaçlanmaz. Sadece yöreye öteden beri egemen olan aşiret düzeninin özerkliğinin korunması ve sürdürülmesi istenir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da aşiret düzeni üzerine kurulu bir feodalizm vardır. Osmanlı tarihi boyunca bu yapı korunmuş, dahası pekiştirilerek sürdürülmüştür.

Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki Koçgiri, Şeyh Said, Ağrı, Sason, Pülümör, Dersim ayaklanmaları gibi olaylar tümüyle bu toplumsal yapının ürünüdür. Amaç; aşiret yapısı üzerine oluşturulmuş feodalizmi sürdürmektir. Kısaca bu olaylar ve özellikle Dersim olayı Osmanlı'nın Cumhuriyet yönetimine mirasıdır.

295. Bkz: Nazmi Sevgen - Zazalar ve Kızılbaşlar, Kalan Yay. Ank. 1999, s: 145 v. d.

296. Dersim (1998) s: 69 v. d.

297. Bkz: Dr. Suat Akgül - Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim, Yaba Yay. İst. 2000, s: 51 v. d.

2- Dersim Ayaklanmasını Hazırlayan Nedenler

Dersim halkı tümüyle Alevi'dir. İnancını ve kültürünü geleneksel yapısı içerisinde sürdürmektedir. Bu durumuyla da, çevre aşiretlerle ve devletin resmi inançsal yapısıyla ilişkisi vardır.

Dersim olayı, Dersim'in bu genel yapısının özelliklerini taşır. İnancından ötürü, tarih boyu aşağılanmış ve zaman zaman kıyım uğramıştır. Yoksa, 20-21 Mart 1937 gecesi Harçik köprüsünün yakılması, 26-27 Mart 1937 gecesi askerlerin kadınlara sarkıntılığı nedeniyle Sin karakolunun basılıp telefon hatlarının kesilmesi gibi olaylar, Dersim Ayaklanması'nın nedenleri değil, yalnızca harekete geçiren kıvılcım olur. Koşullar oluşmuştur. Nedeni, belirtilen bu yapıdan kaynaklanmaktadır.

Osmanlı'dan beri otorite dışı yaşamaya alışık Dersim, yönetimin gerektirdiği kuralları pek yerine getirememiştir. Dersim Osmanlı-Rus savaşından (1877-78) sonra asker vermemiş, yalnız 1928'den sonra askerliğe katılım başlamıştır.⁽²⁹⁸⁾ Yalnızca, il merkezlerine yakın olan köylerden yakalanabilenler Batı illerine gönderilerek, askerlik yükümlülükleri yerine getirilebilmiştir.⁽²⁹⁹⁾

Cumhuriyetin ilk on yılında Dersim'in ilçelerinden Ovacık'ta % 10, Hozat'ta % 10, Nazimiye'de % 25, Mazgirt'te % 60, Pertek'te % 80 ve Çemikezek'te % 80 dolayında askerlik yükümlülüğü yerine getirilir. Asker kaçağı had safhada sürdürülmektedir. Devlet bu alanda Dersim'le haklı olarak sorunludur, sürtüşmelidir. 1930/31 yıllarında Hozat'ta 351 kişi askere gitmiş, 220 kişi kaçmıştır. Yine aynı

298. Vecihi Timuroğlu - Dersim Tarihi, Yurt Yay. Ank. 1991, s: 33.

299. M. Kalman - Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri, Nüjen Yay. İst. 1995, s: 164.

yıl Ovacık'ta da 120 kişi askere alınabilmiş, 34 kişi ise asker kaçağı durumuna düşmüştür.⁽³⁰⁰⁾

Dersim, vergi vermeye de pek alışık değildir. Devletin vergiyi genellikle topraksız aşiretlerin halkından istemesi, vergi gelirlerinin % 65'ini yoksul köylüden toplamaya kalkışması, vergi ödemenin sorun olmasına neden olmuştur. Fakat, devlet giderek vergi almada başarıya ulaşmıştır.⁽³⁰¹⁾ Böyle olmasına karşın, Dersim'in giderleri gelirlerinden fazladır. En az, 100 binin üzerinde hayvan vergiden kaçırılmaktadır.⁽³⁰²⁾ Aşiretlerin ödemedikleri askerlik nakti bedeli de önemli bir toplam oluşturmaktadır.⁽³⁰³⁾

Dersim'de talan ve soygun ilkel bir geçim kaynağı olarak sürdürülmüştür. Dersimliler "kol" denilen soyguncu/talancı grupları oluşturarak çevre aşiretlere, ilçe ve illere soygunlar düzenlemektedirler. Malatya, Elazığ, Sivas ve Erzincan gibi çevre iller Dersimli'nin soygun alanıdır. Aşiret başkanları bizzat soygunları yönlendirmekte ve soygunlardan doğrudan "pay alarak" yararlanmaktadırlar.

Toplumdaki ürün-rantın en büyük vurguncuları aşiret başkanları ve ağalar olmuşlardır.⁽³⁰⁴⁾ Haydaran aşireti, Yükarı Abbas Uşağı, Seyid Rıza'nın koruması ve yönlendirmesinde olan Koçgirililer çevrede silahlı soygun yapmaktadırlar. Dersimli soygunu; iş ve geçim kaynağı edinmiştir. Bir yıl içerisinde yalnızca Erzincan'da 229 soygun olayı olmuş, bu olaylar nedeniyle Mazgirt, Hozat, Nazimiye ve Ovacık ilçelerinde 4680 sanık hakkında soruşturma açılmıştır.⁽³⁰⁵⁾

300. Bkz: Dersim (1998), s: 71 v. d., 197 v. d.

301. Timuroğlu (1991), s: 37 v. d.

302. Dersim (1998), s: 196 v. d.; Kalman (1995), s: 163 v. d.

303. Dersim (1998), s: 198.

304. Kalman (1995), s: 160, 171 v. d.

305. Uğur Mumcu - Kültür Dosyası, Tekin Yay. İst. 1993, 4. basım, s: 61. Raporlarda bu duruma ilişkin açıklamalar için bkz: 65, 118.

1928 yılında Dersimli aşiretlerin bir bölümü Erzincan, Tercan; bir bölümü Kemah dolaylarına; bir bölümü de Refaiye, Divriği ve Sivas doğrultusunda soyguna çıkmışlardır. Bu yıl içerisinde Dersimlilerin en çok soygunu Erzincan ve Tercan yöresine olmuştur. Bu yörede, 12 soygun olayları vardır. Kemah'a 4, Refaiye'ye 3, Divriği'ye 2 soygun düzenlemişlerdir.

Dersim içerisinde de Haydaranlıların Nazimiye yöresinde 3 soygun olayı olmuştur. Hatta jandarmayla çatışmaya dahi girmişlerdir. Soygun işi, 1929 yılında da bu yörelerde tüm hızıyla sürer. Bu yıl, Erzincan bölgesinde 10 soygun olayı düzenlemişlerdir. Aynı yıl, Dersim içinde de 28 soygun olayı olmuştur.

1930 yılında da Haydaran, Demenan, Yusufan, Abbasan, Kırgan ve daha birçok aşiretin Dersim içinde ve dışındaki soygun olayları olmuştur. Ayrıca, bu yıl Pülümür olayı da yaşanmıştır.

1931 yılında Haydaran aşireti yöresinde, "*Kürtlük çalışmaları*"nın yoğun olarak yapıldığı saptanmıştır. Bu yıl Haydaranlılar Kığı, Seyyid Rıza'nın yönetimindeki aşiretlerse Refaiye, Kemaliye, Zara ve Sivas yörelerine soygun düzenlemişlerdir. Bu üç yıl içerisinde Malatya dolaylarına 19 soygun düzenlenmiş, önemli ölçüde mal, hayvan ve para yağmalanmıştır. Erzincan yöresinde 229 soygun olayı saptanmıştır. Bu soygunlarda 5562 hayvan ve 3474 lira Dersimlilerce alınmıştır. Yine bu soygunlar sırasında 35 kişi öldürülmüştür.⁽³⁰⁶⁾

1937 Ekimi'nde Türkiye Hükümeti Dersim'de, 3700 suçluyu silahlarıyla birlikte istemektedir. Bunlar içerisinde

306. Bu bilgiler Jandarma Genel Komutanlığı'nın raporlarından çıkarılmıştır. Bkz: Dersim (1998), s: 150 v. d., 159 v. d.

Ermeni suçlularıyla, Şeyh Sait olayından Dersim'e sığınmış suçlular da vardır. Kaçaklardan ancak 150'si tutulabilmiştir.

Dersim, suçlu kaçakları Hükümete vermemekte direnmektedir.⁽³⁰⁷⁾ Kendine sığınanı korumanın geleneği ve töresi olduğu kanısındadır. Bu dönemler, Dersim'de her haliyle bir asayiş sorunu yaşanılmaktadır.⁽³⁰⁸⁾

Dersim aşır tleri silahlıdır. Zaman zaman birbirlerine ve devlet güçlerine karşı da kullanıp huzursuzluklara neden olmaktadırlar. Hükümet bölgede silah toplama yoluna gitmiş, 1937 Ekimi'ne kadar Erzincan ve Bingöl de dahil olarak, Dersim'de 4991 tüfek toplanmıştır.⁽³⁰⁹⁾

Dersimliler kimi kez vergi vermek, nüfuza yazılmak gibi uyum belirtileri göstermişlerse de, bu durumları geçici olmuştur. Eşkîyalığı, bir türlü bırakmamışlardır. Devletin, "yola getirme" olarak uygulamaları yıldırıştan öteye gide-memiş; yeterli yönetsel, ekonomik ve toplumsal önlemler alınamamıştır.⁽³¹⁰⁾

307. Kalman (1995), s: 232, 328 v. d.

308. Bkz: Dersim(1998), s: 107 v. d.

309. Reşat Hallı - Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Kaynak Yay. İst. 1992, C: II, s: 211; Kalman (1995), s: 229, 320.

310. Ali Kemali - Erzincan, Kaynak Yay. İst. 1992, s. 143.

BÖLÜM: IV

DERSİM'İ DÜZELTME/ISLAH ÇALIŞMALARI VE ÜST DÜZEYLİ YETKİLİLERİN HAZIRLADIKLARI RAPORLAR

1- Osmanlı'nın Son Döneminde Dersim'i Düzeltmeye Yönelik Raporlar

Dersim olayı yalnızca iç nedenlerden ve toplumsal yapının niteliğinden kaynaklanır.⁽³¹¹⁾ Bir dış etkene bağlamak tümüyle yanlış olur. Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki olaylarda olduğu biçimiyle, "*Kürt Teali Cemiyeti*" gibi emperyalizm destekli veya bağımsız/özerk bir Kürt örgütünün desteği, yönlendirmesi ve önderliği bu olayda yoktur.

Devletin, Dersim'e ilişkin düzenleme çalışmaları ve "*ıslah planları*" hazırlattırmaları Osmanlı'nın son döneminde başlamıştır. 1892'lerde Koç ve Şamuşaklarının çevreye zarar vermeleri ve bunu izleyen olaylar üzerine 1896'da Saray, Babıalî, Seraskerlik, Anadolu Genel Müfettişi Şakir Paşa ve IV. Ordu Komutanı Zeki Paşalar arasında haberleşmeler yapılmış ve sonunda görüşmeler bölge sorununun çözümüne yönelik bir rapor haline getirilmiştir.

18 Şubat 1897 tarihinde Sadrazamlık makamına sunulan bu rapordaki kararlara göre; Dersim halkı arazilerinin de özelliğinden yararlanarak vergi vermekten ve asker olmaktan kaçınmaktadırlar. Vergi verenleri de engellemekte-

311. Olaydaki iç nedenleri ve toplumsal yapının niteliğinin belirleyici etkisinin bir değerlendirmesi için bkz: Suat Akgül - Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler, Boğaziçi Yay. İst. 1992, s: 71-86 arası.

dirler. Bilgisizlikleri nedeniyle yerel kaynakları değ erlendirmekten uzaktırlar. Özellikle şeyh ve ağaların egemenliklerindedirler. Bundan olacak ki, yasalara uyan halkın güvenliğı sağlanamamaktadır.

Dersim'in ıslahı için ciddi önlemler alınmalı ve uygulanmalıdır. Bunun için;

IV. Ordu'nun 20 taburdan oluşması, bu askeri g   lerin becerikli komutanlara bırakılması, bu g   lerin  evre illerden Dersim'in içine girecek biçimde yerleştirilmesi, Erzincan'ı Elazığ'a birleştiren Hozat yolunun askerlerin çabasıyla yapılması, aşiretler arasında birleşmenin yasaklanması, isteyen halka tarım ve ticaretle uğraşma olanağının sağlanması, kimseye zarar verilmemesi konusunda askerin uyarılması.

Devlete bağlı aşiretlerden asker olarak yararlanılması, muhalefet gösterenlerin Trablusgarb ve Yemen gibi uzak yerlere g nderileceklerinin söylenmesi, askeri hareket sırasında cinayet işleyenlerin yakalanması için özellikle Ovacık, Hozat, Kızılkilise ve gerektiğinde Kuzucan'da bir süre sıkıyönetim uygulanması, Çemişkezek ve Mazgirt gibi uyumlu çevrelerin halkını Elazığ ili merkezine yerleştirilmesi.

Dersim sancağının kaldırılması, kaymakamlık ve müdürlük gibi görevlerin o bölge komutanlarından olan subaylara verilmesi, sadece hukuk mahkemesi yasasının şeriatla ilgili maddesinin kadı vekiline bırakılması, ilçelerde maliye memuru ve birer-ikişer memur bulundurulması, jandarmanın gereksinimi olan bölgeye göre düzenlenmesi, halkta uyum görüldükçe dinin yayılması (Sünnilik mezhebinin) için dolgun aylıklı birkaç şeyh seçilerek bölgede görevlendirilmesi.

Uygun olan beş-altı yerde ilkokul açılması, eğitim- öğretim gören çocuklara yiyecek-giyecek yardımında bulunarak eğitime özendirilmesi, işlerin zamanında yürüyebilmesi için Dersim'deki askerin gereksinimlerinin zamanında ve düzenli olarak karşılanması... gerekmektedir.⁽³¹²⁾

Alınan kararların Dersim'i "yola getirme" amacı taşıdığı açık. Ekonomiyi canlandırma, yollar ve okullar açma gibi köktenci ve gerekli önlemlerin yanında, Dersimlinin inancıyla kabul edilmediği de görülüyor.

Dersim'deki olayların etkenleri arasında, Dersimlilerin Alevi oluşları da bir "suç etkeni" olarak görülmüştür. Bu nedenle yetkililer, "Sünnileştirme"yi bir çözüm olarak görmüşlerdir. Sünnileştirme yoluyla asimile edebileceklerini, devlete bağlayabileceklerini ve halifelige bağımlı kılacaklarını düşünmektedirler. Duruma bakıldığında, sorunların çözümsüzlüğünde de bu anlayışsızlık yatmaktadır.

Fakat bir süre sonra rapor hazırlayanlarla devletin diğer üst düzeyli katmanları arasında görüş ayrılıkları olur. Zeki Paşa, o bilinen "Hamidiye Alayları"nın kurucusu olur. Sadrazamlık paşalar arasındaki sürtüşmenin giderilmesini zamana bırakır. Sadrazamlık, Anadolu Genel Müfettişi Mareşal Şakir Paşa'dan duruma ilişkin yeni bir rapor ister.

Paşa; Dersim halkının gereksinimleri gereği "eşkıyalık yolu"nu tuttuğu tesbitiyle raporuna başlar. Bölgeye yapılan askeri hareketlerin sonuç vermediğini belirtir. Öncelikle bunun nedeninin saptanmasını, ona göre çözüm aranılmasını ister. Olayları 'yoksulluk' ve 'gereksinim'e bağlar. Ona göre; suçluların izlenmemesi, genel cahillik, 'batıl inançlar', 'ermiş sanılan kimselerin' eşkıyalıklarının 'kutsal' kabul edilmesi, 'eşkıyalığın halkın gözünde sıradan iş gö-

312. Rapor için bkz: Dersim (1998), s: 112 v. d.; Kalman (1995), s: 77 v. d.

rülmesi...' Dersim derdinin başlıca nedenleri"dir.

Öncelikle genel gereksinimler giderilmelidir. Yasal işlemler zamanında yapılmalıdır. Engeller ortadan kaldırılmalıdır. İkinci aşamada genel cahillik giderilmelidir. 'Batıl inançlar' düzeltilmelidir. İlokullar açılmalıdır. Özellikle, "*Nakşibendi tekkeleri*" gerekmektedir. Halka olanak yaratılması eşkıyalığı ortadan kaldırmaya yardımcı olacaktır. Yumuşak davranışlara karşı konulması durumunda sert önlemler alınmalı, kışkırtan ve düzensizlik yaratan reisler ele geçirilmeli, onlara olanak verilmemeli, öğütlerde bulunulduktan sonra "baba sevgisi yolu"nu tutarak bırakılmalı, reis ve halkına "harekatın ciddiyeti" kavratılmalıdır.⁽³¹³⁾

Zeki Paşa'ya karşın Şakir Paşa Dersim'de asker bulundurulmasını ve sıkıyönetim uygulamasını istemiştir. Zaten aralarındaki sürtüşme de bu noktada odaklanmıştır. Şakir Paşa da, Dersim olayının çözümünü bölge halkını "Sünnileştirme"de görür. Aleviliğe karşı olduğu açıktır. Bu işi de, koyu bir Sünni İslam tarikatı olan ve öteden beri Aleviliğe düşmanca tutumuyla bilinen "Nakşibendilik"le çözmeye çalışır.

Oysa, Doğu ve Güneydoğu Sünni halkı çoğunluk Şafî mezhebinde ve Nakşibendi tarikatındadır. Bu bağlamda bir güç oluşturulmuştur. XIX. yüzyılın ortalarından beri bu temelde olaylar ve ayaklanmalar yaratılmaktadır. Alevi Dersim bu genel cephenin oluşmasına bir yerde engeldir. Dersim halkının da Nakşileştirilmesi durumunda, Kürt-Şafîi-Nakşî cephesini güçlendirmiş ve yıkılmaz kılmış olunacaktır.

Şakir Paşa'nın burada yanlış bir yol tuttuğu açıktır. O dönemlerde olsun, daha sonraları Cumhuriyet döneminde

313. Rapor için bkz: Dersim (1998), s: 115 v. d.; Kalman (1995), s: 79 v. d.

olsun Kürt-Şafii-Nakşi cephesi bir güç olarak devletin ve yasaların karşısında yer almış, Alevi çevreyi de çekmeye çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Bu başarısızlıkta da temel neden Dersimlinin kendilerini bu cephenin dışında görmeleri, bilinçaltılarında "Türklük" taşımaları ve inanç olarak Alevi olmalarıdır.

Dersim mutasarrıflarından Mardini Arif Bey'e bir rapor hazırlatılır. Arif Bey, 28 Ekim 1903'de İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporunda; Dersim'in ilçelerine göre mezhepsel durumunu saptar. Alevileri suçlayarak Dersim'in geri kalmasına neden olarak gösterir. Düzeltmek için Dersim'deki askeri gücün artırılmasını, silahların toplatılmasını, Dersimlilerden alınacak askerlerin uzak yerlere gönderilmesini, seyyid, ağa ve dedelerin imparatorluğun uzak eyaletlerine bir daha geri dönmeleri koşuluyla sürülmelerini, ödenmeyen vergilerin alınmasını, suçlu ve kaçakların yakalanarak adalet kurumlarına gönderilmesini, genel aftan kesinlikle kaçınılmasını, çevre illere bağlayan yol ve köprülerin yapılmasını, düzeni sağlamak amacıyla yeterli bir kolluk gücünün Dersim'de görevlendirilmesini, sorun yaratan aşiretlerin düzen altına alınmasını önerir.

Dersim'in sanıldığı gibi Kürt olmadığını, çoğunluk Türk olduklarını, ancak giderek Kürtleştiklerini saptar ve önlem alınmasını ister.⁽³¹⁴⁾

Arif Bey de, Dersim'e ve Aleviliğe karşı önyargılıdır. Bölgedeki olayların nedeni olarak "ilkellikle" nitelediği Aleviliği ve dedeleri v. b. görür. Bu nedenle Arif Bey ve raporu da gerçeklerden uzaktır. Raporunda olaylara neden olarak gördüğü Aleviliğe ilişkin 3. Maddedeki hükmü şöyledir:

314. Rapor için bkz: Dersim (1998), s: 162 v. d.

"Dersim nüfusunun çoğunluğunu oluşturan ve kötülüklerin başlıca nedeni olan Şiiler (yani Aleviler); nikâh kıyma, ölü yıkama ve defnetme işleri yapan ve sazla-sözle dinsel konularda halkın manevi duygularına egemen olan dede ve seyyidlerle dünyasal işlere egemen olan ruhu eşkıyalıkla dolu ikiyüzlü ve fesat olan ağaların elinde tutsaktır-lar." (315)

Dersim mutasarrıflığına 1903'de Celal Bey atanır ve 1906'ya dek görev yapar. Dersim'deki ikibuçuk yıl sonraki deneyim ve gözlemlerine dayanarak bir rapor hazırlayarak hükümete sunar. Celal Bey de Dersim'in etnik, mezhepsel ve aşiretsel profilini çizer. Sorunların geçim sıkıntısından ve toprak yetersizliğinden kaynaklandığını belirtir. Bu tür sorunların olmasında, aşiretlerin silahlanmaya önem vermiş olmalarının altını çizer. Özellikle ağa ve aşiret reislerinin Dersim'den sürülmelerinin gereği üzerinde durur. Özellikle Ovacık ve Hozat aşiretlerinin baskı ve düzen altına alınmalarının gerektiğini vurgular.

Dersim halkı üzerinde "ağaların etkinliğini kırmak" gerektiğini zorunlu görür. Dersimde etkili olmayan kolluk görevlilerinin ve memurların değiştirilmesini, halka toprak dağıtılmasını, tapu ve tahrir işlemlerinin yeniden yapılmasını, Erzincan-Harpur karayolunun açılmasını, asker kaçaklarının yakalanarak askere alınmalarını önerir.(316)

Komutanlar arasındaki sürtüşmeleri çözmek, Dersim aşiretleriyle görüşmelerde bulunmak amacıyla Ali Paşa'nın başkanlığında bir kurul oluşturularak 1908'de Dersim'e gönderilir. Ali Paşa kurulu İstanbul'a döndükten sonra Dersim'e ilişkin gözlem ve kanılarını bir raporla sunarak önerilerde bulunur.

315. Bkz: Dersim (1998), s: 162; Kalman (1995), s: 81.

316. Rapor için bkz: Dersim (1998), s: 165 v. d.; Kalman (1995), s: 83 v. d.

Raporda özellikle; silahların toplatılması, suçluların yakalanılması, Harput-Ovacık yolunun Erzincan'a dek yenilenmesi, jandarma gücünün arttırılması, memurların değiştirilmesi ve etkili memurların atanması önerilir.⁽³¹⁷⁾

Bunun üzerine Neşet Paşa batı Dersim'den itibaren bölgeye girer. Aşiretleri sıkıştırır. Suçlu önderlerin çoğu yakalanır. Silah toplanır. Meşrutiyet'in ilanıyla bu askeri harekat durdurulur ve genel af çıkarılır. Bu nedenle beklenen kesin sonuç elde edilemez.

Sorunlar aynı ölçüde sürdüğünden, rapor hazırlama ve ıslahat çalışmaları işi Cumhuriyet döneminde de sürdürülür. Bu raporlar aynı zamanda Dersim'e yapılacak olan olası harekata ilişkin ilk hazırlıklardır. Aynı zamanda aşiretler hakkında bilgi toplamaya yöneliktir.

2- Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in Raporu

Mülkiye müfettişlerinden Hamdi Bey'in İçişleri bakanlığı'na 2 Şubat 1926 tarihinde sunduğu oldukça sert nitelikli raporunda şunlar saptanır ve çözüm önerisinde bulunulur:

"(...) Dersim gittikçe Kürtleşiyor, ülküleşiyor ve tehlike olarak da büyüyor. (...) Dersim Cumhuriyet Hükümeti için bir çıban başıdır. (...) Okul açmak, yol yapmak, fabrika açmak gibi (...) uygarlaştırmak yoluyla düzeltmeye çalışmak, hayalden başka birşey değildir. (...) Halk; reis, şeyh, bey ve ağanın esir ve oyuncuğudur. Eşkıyalık, bunların kışkırtmasıyla olmaktadır. (...) Dersim sorununun bir an önce çözümü bir ileri görüşlülük olur. (...) Silah toplanmalı. Ağalar, şeyhler, seyyidler sürülmeli, halka toprak verilmeli

317. Rapor için bkz: Dersim (1998), s: 130 v. d.; Kalman (1995), s: 80.

ve üretici korunmalıdır. Dersim'in boş yerleri yerleşime açılmalı ve yollar açılmalıdır. Ulusal ideali aşılacak memurlar atanmalıdır." (318)

3- Diyarbakır Valisi Ali Cemal Bey'in Raporu

Dersim'le ilgili bir raporu da Diyarbakır (daha sonra Elazığ) valisi, kendisi de aynı zamanda bir Alevi-Bektaşî olan ve aynı zamanda Alevilik- Bektaşîlik- Ahilik üzerine derin araştırmaları bulunan Cemal (Bardakçı) Bey 1927'de hazırlayarak İçişleri Bakanlığı'na sunmuştur. En ılımlı olan ve Dersim halkına önyargılılıkla bakmayan, Dersim-Devlet sorununu uyumla çözmeye çalışan rapor budur. Dersim'de ayrıntısıyla inceleme yapmış, bölgenin seyyit ve ağalarını Seyyid Rıza'nın yanına toplayarak onlarla toplantı yapmıştır. Alevi olduğunu ve onları sevdiğini belirtir. Erzincan- Elazığ arasındaki toprakların kendilerine dağıtılacağını söyler. Alevi töresine uygun okullar açtıracağını, Koçgirililer için de genel af çıkarttıracağı sözünü verir.⁽³¹⁹⁾ Vali Cemal Bey hükümete bir raporla durumu bildirir. Rapora göre;

"(Dersimliler) Alevi ve özbe öz Türk olan Türkmenler'dir. Yavuz zamanından beri müthiş baskılara maruz kalmış ve on binlercesi merhametsizce öldürülmüşlerdir. Dersim kargaşalıkları, büyük-küçük memur ve tutucu hocaların kışkırtması ile cahil Sünni halk tarafından haklarında reva görülen uygulamalardan doğmaktadır. Bu tutum, Alevi

318. Rapor için bkz: Reşat Hallı (1992), C: II, s: 165; Uluğ (1939), s: 142; Kalman (1995), s: 125 v. d.; Timuroğlu (1991), s: 33; Dersim (1998), s: 167 v. d.; Uğur Mumcu - Kürt Dosyası, Tekin Yay. İst. 1993, 4. basım, s: 49 v. d.; Hıdır Göktaş - Kürtler İsyan - Tenkil, Alan Yay. İst. 1991, 2. basım, s: 119; Günel (1999), s: 112.

319. Bu görüşmeler, toplantılar ve çalışmalar için bkz: Nuri Dersimi (1992), s: 190 v. d.; Kalman (1995), s: 127.

Türkmenler arasında dayanışmayı artırmıştır. Baskıya son verilir ve bilinçli hareket edilirse, Dersimliler Cumhuriyet'e içtenlikle bağlanırlar ve hiçbir özveriden kaçınmazlar. Dersimde Türkçe bilmeyen ve Kürt tipine rastlamadım. Sünniler Alevilere Kürt, Aleviler de Sünnilere Türk demektedirler. (...) Dersimliler öldürülmekten, göç ettirilmekten korkuyorlar.(...) Yoksulluk ve zaruret içinde çırpınmaktadırlar. Soygunculuk yapımlarının nedeni, yaşamak duygusu ve endişesidir.

Dört yüzyıldan beri Dersim'e devlet otoritesi girmemiştir. Dersim silahtan arındırılabilir. Yalnız, Türk kanı ve parası boşuna akıtılmış olur. Uzun zaman sürecektir olan bir gerilla savaşı olasıdır. Mezhep sürtüşmesi, Dersimliyi kötüleme ve baskı altına alma aracı olmamalı, mezhep kavgaları yok edilmelidir. Caferi mezhebine bağlı Alevi Türkler arasında (...) batıl itikatlar kök salmıştır. Eğitimle, bu itikatlar yerine ulusal sevgiyi yerleştirmek olasıdır. Dersimliler işe yerleştirilmelidir. Elazığ ve Malatya'daki boş topraklara yerleştirilmelidirler. Seyyid Rıza ile birçok ağa ve reisi Elazığ'a gitmeye razı ettim. Bu önlemler sonrasında Dersimliler silahlarını kendiliklerinden bırakacaklardır. Yalnız, Koçuşağı aşireti eşkıyalığını sürdürebilir. (Çevre ilçelerde) eşkıyalık edenler bunlardır.

Hükümet ve III. Ordu Müfettişliği'nin yardımı, beş aylık çalışma ve gerektiğinde 5 bin liralık bir harcama Dersim'i tarihsel barışa ve refaha götürecektir. Tümüyle gerçek Türk olan Dersimlileri Cumhuriyet Hükümeti'nin elinde ucu Doğu'ya bağlı Kürtlük hareketine yönelik keskin ve sadık bir hançer halinde biçimlendirmek yeterlidir." (320)

320. Rapor için bkz: Dersim (1998), s: 170 v. d.; Kalman (1995), s: 127 v. d.; Reşat Hallı (1992), C: II, s: 166; Uluğ (1939), s: 142; Mumcu (1993), s: 50 v. d.; Tınazoğlu (1991), s: 35; Göktas (1991), s: 119.

4- Genel Müfettiş İbrahim Tali Öngören'in Raporları

Cumhuriyet yönetimi, doğu işini hiçbir zaman sadece bir "tedip işi" olarak görmez. O oldukça olanaksız dönemde halkın korunması, üretim, bayındırlık çalışması, aşiret düzeninin ortadan kaldırılması olarak yürütülmüştür. Olaya, "bir damla kan yerine bir parça daha kurtarma" olarak bakılmış ve bilinçli bir genel kural olarak görülmüştür. Bu nedenle Dersim'i de kapsayacak biçimde Doğu Bölgesinin önemli bir kesiminde kalıcı düzenlemeleri yürütmek amacıyla 1927 yılının sonlarında "Birinci Umum Müfettişlik" kurulur.

Merkezi Diyarbakır olur. Müfettişliğe, M. Kemal'in yakın arkadaşlarından ve güvendiği kimselerden İbrahim Tali (Öngören) Bey getirilir.⁽³²¹⁾ Tabib Albay İbrahim Tali Bey, Atatürk'ün güvendiği biridir. Samsun'a çıkarken karargâhındadır. 9. Ordu Müfettişliği'nin "Sıhhiye reisi" olarak görevlendirilmiştir. Sonraki dönemde "Öngören" soyadını dahi M. Kemal vermiştir. İbrahim tali Bey'in hükümete üç raporu vardır.

İbrahim Tali Bey, vali Cemal Bey'in bölgedeki çalışma biçimine karşıdır. Dersim'deki sorunların halen çözülemediğini Ali Cemal Bey'e yükleyerek, yeni bir plan uygular. Müfettişlik İstihbarat Dairesi'nin hazırladığı planı Nuri Dersimi'ye göstererek, bölgede Türkiye Cumhuriyeti aleyhine "dönen dolaplar"dan haberdar olduklarını belirtir.⁽³²²⁾ Nuri Dersimi'nin girişimiyle aşiret başkanları durumu değerlendirerek bir kurulu Genel Müfettişe gönderirler ve işbirliği önerirler. Aşer ve arkadaşlarının aşiretler içerisinde

321. Uluğ (1939), s: 143; Kalman (1995), s: 136; Günel (1999), s: 114.

322. Genel Müfettişlik İstihbarat Dairesi raporunun içeriği için bkz: Nuri Dersimi (1992), s: 209 v. d.; Kalman (1995), s: 137.

"birliği sağlamak için çalışması"na izin istediklerine bakılırsa bu bir oyalamadan başka bir anlam taşımamaktadır. (323)

Zaten Genel Müfettiş de söz vermeler, öğütler ve armağanlarla kurulu uğurlamıştır. Elazığ valiliğine Hakkari valisi Deli Fahri getirilir. Yeni vali birçok kez Dersim'e giderek aşiret önderleriyle görüşür ve öğütlerde bulunur. Dolayısıyla başarısız kalır. Onun ölümüyle yerine Mithat Bey görevlendirilir. Bütün bu gelişmeler içerisinde Genel Müfettiş Dersim için kimi önerilerde bulunur.

İbrahim Tali Bey 1928 yılında sunduğu raporunda; Dersim'de hükümet otoritesinin zayıflığını belirtir. Düzenleme yapılması gereğini vurgular. Kimi düzenleme çalışmalarıyla halkın Cumhuriyet yönetimine kazandırılabilceğini belirtir. Halkın toprağa bağlanmasının yolunun aşiret başkanı ve ağalarla olan ilişkilerinin koparılmasıyla mümkün olacağını yazar.⁽³²⁴⁾

I. Genel Müfettiş İbrahim Tali (ngren) 1930'da İçişleri Bakanlığı'na sunduğu Dersim'e ilişkin raporunda; Dersim sorununun bölgenin aşiret yapısından kaynaklandığı belirlemesinden yola çıkarak, silahlı müdahale ve aşiretlerin yurt geneline dağıtılması önerisinde bulunur. Hareketin özellikle kimi aşiretleri ereklemesini ister. Raporun önemli bölümü şöyledir:

"Bütün Dersim'in dışarıyla ilişkisi kesilmeli, (...) kötülüklerinden dolayı yakalananlar Dersim'den çıkarılarak Batı'ya atmalı ve serpiştirilmelidir. Dersimli'nin yağma yolları kapatılmalıdır. (...) Suç işleyen ve Hükümet'in buyruklarına uymayan aşiret köylerini bombalamak, tarım ve hay-

323. Kurulun Genel Müfettişliğe sunduğu 6 Mayıs 1929 tarihli rapor ve içeriği için bkz: Nuri Dersimi (1992), s: 210 v. d.; Kalman (1995), s: 137 v. d.

324. Rapor için bkz: Kalman (1995), s: 138; Günel (1999), s: 115

vanlarını imha etmek, (...) gözdağı vermek için çeşitli yerlerde güçlü birlikler bulundurmak gerekir." (325)

I. Genel Müfettiş İbrahim Tali (Öngören)'nin 21 Aralık 1931 tarihli ve II. Kalem 3316 nolu bir başka raporunda ise genel bir değerlendirme yaparak önerilerde bulunur. Şeyh Said olayının bastırılmasından sonra bölgede bir yılgınlık olduğunu, ancak sınır ötesinde yardım gelebileceğini, bu nedenle sınırların koruma altına alınmasını, Dersim'inse silahtan arındırılmasının düzenleme çalışmalarından önce yapılması gerektiğini belirtir.

Genel Müfettiş bölge için beş yıllık bir düzenleme çalışmasına giriştiklerini, Dersim'inse bunun son aşaması olduğunu, Dersim'de silah toplamak için iki yıl gibi bir zaman gerektiğini vurgular. Dersim için özel bir saptamada bulunur:

"Dersim sınırlardan çok uzaktır. Dışarıdaki siyasal örgütler, Dersim'i kendi siyasal emellerine kullanmayı arzu ederler ve programlarına da bunu koymuşlardır. Bunu sürekli propaganda etmek isteseler de lider geçinen hiçbirinin dışarıyla ilişki ve haberleşmesi kanıtlanamamıştır. Hatta 1929 yılı Eylülünde bir İngiliz kızının Seyyid Rıza'ya 500 altın armağan ile geldiği söylenmişse de, bir tek altının getirildiği bile kanıtlanamamıştır."

Bölgedeki düzenleme (ıslah) çalışmalarında yumuşak bir yöntem yanlısı olan ve sertlikten kaçınılmasının politika edinilmesini isteyen Genel Müfettiş İbrahim Tali Bey, düzenleme çalışmalarında kimi asker ve sivil yetkililerin sert davrandıklarını, aşiretlerin yok edildiklerini, ama kısa bir zaman sonra bu aşiretlerin yeniden toparlanarak varlık-

325. Rapor için bkz: Dersim (1998), s: 173 v. d.; Kalman (1995), s: 138 v. d.; Mumcu (1993), s: 52; Günel (1999), s: 115.

larını sürdürdüklerini dile getirerek; *"kimi komutanların şiddetli hareketlerinin dillerde dolaştığını"*, *"yirmi otuz yıldır Dersim'de cezalandırılmamış aşiretin kalmadığı"*nı, *"1926'da Koçuşaklılar üzerine yapılan hareket sonunda bu aşiretin tümüyle yok edildiği"*ni, ama bir yıl içerisinde üç ilçede 500 haneye ulaşarak toparlandıklarını yazar.

Genel Müfettişi'in saptamalarına göre; Doğu olaylarının siyasal akımlaşmaları ve *"ayaklanmaların hiçbirinde Dersim kımıldamamış"*tır. Şeyh Said *"asla Dersim'e dayanmamış"*tır. Şeyh Saidci çeteler, Dersim'de *"yer edinememişler"* ve böylesi bir işe dahi *"girişememişler"*dir. Ayrıca, Dersim sınırların uzağındadır. İçte kalmaktadır. Tehlike ise dıştan gelecektir. Silah toplamada sınır aşiretlerine öncelik verilmesi gerekmektedir.

İbrahim Tali Bey raporunda Dersim'de iyi bir aşiret örgütlenmesi olduğunu, olaylarının özellikle aşiret düzeninden kaynaklandığı, kendi aralarında sürtüşmeler yaşadıklarını ve bunu Dersim geneline yansıttıklarını belirtir. Buradaki aşiretlerin yurdun diğer yörelerine dağıtılmasının sorununu çözeceği kanısını dile getirerek raporunu şöyle sürdürür:

"(...) Dersim'de iyi bir aşiret örgütü vardır. Aşiret başkanlarının hepsi birbirlerine düşmandırlar. Birbirlerinde birçok mal ve kan alacaklısıdırlar. (...) Halkı yoksuldur. Tarıma elverişli toprakları pek azdır. (...) Yaşamlarını sürdürmek için çapulculuk yaparlar. (...) Tediplerden hiçbir sonuç alınamamıştır. (...) Seyyid, reis ve halifeleri genellikle Dersim'den çıkarılarak ülkenin uzak batısına gönderilmeli, bütün silahlar alınmalı, suçlular tutuklanmalı, (...) eski-yeni vergiler alınmalı, topraksız ve şuna-buna kul olmuş yoksul halk batıya yollanıp yerleştirilmeli, dağ başla-

rında tek tek evler ve köyler yakılmalı, halkı dağlık olmayan yerler iskân edilme veya Batı'ya gönderilmelidir. Yüksek bir askeri makam (Vali veya genel müfettiş) Hozat'ta bulunmalı, Dersim ile yakından ilgilenmelidir. (...) Dersim işi kökünden halledilmelidir. (Yapılacak hareket) Cumhuriyet Hükümeti'nin onuruna uygun olmalıdır. (Böylece) Dersim, az zamanda Türk toplumuna mal edilebilir." (326)

5- Mösyö Canadi'nin Bölge Tarımını Kalkındırmaya Yönelik Raporu

Türkiye Doğu'daki bu sorunları çözmek için sadece askeri yöntemi, bölgeyi silahtan arındırmayı, aşiretleri baskı altına almayı yeterli görmez. Bölgenin kalkındırılmasını, bayındırlık, eğitim ve sağlık kuruluşlarının getirilmesini, iş alanlarının açılmasını ve üretimin arttırılmasını da planlar.

Bu amacın bir gereği olarak I. Genel Müfettiş İbrahim Tali Bey, köylüye toprak dağıtımına girişmiş, kooperatifleştirmeye çalışmış, tarım kredisi sağlamıştır. Ne yazık ki, eğitimsizlik tüm bu güzelim atılımların başarısız kalmasına neden olmuştur. Doğallıkla bu başarısızlıkta 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın da rolü olmuştur. Hükümet bu bunalımın doğrudan ve dolaylı etkisi altındadır.

Genel Müfettişliğin kuruluşuyla birlikte Hükümet bölgenin kalkınmasını amaçlamıştır. Bölge ekonomisinde tarım temel olduğundan, tarımda düzenleme ve üretimi arttırma çalışmalarına ivedilikle ve ciddiyetle başlanmıştır. Bu amaçla Macaristan Krallığı Ziraat Başmüşavirliği Başmüfettişlerinden Canadi ile Macaristan Krallığı Yüksek Mimar

326. Rapor için bkz: Dersim (1998), s: 174 v. d.; Mumcu (1993), s: 53 v. d.; Kalman (1995), s: 145 v. d.; Günel (1999), s: 115.

Okulu memurlarından Osman Fefmi Bey'i Mufettişlik bölgesinde görevlendirir. Alanında uzman Canadi, yardımcısı Osman Fehmi Bey ile bölgede iki yıl ekonomi, özellikle bölge tarımı ve geliştirilmesi üzerinde çalışır. Diyarbakır'da hazırladığı raporunu Genel Mufettiş İbrahim Tali Bey'e sunar.⁽³²⁷⁾

Canadi'nin Cumhuriyet'le birlikte bölgede toplumsal değişmelere ilişkin gözlemleri vardır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tümüne yönelik oluşan bu saptamalarını şöyle dile getirir:

Ona göre; *"fes, sarık, çarşaf ve hocaların baskı ve tegallübü gitmiştir. Yazı, Latin harfleriyle kabul edilmiştir..."* Birkaç yılda yapılanlar beş yüz veya bin yıllık devrimdir. Halkın çoğunluğu "Kürt" veya "Kürtleşen Türk"tür. İlgileri at ile tüftür. Çobanlığı ve göçebe yaşamı severler. Tarla işlerinde "Zazalar" çalışmaktadırlar ve çok yetenekli insanlardır.

Az olmakla birlikte Hristiyanlar da vardır. Bunların çoğu Ortodoks Katoliktir. Ermenilerle Yahudiler küçük sanatlar ve ticaretle uğraşırlar. Yöredeki insanlar çalışmaya heveslidirler. Fabrika yoktur. tarım savsanmıştır. Bölge insanı iş olması durumunda çalışmaya eğilimlidirler.⁽³²⁸⁾

Canadi'nin raporu iki bölümden oluşur.

Birinci bölümde Avrupa örneği üzerinde durularak aynı koşulların taşınmadığı düşüncesinden hareketle, Avrupa'daki kooperatiflerin burada uygulanmasının yanlışlığı vurgulanır. Bölgenin içinde bulunduğu zor koşullar nede-

327. Bu konularda ayrıntılı bir inceleme ve araştırma için bkz; Dr. Hüseyin Koca - Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları, Mikro Yay. Konya 1998, C: I, s: 342 v. d.; Günel (1999), s: 124. Mösyö Canadi'nin raporu Diyarbakır'da yayınlanır. Bkz: Mösyö Canadi - Zirai Rapor, Birinci Umum Mufettişlik Ziraa' Mühassısı, Diyarbakır Matbaası, Diyarbakır 1930.

328. Hüseyin Koca (1998), s:357 v. d.

niyle çiftçi kredi kooperatiflerinin kurulmasının erken olduğu, bunun ancak ilerde çiftçinin zenginleşmesiyle olanaklı hale gelebileceğini belirtir. Halihazırda "Mahsulat Umumi Depo Kooperatifleri"nin kurulmasını uygun görür. Bölgeyi tümüyle dolaştığını belirten Canadi etnik gruplar, nüfusları, üretimdeki yerleri ve ne tür bir üretimle uğraştıklarına ilişki bilgi verir. Kredi veren bankaların halk için tuzaktan öte bir iş yapmadıklarını belirtir.

Canadi raporunun ikinci bölümünde yerel koşullara göre bir uygulamanın gerçekçiliğini vurgular. Toprağın yapısını belirleyerek ne tür bir tarıma elverişli olduğunu saptar. Yapılması gereken hayvancılık kollarını belirler. Tarımda modernizasyonun gerekli görülür. Öncelikle yapılması gerekenlerle, giderek yapılması gereken işler sıralanır.

İbrahim Tali Bey, çalışmaların sonuçlarını "Zirai Durum Raporları" başlığı altında periodik olarak İktisat Bakanlığı ile İçişleri Bakanlığı'na gönderir.⁽³²⁹⁾

6- Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Raporları

Genel Kurmay Başkanı Çakmak'ın gözlemleri, düşünceleri ve istekleri Dersim olayının başlatılmasında ve yapılış biçiminde etkin olmuştur. Fevzi Paşa, Ağrı hareketini izleyen günlerde Doğu bölgesine gezi düzenlemiş ve incelemelerde bulunmuştur. Erzincan'daki inceleme ve gözlemlerine dayanarak rapor hazırlamış ve önerilerde bulunmuştur. Fevzi Paşa bu raporlarında oldukça öznel kalmış ve şovence bir tutum sergilemiştir. Zaten Dersim'e ilişkin bütün raporlar kendisine sunulmaktadır. Bu raporları değer-

329. Geniş bilgi için bkz: Hüseyin Koca (1998), s: 342-350 arası; Günel (1999), s:124 v. d.

lendiren Fevzi Paşa'nın Dersim'e ilişkin kanısı şöyledir:

"Dersim yüzyıllarca nüfuz edilememiş, hükümete önemli sorunlar çıkarmış, eşkayalığı alışkanlık haline getirmiş saldırgan ve soyguncu öğeler taşıyan bir adadır." (330)

Dersim'e "koloni yönetimi" (331) düşünen dönemin Genel Kurmay Başkanı'na göre Dersimliler cahildir. Eşkıya ruhu egemendir. Bölgeye yollar yapılmasını ve halkın kentlerle ilişkisinin sağlanmasını önerir. Dersim halkına egemen olan seyyid ve ağaların geri dönmeleri koşuluyla Batı Anadolu'ya gönderilmeleri, halk içerisinde huzursuzluk çıkaranların Dersim'den uzak ova yerlere ve Türk köylülerinin arasına yerleştirilmelerini, Dersim'den kalacaklara ise ağalardan kalan toprakların verilmesini önerir. Yaptığı araştırmalara ve sorgulamalara dayanarak Dersim'den çıkarılacak aşiret başkanlarını belirler ve ad olarak verir. (332) Dersimin yönetimi için belirlemeler yapar. Ona göre; düzenin sağlanması için "iki dağ livası" (iki alay askeri birlik) bulundurulmalıdır. Gereken yerlere blok havuzlar yapılmalıdır. İdari yapı, yeniden düzenlenip iyileştirilmelidir. Yerli memurlar uzaklaştırılmalıdır. Üst düzeyli görevlilere bir bakıma "koloni yönetimindeki yetkiler" verilmelidir. Propaganda yoluyla "Türklük" aşılanmalıdır. Kürtçe yerine, Türkçe geçirilmelidir.

330. Dersim (1998), s: 181; Mumcu (1993), s: 56.

331. Bkz: Mumcu (1993), s: 56.

332. Genel Kurmay Başkanı'nun "çıbanbaşı" olarak gördüğü ve göçürülmesini bölgede düzenin sağlanmasında koşul olarak ön gördüğü Jandarma Genel Komutanlığı'nın "gizli" raporunda yer alan aşiret başkanları, aifeler ve aşiretler şunlardır: Çocukları ve kardeşleriyle birlikte Seyyid Rıza; Kırganlı Süleyman ile amca çocukları; Bahtiyarlı Botanlı Veli Beyoğlu Hüseyin Bey ile amcaoğullarının küçüğü; Karabalı Mehmet Ali Ağa ile Koç Ağa; Aşağı Abbas'tan Zeynooğullarının tümü, eski mebuslardan Mustafa Ağa ve yakınları; Ferhatoğullarından Cemşit, Diyab Ağalar, Kahraman Ağa'nın torunları ile Küçük Ağa; Pilvenk'ten Kavsioğlu'nun oğulları; Ovacık'ta Güdi Köyü'nde bilinen Alişer; Havran aşireti başkanı Kısman; Kureyan aşireti başkanı tümüyle; Koçuşağı aşireti başkanları tümüyle; Ovacık'ta Pülürlü Munzur Ağa, Zeynel Ağa ve Kalanlı'da Munzur Ağa'ya bağlı başkanlardan Nuri Ağa ile kardeşleri; Çarılırların ve Kuru Deresi'ne yakın aşiretlerin başkanlarının tümü; Keçeluşağı başkanı Ağa ile Ali Şevki Bey. Bkz: Dersim (1998), s: 183.

Mareşal Fevzi Çakmak'ın 18 Eylül 1930'da Dersim'e ilişkin Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı'na raporu ise şudur. Bölgedeki Kürtleşme ve doğuracağı sorunlara dikkatleri çeker:

"Ekonomiyi önemli ölçüde zarara sokan ve il içerisindeki asayişsizliğe neden olan (...) kimi köylerin tedip ve tenkili zorunluluktur. Erzincan merkez ilçesinde 10 bin Kürt vardır. (...) Alevilik'ten yararlanarak Türk köylerini Kürtleştirmeye ve Kürt dilini yaymaya çalışmaktadırlar. (...) Kürtlüğün bütün Erzincan'ı kaplayacağından endişe edilebilir. (...) Türk olan Alevi köylerinin Kürtçe konuşmalarına ve Türk dilinin bütün bölgeye yayılması için esaslı önlemlerin alınmasına, ayrıca Kürt köylerinin tedibi ve ırkan Kürt olduğu kesinlikle bilinen memurların bir an önce yerlerinden alınmasına gereksinim vardır."

Mareşal Fevzi Çakmak'ın 20 Eylül 1930'da Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir ikinci rapor da şudur. Kürtleşmenin önünü almak için, bölge halkını Türk bölgelerine göçürmek doğrultusunda çözüm önerisi getirir:

"(...)Kürtler'in muntazaman bir sistem içerisinde Türk köylerine yerleşerek Kürtlüğü yaymaya çalıştıkları ve aynı zamanda eşkıyaya yataklık ve kılavuzluk ettikleri anlaşılmaktadır. Bu gibi sakıncalı ailelerin Türkler'in arasından çıkarılarak Trakya'ya gönderilmeleri, Türklük aleyhine yönelen bu kötü amaca karşı en etkili bir önlem alınmalıdır."

Genelkurmay Başkanı F. Çakmak'ın bir başka raporu da şudur. Dersim'e silahlı müdahaleyi çözüm olarak görür ve Kürtleşmekte olan Dersimlilerin Türk bölgelerine göçürülmesini önerir:

"(...) Yapılan tediplerden hiçbiri sonuç vermemiştir.

(...) *Dersim halkı cahildir. Eşkîyalık ruhu egemendir. (...) İlkel yaşayan halk, seyyidlerin ve reislerin birer tutsağıdır. (...) Reislerin, bey ve ağaların, seyyitlerin bir daha gelmek üzere Batı Anadolu'ya gönderilmeleri gerekir. (...) Kürtçe yerine Türk dilinin yerleşmesi için bilimsel ve yönetsel önlemler alınmalıdır.*

(...) *Dersimli okşanmakla kazanılmaz. Silahlı güçlerin müdahalesi Dersimli'ye daha çok etki yapar ve ıslahın esasını teşkil eder. Dersim öncelikle koloni gibi düşünülmeli, Türk toplumu içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra gidecek öz Türk hukuku uygulanmalıdır.*" (333)

7- Halis Paşa'nın Raporu

Erzincanlı Bıyıkoğulları'ndan olan Halis Paşa, Mareşal Çakmak kadar sert önlemler önermez. Pülümür harekâtının ikinci aşamasını yöneten III. Tümen komutanı Halis Paşa'nın Dersim'e ilişkin ve diğerlerine göre ılımlılık taşıyan raporunda; eski Türkler olan "Kürtleşmiş Dersimliler" in yeniden Türklüğe döndürülmeleri ve yasalara bağlılık duyar duruma getirilmeleri için yer yer silahlı müdahaleyi ve aşiretlerin huzursuzluk yaratanlarının ülkenin Batı yörelerine göçürülerek yerleştirilmelerini önerir. 1930 yılında hazırladığı ayrıntılı raporunda şunlar istenilmektedir:

"Dersimliler aslen Horasan'dan gelmiş Türkler'dir. Kendilerinin Cengiz Han'ın önünden kaçan Celaleddin Harzemşah'ın askerlerinin artakalanlarından olduklarını övünçle söylemektedirler. (...) Aşiret ve köy adları dahi Türklüklerine kanıt oluşturmaktadır.

333. Raporlar için bkz: Dersim (1998), s: 181 v. d.; Reşat Hallı (1992), C: II, s: 131 v. d.; Mumcu (1993), s: 56 v. d.; Timuroğlu (1991), s: 48 v. d.; Kalman (1995), s: 141 v. d., 150 v. d.

(...) Alevilik gibi ilkel ayinlerine kimse karışmaya-
cağından, bağılıklarını sağlamak daha kolaylaşacaktır.
(...) Dersim'e yapılacak tedip hareketinde amaç; ne Türk-
lük, ne Sünnilik, ne de Alevilik olmayıp, ancak devlet yasa-
larına mutlak bağılılık ve eşkıyalığın önlenmesi esasına
oturtulmalıdır. Dersim ve aşiretlerini fikren ve zihnen çeke-
cek ve direniş olanaklarını oldukça azaltacak ve namuslu
ahaliyi tarafsız, belki de devletin yanında yer alacak bir du-
ruma getirmek gerekmektedir.

(...)Böylece Türkçe bilmeyen bu eski Türkler asıl mil-
liyetlerine, Türklüklerine adım adım ısınmış ve dönmüş ola-
caklardır. Olanaklarının ellerinden gideceğini kestiren sey-
yid ve ağalar, Türklerin Ermeniler gibi kendilerini mahve-
deceklerini söyleyerek hükümetin her düzenleme çalışma-
sını eşkıyalığı özendirerek engellemektedirler.

(...) Dersimlilerin eşkıyalığının önüne geçilmediği ve
(...) hükümet dairelerindeki adamları yoluyla düzenli istih-
barat aldıkları doğrultusundaki söylenenler doğrudur. Der-
simlilerin kendi aralarında güçlü bir ilişki vardır. Ancak,
bu dayanışma siyasal bir düşünceye dayanarak ulusal bir
amaca yönelmiş değildir. (...) Seyyid ve ağaların mazlum
halk üzerindeki baskı ve zulmü de bilinmektedir."

Bunlar Halis Paşa'nın Dersim'e ve Dersimli'ye ilişkin
tesbitleridir. Bunlardan yola çıkarak; "Dersim ıslahı hak-
kında görüşüme gelince" diyerek yıllardır yaşanan ve
sürmekte olan Dersim sorununun çözümüne, yani bölgede
yapılacak düzenleme çalışmalarına ilişkin görüş ve öneri-
lerini belirtir. Çözüm için önerileri şunlardır:

(...) Sadece kılıç gücüne inanmıyorum. (...) (Yavuz'-
dan bu yana) en az kırk kez kılıçla tedip ve tenkil yapılmışsa
da eşkıyalık kesilmemiştir. (...) Kılıcın tedibi üzerinde hükü-

metin ıslah edici sürekli önlemi ve çalışmaları başlamalı ve devam etmelidir. Bu bölgenin düzeltilmesi ancak bu yolla olasıdır. En doğru yol seyyid ve ağaları serpiştirerek dağıtmaktır.

(...) Seyyid ve ağalar Batıya uyum sağlamada güçlük gösterecektir. Beş-on yıllığına aileleriyle birlikte Beyşehir gölü içinde önceden Kazakların bulunduğu ada ile diğer iki adaya götürülmesinde yarar vardır. (Gerekli düzenlemelerden sonra) Dersim halkı anlayış olarak Cumhuriyet ve ulusumuza yarar sağlayacak bir duruma getirilebilir.

(...) Bu da silah toplanması ve bölgenin zararlı reislerden arındırılmasıyla sağlanabilecektir. (...) Dersim il olmalı, çevre illerdeki Dersim'e ait olan ilçeler yeniden buraya bağlanmalıdır. (...) İle ve ilçelere ülkücü ve deneyimli memurlar atanmalıdır. Kaymakamlık ve bucak müdürlüklerine yüzbaşı ve binbaşılıktan emekli ülkücü ve deneyimli subaylar yeğlenmelidir.

(...) Erzincan-Hozat-Elazığ, Erzincan-Pülümür-Kiğı-Palu, Kiğı-Nazimiye-Mazgirt Hozat-Çemişkezek, Pülümür-Kemah, Kemah-İliç yol ve köprülerinin yapılması gerekir. (...) Nazimiye ile Hozat'ta eskiden olduğu gibi asker bulundurulmalıdır.

(...) Bütün ilçe merkezlerinde ikişer okul açılmalıdır. (...) Erzincan'da açılacak yatılı okula her ilçe ve köyden birer öğrenci alınmalıdır. Dağınık yerleşim kaldırılarak, evler toplanmalıdır.

(...) Ziraat Bankası'nın çiftçiye para vermesinde doğan kefalet sorunu çözülmelidir. (...) yasalarımızın mesken ve kişi dokunulmazlığına ilişkin maddeleri hakkında halk bilinçlendirilmelidir. (...) İl merkezi Hozat'ta gazete çıkarılmalıdır."

Halis Paşa, ayrıca Dersim'in ekonomik önemine dikkat çeker. İyi bir politikayla ülkenin kalkınmasına önemli katkı sunacağını belirtir. Bölge okumuş ve aydınlarının Dersim'de olanlardan rahatsızlık duyduklarını belirtir. Dersimlilerin çoğunluk Ağrı olayında görüldüğü gibi ayrılıkçı ve ayaklanmacı ögelere eğilim duymadıklarını, konsolosluk temsilcileri gibi bölgede çalışma yürütmeye çalışan emperyalizmin uzantılarına itibar etmediklerini, aşiretlerin kendi aralarında sürtüşmeler ve çelişkiler yaşadıklarını, hepsinin Türk olduklarını ve bunun bilincinde bulunduklarını açıklar.⁽³³⁴⁾

8- İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Raporu

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Dersim'e ilişkin bilgi edinmek için üç ay araştırma yapar. Kendisine ön bilgi sunulur. 1931 sonbaharında bölgede Genel Müfettiş İbrahim Tali Bey, Jandarma Genel Komutanı Kâzım (Orbay) Paşa, Osman Paşa, Kolordu Komutanı Kenan Paşa ve Genel Müfettişlik Asayiş Müşaviri Şükrü Sökmensüer'lerle birlikte inceleme yapar. Dersim'e bizzat giderek ve ilçelerini gezererek yerinde inceler. Dersim'e yakın olan ve Dersimlilerin verdikleri zararlardan şikâyetçi olan Kemah, Kemaliye gibi ilçelerin halkını dinler.

Bakanı doğrudan Hükümet'in isteğiyle Dersim için bir rapor hazırlar ve 18-11-1931 günü Başbakanlığa sunar.⁽³³⁵⁾ Raporunda özellikle asayiş sorununu önde tutar. Sorunun, aşiret yapısından kaynaklandığını saptar ve aşiret düzeninin değiştirilmesini önerir.

334. Rapor için bkz: Dersim (1998), s: 184 v. d.; Mumcu (1993), s: 58 v. d.; Kalman (1995), s: 152 v. d.

335. Bkz: Uluğ (1939), s: 149; Timuroğlu (1991), s: 36; Mumcu (1993), s: 65; Günel (1999), s: 130.

Bakan, Dersim halkının ve Dersim'i çevreleyen yerlerde yaşayanların Dersimliden zarar gördüğünü saptar. Çemişkezek, Pertek, Mazgirt ve Hozat gibi yerlerdeki yerleşik yaşama geçen Türklerin Dersimlinin silahlı tehditi altında olduklarını, devlete vergi ve asker veren bu halkın ölüm tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını belirtir. Birbirlerine zarar veren Dersimli aşiretler de birbirinden şikâyetçi ve küskündürler. Aralarında sürekli hırsızlık olayları olmakta ve çatışmalar sürmektedir. *"İçte hükümet örgütü, güvenliği, mahkemesi bir kaostan ibarettir."*

Devlet sadece saygılı halk üzerinde etkindir. Aşiretlere hiçbir buyruğunu dinletememekte ve etkinlik kuramamaktadır. Bu durum ne yazık ki ters bir sonuç doğurmuştur. *"Hükümet, halkın nazarında aşiretlerin ve onların ağalarının otoritesini arttırmaktadır."* Dersim'de düzenli hükümet olmasına karşın, tümüyle "anarşi" yaşanılmaktadır. Dıştan görüneni; Dersim'in "silahlı örgüt"lü ve "hırsızlar yatağı" biçiminde olmasıdır. Bu durum giderek kızışmakta ve çevreye zarar vermektedir. Eğer ivedilikle ve kararlılıkla önlem alınmazsa, bu "ateş günden güne gücünü arttıracak"tır. Bu da Dersim'in kendine özgü sisteminin genişlemesine yol açacaktır.

Başkan Seyyid Rıza, Haydaranlı aşiret başkanları, başka ağalar ve Seyyid Rıza'nın oğluyla görüşür. Bu konudaki görüşlerini de şöyle dile getirir:

"Dersim'e yakın yerlerdeki halk, malından ve canından emin olmadıkları gibi, manevi cesaret ve direnme güçlerini de yitirmişlerdir. (...) Görüşülen Seyyid Rıza gibi aşiret başkanları itaatkâr ve sığınıcıdırlar. Hükümet'ten güler yüz ve koruma beklemektedirler. Bilgisizlik, yoksulluk, arazi ve geçim darlığı kimi aşiret bireylerini şuraya buraya

tecavüze yöneliyor.

Cumhuriyet hükümetlerinin buraları cezalandıracağı kesindir. Kendilerinin işleri-güçleri oldukları halde, kimi eşkıyalar kendilerini hükümet nazarında suçlu gösteriyorlar. Bundan çok rahatsızdırlar. Kendileri Türktürler, Cumhuriyetçidirler. (...) Bütün kötülüğü hasım olan aşiretler yapıyor. Hükümet bunu kaldırırsa, Dersim sorunu çözülür.

Her birinin ayrı ayrı şikâyet ettikleri kişi Seyyit Rıza ile Haydaranlı reisleri Kamer ve Hıdır ağalardır. Seyyid Rıza'nın giderek etkinliği ve egemenliği artmaktadır. Yağma ve hırsızlıklardan ençok o yararlanmaktadır.

(...) Gösterilen hal ve manzara bireylerden çok, bir sistem ve sisteme karşı yönetimdeki savsamanın sonucudur. Bu durumu meydana getiren sistem, aşiret yaşam biçimidir. Bu sistemi zararlı ve tehlikeli yapan en önemli nedense aşiretlerin silahlı olmalarıdır. Silah miktarı (...) 18-20 bin dolayındadır. Dersim'in ıslahı, içindeki ve özellikle dışındaki halkın saldırıdan korunması ve aşiret sisteminin de çözümü öncelikle, Dersim'in silahtan arındırılması ve aşiret başkanlarının bölgeden uzaklaştırılmasıyla olasıdır."

Ağa ve aşiret başkanlarının bölgeden uzaklaştırılması saptaması ortak kanıdır. Dersim'in Türk yönetimi içinde yaşaması "esaslı bir erek" olarak görülmektedir.

Bakan özellikle şunların ivedilikle uygulanmasını istemektedir. Ona göre; Dersim'in düzenlenmesi (ıslahı) acil ve kaçınılmazdır. Ertelenmesi devletin zararına olacaktır. Zarar verenler ortadan kaldırılmalıdır. Bunun için de; silahlar toplatılmalıdır. Aşiret ağaları, Dersim'den uzaklaştırılmalıdır. Topraksız köylüler ile ağaların egemenliğindeki köylüler toprağa kavuşturulmalıdır.

Doğallıkla tüm bunların uygulanması "askeri bir ha-

rekata bağı"dır. Bu durum doğu ve güney bölgelerimizde uygulanan programı aksatmayacağı gibi, devlet bütçesine de ağır bir yük getirmemelidir.

Bu hareket, 1932 yılının uygun bir mevsiminde başlatılmalıdır. Ona göre hazırlık yapılmalıdır. Çevre il ve ilçelerdeki Türk halkını korumak için bölgeye jandarma güçleri getirilmeli, Türk köylülerinin bir bölümü silahlandırılmalı, Sansa Boğazı, Kemah Boğazı, Kemaliye ve Çemişkezek'te zorunlu askeri güçler bulundurulmalıdır.

Bakan Dersim düzenlemesi (ıslahı) için temel esaslar belirler. Düzenlemeden amaç, Dersim'de devlet otoritesini sağlamaktır. Halkı işe yöneltmek, iş sahibi etmek ve üretimi arttırmaktır.

Bunun iki yolla gerçekleştirileceği öngörülür: Dersimi silahtan ve aşiret başkanlarından arındırmaktır. Bu da askeri hareketi zorunlu kılmaktadır. O güne dek yapılan hareketlerin başarısızlığı bu işlemin yapılamayışına bağlanır. Ciddi bir düzenlemenin yapılmaması durumunda yeni ağaların türeyeceği düşünülür.

Yönetmel düzenleme için; halkı toprağa bağlamak, bir bölümünü Dersim dolaylarındaki ovalara indirmek, yönetimi yeniden düzenlemek, idealist memurları Dersim'e görevlendirmek ve yerli memurları oradan uzaklaştırmak, adliye örgütünün mutlaka adil çalışmasını sağlamak, yollar yaparak ulaşımı kolaylaştırmak, okullar açarak eğitimi yaygınlaştırmak ve Türklüğü yaygınlaştırmak gerekmektedir.

Bu çalışmalar bir programa bağlanır. Bunun için ilk yıl silah toplanması, aşiret başkanlarının sürülmesi ve cezalandırılması, suçlu ve mahkûmların yakalanması, vergi ve askeri yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin bu yükümlülüklerini yerine getirmelerinin sağlanması, dağılık yerleş-

min yasaklanması ve bu durumda olan yerleşimlerin topu duruma getirilmesi (ve *"bu amaçla askeri hareket sırasında çeşitli evlerin yıkılması gerekmektedir"*), geçit ve boğazlar ile sarp yerlerdeki *"köylerin yıkılması"* ve bu köylerin denetimi kolay köylerle birleştirilmesi, idari, adli ve inzibat görevlilerinde işe yaramayanların değiştirilmesi, *"yerli memurların Dersimlilerin casusu"* olduklarından *"ivedilikle uzaklaştırılmaları"*... işleri yapılacaktır.

Programa göre ikinci yılsa; düzenlemeler etkisini gösterinceye dek güçlendirilmiş asker ve jandarma birlikleri bulundurulacaktır. Yeniden silah toplanıp, *"silah toplama işi kesin bir biçimde çözülecek"* tir.

Dersimdeki idari görevlerin yerinde denetlenmesi ve iyi bir biçimde sürdürülmesini sağlamak için Hozat'ta bir vali yardımcısı bulundurulmalıdır. Dersimliler yöresel ve ya göç ettirilerek topraklandırılmalıdır. Dersimliler tarıma ve üretime özendirilmeli ve zorunlu kılınmalıdır.

Dersim'den kovulanlardan boşalan arazi itaatkâr ve yoksul Dersimlilere verilmelidir. Halk tarıma özendirilmeli, kredi ve tarım araç-gereci verilmelidir. Dersime yol, okul ve sağlık kuruluşları yapılmalıdır. Açılacak okullarda geleceğin Dersimlilerini *"bugünden daha uygar ve yumuşak"* duruma getirmek, onlara *"Türk olduklarını"* öğretmek, *"Türk dilini Dersimde sağlamak"*, bunun için de buralara *"mefkürelî"* (ölkücü) öğretmenleri atamak gerekmektedir. Dersim'in kendi içinde ve çevre kentlerle ticareti sağlanmalı ve ticari ilişkiler geliştirilmelidir.

Üçüncü ve sonraki yıllarsa; yol yapımını aralıksız sürdürmek, ekonomik ilişkileri geliştirmek ve askeri egemenliği sağlamak için yol yapımı tamamlanmalıdır. Dersimli'nin yeniden eski yaşamına dönmemesi için tarım, ticaret ve

eğitimle çağdaşlaşmaları aralıksız ve ciddi bir biçimde sürdürülmelidir.

İçişleri Bakanı bu uygulamanın parasal giderini de hesaplar. Birinci yıl için; 600 bin lira askeri nakliyat, 600 bin lira da Dersimlilerin Batı'ya gönderilmeleri için belirlenir. Harekata, "*Hazır'anda ivedilikle başlanması*" uygun görülür. İlçe kaymakamı ve bucak müdürlerine ek olarak askeri incelemeler yapmak için subay atamalıdır.

Yakın birliklerin tatbikatı ve atışları Dersim içinde yapılmalıdır. Uçakların eğitim uçuşları Dersim üzerinde yapılmalıdır. Harekata katılacak kıta subaylarının kadro seyahatları, E. II. Seyahatları Dersim içinde yapılmalıdır.

Bu sıralarda Dersimlilerin sığınacakları mağaralar görülmelidir. Arazi, dağlar, yollar ve sular incelenmelidir. Bu hazırlıklar Dersimlilerin Türk köylerine olası saldırılarını da önler. Dersimli suçularını yakalanmasını, silahların toplanılmasını sağlar. Hareket için gerekli yol ve köprülerin gereksinimleri giderilir.

İdari önlemler olarak da; Yerli memurlar derhel uzaklaştırılmalıdır. Dersimi içinden tanıma işi sağlanır. "*Güvenilir muhbirler bulunur.*" Aşiretlerin "*dayanışmasını*" gevşetecek önlemler" alınır. Batı'ya göçürüleceklere yerleşime uygun arazi ve köyler belirlenir. Yönetmelik önlemleri yakından izlemek ve denetlemek için Genel Müfettişlik Elazığ'da bulunmalıdır.⁽³³⁶⁾

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Batı illerine sürülmelerini istediği ağaları belirler. Bu sürülecek ağaların listesi rapora eklenerek sunulur. Listede 347 ailenin adı yer alır.

Tekirdağ'a 76, Edirne'ye 38, Kırklareli'ne 56, Balıke-

336. Rapor için bkz: Dersim (1998), s: 190-203 arası; Kalan (1995), s: 158-168 arası; Mumcu (1993), s: 65-78 arası; Timuroğlu (1991), s: 36 v. d.

sir'e 65, Manisa'ya 73, İzmir'e 34 aile için sürgün kararı alınmıştır. Bu 347 aile 3470 kişiden oluşmaktadır. Bu sürgün için 300 bin lira ödenek ayrılmıştır.⁽³³⁷⁾

9- Hüsrev Gerede'nin Dersim Raporu

Türkiye'nin önemli devlet adamlarından Hüsrev Gerede İran'da Büyükelçilik yaparken Dersim'e ilişkin bir rapor hazırlayarak 21 Aralık 1933 yılında Başbakanlığa sunar. Gerede, Dersim için uzun yıllar gerektirecek gerçekçi bir düzenleme (ıslah) çalışması tasarlar. Ona göre Dersim kalkınmasının can damarı, yollar olacaktır.

O nedenle yol yapımına ağırlık verilmelidir. Eğitim önemsenmelidir. Gecikilmeden ilk, orta ve liseler açılmalı, çok bilgili öğretmenler gönderilmelidir. Sağlık konusu da öne alınmalı ve bölgeye hastaneler yapılmalıdır. Ona göre Dersim'in olaylardan uzak durması, ülkeye ısınması ancak ekonomik, bayındırlık, eğitim ve toplumsal düzenlemelerle olasıdır.⁽³³⁸⁾

10- Başbakan İsmet İnönü'nün "Kürt Raporu"

Başbakan ve CHP Genel Başkan Vekili İsmet İnönü, raporunu hazırlamadan önce Doğu Anadolulu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz bölgesini kapsayan uzun bir inceleme gezisi yapar. Bu bölge illerinden Diyarbakır, Mardin, Siirt, Bitlis, Kars, Van, Bulanık, Malazgirt, Ahlat, Muş, Ağrı, Erzincan, Erzurum, Artvin, Trabzon, Rize, Gümüşhane ve Dersim illerini ve buralara bağlı birçok ilçeyi do-

337. Bakanın hazırlatığı sürgün listesinin tam metni için bkz: Dersim (1998), s:204-225 arası. Ayrıca bkz; Mumcu (1993), s: 73 v. d.; Kalan (1995), s: 180-195 arası.

338. Rapor için bkz: Hüsrev Gerede - Siyasi Hatıralarım, İst. 1952, s: 155.

laşarak yerinde inceleme ve gözlemlerde bulunur. İsmet Paşa'nın bu "Doğu Gezisi" 29 Haziran-15 Temmuz 1935 tarihleri arasında sürer. Paşa daha önceleri 28 Eylül-3 Ekim 1932 tarihleri arasında Birecik, Urfa, Siverek, Diyarbakır, Elazığ illerinde yine aynı amaçlarla geziler yapmıştır.⁽³³⁹⁾

İnönü, 1935 yılında yaptığı bu gezisinin sonucunu bir rapor halinde 21 Ağustos 1935 günü Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk'e ve Bakanlar Kurulu'na sunar. Rapordaki saptama ve önerilerin "*ivedilikle uygulamaya konulması*"nı ister.⁽³⁴⁰⁾

Bu raporu gazetede yazıdizisi yapan Saygı Öztürk, "Kürt siyasetinin temellerini İnönü attı"⁽³⁴¹⁾ başlığıyla manşet yapar. Doğallıkla Başbakan'ın raporunun yaklaşımda olan Dersim ayaklanmasına ilişkin hükümetin izleyeceği siyasetin belirlenmesinde temel rolünün olması kaçınılmazdır. İsmet Paşa raporunda önereceği önlemleriyle, "asırlık eksikleri düzeltmeyi"⁽³⁴²⁾ amaçladığını belirtir.

İnönü, Doğu'nun ve Güney'in sorunlarını saptayarak parmak basar. Eğitim, sağlık, bayındırlık, işsizlik gibi temel sorunlarla boğuşulmaktadır. Ayrıca Kürt, Türk, Arap, Süryani, Alevi, Sünni gibi etnik ve mezhepsel sürtüşmeler kronik durumdadır.

Bölgede öteden beri "Kürtleşme" doğrultusunda bir asimilasyon olmuştur. "Türklük" düşmanlığı bölgede yaygınlaştırılmıştır. Katmerleşmiş bir aşiret düzeni vardır. Halk ağaların, aşiret başkanlarının ve şeyhlerin elindedir.⁽³⁴³⁾

339. Bkz: İsmail Beşikçi - Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi, Belge Yay. İst. 1990; s: 165; Günel (1999), s: 116.

340. Rapor için bkz: Saygı Öztürk - "21 Ağustos 1935, İsmet Paşa'nın Kürt Raporu", Hürriyet Gazetesi, 7-10 Eylül 1992 tarihleri arasında dizi yazı. Ayrıca geniş bir inceleme ve önemli bölümleri için bkz: Hüseyin Koca (1998), s: 424-443 arası.; Günel (1999), s: 116-123 arası.

341. S. Öztürk - a. g. m., Hürriyet Gazetesi, 7 Eylül 1992, s: 7.

342. S. Öztürk - a. g. m., Hürriyet Gazetesi, 7 Eylül 1935, s: 7.

343. S. Öztürk - a. g. m., 7 ve 8 Eylül 1992, s: 7.; Hüseyin Koca (1998), s: 425-434 arası.

İnönü, Mardin'de Fransız sınırı sorunuyla uğraşır. Raporunda Abdurrahman Mihi'nin bölgeye verdiği zararları anlatır. Fransız ajanlarının Kürt çetelerini istediklerinde eyleme geçirebilecek konumda olduklarını belirtir. Fransızların sınır halkına çıkar sağlayarak çeteler oluşturup Türk Hükümeti'ni zor duruma soktuklarını şaptar. Bu nedenle bölgenin çok hassas olduğunu vurgular.⁽³⁴⁴⁾

İsmet İnönü, Doğu illerimizde yaptığı incelemeler sonunda Dersim'e ilişkin geniş bir değerlendirme yaparak adli, askeri, yönetim, eğitim ve sağlık alanlarında bir dizi program önerir. Rapora göre;

"Dersim ilinin yeniden oluşturularak askeri bir yönetim kurulması ve Dersim ıslahının bir programa bağlanması gerekir. İlçelerde kimi değişiklikler ve yeni ilçeler kurulması zorunludur. Bunlar Genel Müfettişlik'le birlikte yapılmalıdır. Genel Müfettişlerin asayiş, yerleştirme (iskan) ve program konularında Bakanlıkların biricik muhatabı olması başlıca sorundur. Bununla birlikte Genel inspektörlerin (müfettişlerin) karışamayacakları iş olmayacaktır. Genel Müfettişler, olumlu ve acil gördükleri anda, muntıkaları içindeki herhangi bir muntikalara tedbiri durdurmaya, tadil etmeye yetkili olacaklardır. Böyle bir sorun hangi Bakanlığa taalluk ederse o sorun gerekirse Hükümet'ce görüşülecektir. Genel Müfettişlerin başvurusu devlet güçleri (asker-polis) üzerinde de aynı hükme haiz olacaktır." ⁽³⁴⁵⁾

Başbakan İnönü'nün önerilerinde Genel Müfettişlerin yetkileri oldukça geniş tutulmuş, hemen hemen bir bakan-dan daya yetkili kılınmıştır. Askerlere buyruk verebiliyor, yaptığı işlerden dolayı ancak Hükümete karşı sorumlu tutu-

344. S. Öztürk - a. g. m., Hürriyet Gazetesi, 7 Eylül 1992, s: 7; Günel (1999), s: 117.

345. S. Öztürk - a. g. m., Hürriyet Gazetesi, 10 Eylül 1992, s: 7; Hüseyin Koca (1998), s: 435 v. d.; Günel (1999), s: 118.

luyor. Bu durum raporda şöyle vurgulanır:

"Genel inspektörlük (müfettişlik), Doğu illeri için esas yönetim biçimi olacaktır. Sürekli ve gerekli denetim, sınır sorunları, yerleşim (iskân) sorunları, birkaç ili ilgilendiren ekonomi ve muvasala programları ve yer yer özel adliye düzenini genel yetkili, genel teşkilatlı Genel inspektörler sağlayabilir. (...) Genel Müfettişler bütün yazışmaların merkezi ve bütün memurların geleceklerine kesinlikle ege-men olacaklardır." (346)

Adliye örgütü üzerinde de Genel Müfettişliğin yetki-leri artırılır. Bölge için özel bir adli düzen önerir. Şunları yazmaktadır:

"Doğu illerinde uygulanmak üzere özel bir adliye dü-zeni (rejimi), yasa ile belirlenecektir. Böyle bir proje, özel-likle Birinci Genel Müfettiş'le birlikte hazırlanacaktır. Ad-liye memurları üzerinde Birinci ve Üçüncü Genel Müfet-tişlerin kesin yetkileri olacaktır. Genel Müfettişlerin genel-likle sivil devlet memurları üzerindeki sicilleri esas mahi-yetine haiz olacaktır." (347)

Görüldüğü kadarıyla Genel Müfettişler hakim, savcı ve öteki adli-memurlar üzerinde tam yetkili kılınıyor. Aynı zamanda yargı görevlilerinin sicil amirleri oluyorlar.

Başbakan, bölge üzerinde sert ve kesin yönetimden yanadır. Bu önerileri özellikle Dersim'in düzenlenmesine yöneliktir. Dersim'in düzenlenmesi (ıslahı) konusunda da daha sert ve kesin kararlı bir rejim düşünülmektedir. İvedilik-le özel bir yönetim uygulamasına geçilmesini ister. "Der-sim Islahı" adı altındaki programının anahatlarıyla üç aş-a-mada gerçekleştirmeyi öngörür. Bunlar; hazırlık, silahtan

346. S. Öztürk - a. g. m., Hürriyet Gazetesi, 10 Eylül 1992, s: 7; Hüseyin Koca (1998), s: 435.

347. S. Öztürk - a. g. m., Hürriyet Gazetesi, 10 Eylül 1992, s: 7; Hüseyin Koca (1998), s: 436; Günel (1999), s: 118.

arındırma ve yerleştirmedir.

Hazırlık ve silahtan arındırma için üç yılı yeterli görür. "İlbaylık dairesi"nin askeri örgütlenmenin örnek alınarak kurulmasını, ilbaylık/valilik gibi üst düzeyli görevlilerin askerlerden atanmasını, yine diğer memurlukların da emekli subayların verilmesini uygun görür. Adliyenin pratik çalışmasını ister.

İlbaylıkça yapılan yargılamalardaki kararlar kesin olacaktır. Doğallıkla bunlar olağan kararlar değildir. O günün koşullarında başvurulun olağanüstü kararlardır. Böylece bölge askeri bakımdan güçlendirilmiş olacaktır. Başbakanın önerileri şöyledir:

"Dersim ilini yeni usulde kuracağız. Muvazzaf bir Kolordu Komutanı, vali ve üniformalı muvazzaf zabitler ilçe kaymakamları olacaktır. Memurlardan hiçbirisi yerli olmayacaktır. Bulundukça alt düzeydeki memurluklara emekli subaylar atanacaktır.

(...) İlbaylık (valilik) dairesi bir kolordu karargâhı gibi, fakat amaca elverişli olarak oluşturulacaktır. Asayiş, yol, maliye, ekonomi, adliye, kültür, sağlık şubeleri olacaktır. İdama dek infaz ilbaylıkta bitecektir. Adliye usulü basit, özel ve kesin olacaktır. (...) İlbaylığın muhakeme etmek üzere Dersim dışından istediği yerli ilgililer veya yatakları, ilbaylığa göndermeye devlet örgütü zorunludur.

İlbaylığın buyruğunda en azından 7 seyyar jandarma taburu bulunacaktır. Sabit jandarma ayrıdır. İlbaylığa yardım etmek Genel Müfettişlerin görevidir. İlbaylık, bu örgütüyle yönetimi ele alacaktır. 1935 ve 1936'da yolları, karakolları yaptıracaktır. 1937 ilkbaharına dek hazır olursa düzenlenmiş ve seferber iki (askeri) fırka güç ilbaylığın buyruğuna verilecektir.

İvedilikle bütün Dersim, silahtan arındırılacak, ilbaylığın o zamana dek incelenmesi sonucunda kuvvetle yapılmasını tasarladığı, hükümete bildirdiği icraatlar da (en kısa zamanda) yapılacaktır. Bundan sonra Dersim'e verilecek yapının aşamaları başlayacaktır. Bütün bu tasarılar gizlidir.

İlbaylık; yol, orman, işletme, çabuk ve kesin adalet gibi bir yönetimle işe başlayacaktır. İlbaylığın gerek duyacağı diğer gereksinimleri sağlamak ve eğer Dersimliler bizim düşündüğümüz zamandan önce harekete kalkarlarsa programı ivedilikle uygulamak zorunludur. Bu tasarıları, İcra Vekilleri ve Genelkurmay Başkanı ile Kamutay (TBMM) Başkanı'ndan başka yalnız ilbay (vali), iki Genel Müfettiş ve III. Ordu Müfettişi şahsen bileceklerdir. Mahiyet memurları bilmeyeceklerdir." (348)

Başbakan İnönü bölgeye yapılacak nüfus yerleştirme işinde de Karadeniz halkını düşünmektedir. Bu konudaki önerisi şöyledir:

"Van, Muş, Erzincan ovaları Kürt yayılmasına açıktır. Van ve Erzincan'da ivedilikle, Muş ovasında aşamalı olarak, bir de Elazığ ovasında güçlü Türk kitleleri oluşturmak zorundayız. Yalnız Erzincan için, Dersim düzenlemesinden sonra karar vereceğiz. (...) Doğu'da yerleştirme kaynağı başlıca Karadeniz halkıdır. Bu yüzden Karadeniz'den getirdiğimiz ilk göçmenleri memnun etmeliyiz." (349)

Başbakan, ovalara gelip yerleşen "Kürtler"e dokunulmayacağı ve kolaylık sağlanacağını belirtir. Sayım vergisinden indirim yapılmasını ister. Trabzon limanının ivedi-

348. S. Öztürk - a. g. m., - Hürriyet Gazetesi, 10 Eylül 1992, s: 7; Hüseyin Koca (1998), s: 437; Günel (1999), s: 119 v. d.

349. S. Öztürk - a. g. m., - Hürriyet Gazetesi, 10 Eylül 1992, s: 7; Hüseyin Koca (1998), s: 438; Günel (1999), s: 120.

likle yapılmasını bölge ekonomisi ve ulaşımı açısından uygun görür. Okullaşmaya önem verilmesi, eğitim-öğretim düzeyinin yükseltilmesi, Türkçe'nin yaygınlaştırılması, Van, Diyarbakır, Erzurum gibi illerin birer uygarlık merkezlerine dönüştürülmesini bölgenin kurtuluşu açısından önemli yapılacak işlerden bulur.

Bunlar özünde Tek-Parti yönetiminin bölgede uyguladığı ve uygulayacağı eğitim ve kültür politikalarıdır. Bu düşünceler ve tasarılar raporunda şöyle yer alır:

"Kürtlere okutma yapıp yapılmayacağı şimdiye dek bir politika olarak düşünülmüştür. Bu politikayı halk biliyor. Biz bundan hiç yararlanamadığımız halde, sakıncalarını çekiyoruz.

Daha Türk köylerindeki okulları yapamamışken ve en çok yüzde ona varmayan okutmada bir özel siyaseti halkın diline düşürmekte yarar yoktur. Sonra, ilk öğrenim için okutmakta yararımızın daha yüksek olduğu görüşündeyim.

Kürtleşmiş ve kolayca Türklüğe dönecek yerleri okutmak, dahası Kürtlere Türkçe öğretmek Türklüğe çekmek için ilk eğitim ve onun iyi öğretmeni çok etkin araçtır. Kürtlerle Türkleri ayrı okutmakta yarar yoktur. Bu, Kürtleri Türkleştirmek için etkili olacaktır.

Memur yetiştirecek büyük kurumlar güneyde yoktur. Orta okullara girecekler içerisinde Kürtlerden de başvuran olursa, onları da geri çevirmemeliyiz." (350)

Bölgede sağlık sorunu da had safhadadır. Sağlık alanındaki yetersizliği gidermek aynı zamanda bölgeyi Türkleştirmek için de bir yol-yöntem olarak düşünülmektedir. Bunun için; *"iyice içlerine girmek istediğimiz Kürt merkez-*

350. S. Öztürk - a. g. m., - Hürriyet Gazetesi, 10 Eylül 1992, s: 7; Hüseyin Koca (1998), s: 438; Günel (1999), s:121.

lerine seyyar doktorlarla girmek çok etkin olacaktır" demektedir.⁽³⁵¹⁾

Başbakan, Dersim'le iç içe olan Erzincan ve Erzurum'a ilişkin de özel görüşleri vardır. Erzincan'ın kendi haline bırakılması durumunda kaygılandırarak ölçüde bir Kürt merkezine dönüşebileceği, bunun içinde Erzurum'un bu tür Kürtleşmeye karşı Türklük için güçlendirilmesini önerir. Buralar için şöyle demektedir:

"Erzurum bu sefer bütün doğuda gördüğüm merkezlerin en kötü durumda olanlarından biri ve il olarak en az hizmet edilmiştir. Trahom ve Frengi ili tahrip etmektedir. Erzurum asayışı bile ciddi bir ilgi görmemiştir. Erzurum'un kalkınmasını az zamanda sağlarsak, kuzeyde sınıra karşı ve içeride Kürtlüğe karşı sağlam bir Türk merkezini yeniden kurmuş oluruz.

(...) Erzincan yanındaki boş köyler semiz ve hükmetmeye çalışan halkı ile hızla dolmaktadır. Erzincan beyleri arazilerinde işlemek için Dersimlileri maraba adı altında kullanmaktadırlar. Bu, beylerin bir tür Dersimli korumasına sığınmasıdır. Bu köyler ve marabalar, Dersim çapulcu kollarının içeri yayılması için ortam ve yatak rolü yapmaktadırlar. Az zamanda Erzincan'ın Kürt merkezi olmasıyla asıl korkunç Kürdistan'ın meydana gelmesinde ciddi olarak kaygılanmak yerindedir." ⁽³⁵²⁾

Başbakan İnönü raporunun "Sonuç" bölümünde bu önerilerin ivedilikle yaşama geçirilmesini isteyerek şunları söyler:

"Eğer yüksek kurul bu raporda sunduğum önlemleri uygun bulursa esas olarak bir kabul kararı verilmesini rica

351. S. Öztürk - a. g. m., - Hürriyet Gazetesi, 10 Eylül 1992, s: 7; Günel (1999), s: 121.

352. S. Öztürk - a. g. m., - Hürriyet Gazetesi, 10 Eylül 1992, s: 7; Günel (1999), s: 122.

ederim. Bunun üzerine derhal yapılacak işlere hazırlanacaktır. Ayrıca bir mali plan hazırlanması gerekmektedir ki, bunu bakanlıklardan alacağımız iş planları üzerinde yapacağız.

Bu raporu yazarken Cumhurbaşkanı Atatürk'e ve Cumhuriyet'in yürütme kuruluna durumu içtenlikle söylemem başlıca düşüncem olmuştur. Durumu en kısa zamanda toparlayacağımıza, düşünülen önlemleri uygulayabileceğimize inanıyorum. Asırlık eksiklikleri düzeltmeye çalışmakla teselli bulmuş olabiliriz." (353)

Yüzyıllarca savsanan Doğu Anadolu'nun kronikleşmiş sorunlarını kısa zamanda çözmek olası değildir. Bu sorunların kaynağı, nedenleri, neler oldukları ve nasıl çözülecekleri devlet adamlarının ve yetkililerin uğraş alanı olmuştur. Çok sayıda raporlar bu nedenle hazırlanmış ve yürütme kurumlarına önerilerde bulunulmuştur.

Bu öneri paketlerinin tam olarak yaşama geçirildikleri söylenemez. Bölge insanının yol, su, elektrik, sağlık, eğitim, kültür ve iş gibi temel sorunlarının zamanında, ivedilikle ve tam olarak çözülemeyişi, bölgede güven ve huzur ortamının sağlanamayışı, sorunların temel kaynağı olan düzenin (feodal aşiret düzeninin) değiştirilemeyişi, kimi eksiklerin bırakılması bir takım zararlı ve fırsatçı öğelere bölge insanı üzerinde yararlanma olanağı vermiştir. Bununla bölge insanı açısından dışa yansımaları ayaklanma, başkaldırı veya yasalara ters düşecek biçimde olaylar biçiminde olmuştur.

Raporlardaki tavır açık. Yalnız Cemal Bey ile Halis Bey'in raporu ılımlı. Bölge halkını "Türk" görüyorlar, baysındırlık hizmetlerinin getirilmesi ve bölgenin Cumhuri-

353. S. Öztürk - a. g. m., - Hürriyet Gazetesi, 10 Eylül 1992, s: 7; Günel (1999), s: 122 v. d.

yet'in nimetlerinden yararlandırılmasıyla sorunun çözüleceği kanısındadırlar.

Fevzi Paşa oldukça şovenist bakıyor. Birçoğunda olduğu gibi Fevzi çakmak da kesinlikle bölgeye silahlı eylemi şart görüyor. Birçoğunda Dersimli aşiret ileri gelenlerinin sürgünü esas çözüm olarak görülüyor.

İbrahim Tali Bey'le Şükrü Kaya'nın tesbitleri yer yer çakışıyor. İbrahim Tali Bey, Dersimli'nin bölgede çıkan Kürt aylıklı hareketlerinden uzak durdukları, tehlikenin sınırı ötesinden geldiğini saptamasına karşın, Şükrü Kaya, Dersimli'nin olayların içinde olduğunu söylüyor. Şükrü Kaya; olayların, aşiret düzenin sonucu olduğu doğrultusunda saptamasında gerçeği yakalamıştır.

Öteki raporlarda ise, "Alevilik" ve "Kürtlük" düşmanlığı açıkça ortaya konuyor. Bölge halkı için asimilasyon, askeri yöntemle baskı altına alma ve düzene uymayan aşiret ileri gelenlerinin sürgünü ön görülüyor.

Başbakan İsmet İnönü'nün raporu da oldukça sert önlemler önermektedir. Bu tür asker-sivil üst düzeyli yetkililerin raporlarının devletin politikasına esas olacağından, Dersim için askeri yöntem kaçınılmaz gözükmektedir. Şoven Türkçü ve Alevi düşmanı zihniyet Dersim'e ilişkin devlet politikasında esas olmaktadır. Bir yanda bu şovenist ve Alevi karşıtı politika, ötede aşiret ağalarının aşiret düzenini sürdürme ve devletin ulusal yapısıyla birleşmeme isteği Dersim felaketinin ana ögesi olur.

İşin iyi yanı, bölge ve Dersim sorununun çözümü sadece askeri yönetime bağlı görülmemesidir. Bütün raporlarda da ekonomik ve bayındırlık çalışmaları, halkın topraklandırılması, ulaşım sağlanması, halkın iş sahibi kılınması, üretimin artırılması, eğitim, sağlık gibi sorunların çözümü

asıl koşul olarak görülüyor. Zaten bu alanda ciddi çalışmalara da başlanıyor.

Bölgede inceleme yapan ve rapor hazırlayan yetkilerin hepsinin de saptadığı ortak bir nokta vardır. O da, bölgede aşiret düzeninin olmasıdır. Bütün sorunlar ve huzursuzluk bu temel etkene bağlanıyor. Aşiret düzeninin kaldırılması hepsinde de sorunların çözümünde ortak nokta olmaktadır.

Zaten, Mösyö Caneti'nin raporu tarıma dayalı bölge ekonomisini modern tarım yoluyla kalkınmasına yönelik ciddi bir atılımdır.

4- Olayın Gelişimi

Dersim'de olaylar hiç kesilmemiştir. Aşiretler ve aşiretçiliğin neden olduğu sürekli bir kargaşa yaşanmıştır. Hükümet bunlara zaman zaman önlem düşünmüş, kimi önlemler almaya çalışmıştır. Vali Cemal (Bardakçı) Bey yoluyla Mustafa Kemal 1926'da Dersim aşiret başkanlarını Ankara'da bir toplantıya çağırır. Toplantıya, Dersim ve Elazığ gibi bölgeye giren illerin idari ve yerel yöneticileriyle birlikte yörenin aşiret başkanları katılır.

Görüşmeyi, M. Kemal adına TBMM Başkanı Kâzım Karabekir Paşa yürütür. Aşiretlerin bölgeye yerleştirilmesi için toprak verilmesi ve huzur sağlanması kararlaştırılır. Genel af çıkarılması sözü verilir ve bir süre sonra da bu af çıkar. Sürgünler yerlerine döner.⁽³⁵⁴⁾

1935'de Tunceli yasası çıkar. 1936'da Tunceli valikomutanlığına Korgeneral Abdullah Alpdoğan "geniş yetkilerle" atanır. Alpdoğan Dersim'de karakollar, kışlalar, hü-

354. Geniş bilgi, katılan aşiret ve aşiret başkanları, görüşmeler ve kararlar için bkz: Kaya (1999), s: 186 v. d.

kümet konakları, hastaneler, okullar, yol ve köprüler kurmak amacındadır. Böylece devletin yöreye egemen kılması sağlanacaktır.

Bu durum doğallıkla aşiret düzenini sarsmaktadır. Aşiretler, durumu kabullenmezler. Yer yer olaylar yaşanılır. (355) 1937'de, artık devlet güçleriyle aşiretler arasında doğrudan savaş vardır. Bu durum, 1938'de de aynı yoğunlukta sürecektir.

Dersim ayaklanmasının liderliğini Seyyid Rıza üstlenmiştir. Ağdat Köyü'ndeki konağı ayaklanmanın karargâhıdır. Burada, aşiretlerin birlikteliğini sağlar. Dahası, yenileceğini anlayınca dış yardım arayışına girer. 30 Temmuz 1937 tarihinde, "*Dersim Kürdistanı*" başlığıyla İngiliz Dışişleri Bakanı Anthon Eden'den yardım isteyen bir mektup gönderir. Mektupta, şu yakınmalarda ve isteklerde bulunmaktadır:(356)

"Sayın Bakan,

Yıllardan beri Türk Hükümeti Kürt halkını asimile etmeye çalışmakta, Kürt dilinin gazete ve yayınlarını yasaklayarak, anadillerini konuşanlara eziyet ederek Kürdistan'ın bereketli topraklarından büyük bir bölümünü telef olduğu Anadolu'nun çorak topraklarına, zorunlu ve sistemli göçler düzenleyerek, bu halka zulüm edilmektedir.

Son olarak Türk Hükümeti, kendisiyle yapılan bir anlaşma sonucu, bu baskılardan arındırılmış, Dersim bölgesine de girmeye kalkışmıştır. Bu olay karşısında, Kürtler göçün uzak yollarında can vermek yerine kendilerini korumak için, 1930'da Ararat Tepesi'nde, Zilan ve Bayezit ovasında olduğu gibi silahlarına sarıldılar.

355. Bkz: Kaya (1999), s: 214 v. d.

356. Seyyid Rıza'nın İngiltere'den yardım istediği mektubuyla İngiltere'nin yanıtı olan mektupların metinleri için bkz: Nokta Dergisi, Sayı:25, s: 14-23 arası. 28 Haziran 1987.

Üç aydan beri ülkemde, tüyler ürpertici bir savaş sürmektedir. Savaş olanaklarının eşitsizliğine ve bombardıman uçaklarının, yangın ve bombalarına ve boğucu gazların kullanılmasına karşın ben ve arkadaşlarım Türk ordusunu başarısızlığa uğrattık. Direnişimizi Türk uçakları bombalıyor, yıkıyor. (...) Zindanlar yumuşak başlı Kürt halkıyla dolup taşıyor, aydınlar kurşuna diziliyor, asılıyor ya da Türkiye'nin tecrit edilmiş bölgelerine sürgün ediliyor. (...)

Üç milyon Kürt benim sesimden ekselanlarına sesleniyor ve hükümetinizin yüksek manevi etkisiyle Kürt halkını yararlandırmanızı istirham ediyor.

Sayın Bakan, en derin saygılarımın kabulünü rica ederim.

Dersim Generali Seyid Rıza"

Savaşın planlarını ve stratejisini, Koçgiri olaylarından beri deneyimli biri olan ve Kürtçülük hareketinin ideolog ve önderlerinden Alishir yapmaktadır. Bu mektubu da onun kaleme aldığı sanılmaktadır.

İngiltere'nin bu mektuba yanıtına bugüne kadar rastlanılamamıştır. "Bekle-gör siyaseti" izlediği sanılmaktadır. Dersim hareketinin başarıya doğru gitmesi durumunda, sonuçtan yararlanabilmesi için, Dersim hareketinden yana bir tutum koyacaktır. Ama, böyle bir olasılık görmemektedir. O nedenle Türkiye'yle bozuşmayı çıkarlarına uygun görmemiş ve Seyid Rıza'ya nezaketen de olsa bir yanıt vermemiştir.

Zaten, II. Dünya Savaşı öncesi düzelen Türkiye-İngiltere ilişkilerine zarar vermek çıkarlarına uygun düşmemektedir. Çünkü, savaşın blokları Türkiye'yi yanlarına alma çabasıındadırlar. Türkiye'nin de eğilimi bu dönemler İngiltere

ve Fransa'nın başını çektiği Müttefikler blokudur. İngiltere'nin bu koşullarda Dersim'e duyarsız ve ilgisiz kalması politik bakımdan çok gerçekçidir.

18 Haziran 1937 günü Başbakan İsmet İnönü, Dersim olayını yerinden incelemek için Elazığ'a gelir. Sağlık Bakanı R. Saydam, II. Ordu Müfettişi A. Alpdoğan ve 7. Kolordu Komutanı Galip Deniz'le harekât değerlendirilir ve sonuçta harekâtın sürdürülmesi kararlaştırılır.

1937 yılının Temmuz ve Ağustos ayları kanlı çarpışmalarla geçer. Savunmaya geçen Seyyid Rıza ve güçleri, Munzur dağına çekilirler. Seyid Rıza burada Erzincan valisiyle ilişkiye geçer. Harekâtın durdurulacağı sözünü alarak teslim olmak ister. Erzincan'a giderken jandarmalarca yakalanarak tutuklanır. *"Beni birtakım önemli kimseler destekleyecekleri sözüyle olaya sürüklediler. Fakat şimdi yanımda kimse yok"* der.⁽³⁵⁷⁾

Bu sözler, Seyyid Rıza'nın kimi arka planda olan Cumhuriyet karşıtı üst düzeyli kimselerce kullanıldığı ve aldatıldığını akla getirmektedir.

5 Eylül 1937'de Elazığ Askeri Cezaevi'ne gönderilir. Cumhurbaşkanı M. Kemal, Elazığ'a gelip oradan Tunceli'deki Singeç köprüsünün açılışını yapacaktır. Aşiretlerden ve Dersim halkından 6 bin dolayında bölge halkı Elazığ'da toplanarak, Atatürk'ten Seyyid Rıza'nın affını istemektedirler.

Sonraları Dışişleri Bakanlığı da yapacak olan ve o dönemler Malatya'da iki yıl Emniyet Müdürlüğü yapan, An-

357. Biz bu sözü 1997 yılında, sonradan Pazarcık köylerine yerleşen, Dersim olayı sırasında Tunceli'de asker olan, Dersim vuruşmalarına askeri birlik içerisinde görevli olarak katılan ve Seyid Rıza'yı gizlendiği mağaradan bizzat teslim alarak Erzincan'a geçmesini sağlayan erden dinledik. Seyyid Rıza kendisini olaya yöneltenler olduğunu, fakat onların şimdi görünürde olmadıklarını vurgular. Ne yazık ki, oldukça yaşlı olan bu kimse, bu özendiricilerin kimler olduklarına ilişkin ad verememektedir.

kara'da Emniyet Genel Müdürlüğü'nde görevliyen olay sırasında Tunceli'ye görevli olarak giden İhsan Sabri Çağlayangil'in anılarına göre; Elazığ'daki yetkililer bu olasılığı gözönüne alarak tatile gelen günde mahkeme heyetini toplarlar. Amaçları; *"Atatürk gelmeden önce asılacak asılsın ve Atatürk'ün karşısına beyaz donlular çıktığı zaman iş işten geçmiş olsun."*

Bu mantıkla ivedilikle yargılanan Seyyid Rıza idama çarptırılır. Atatürk, Elazığ'a gelmeden önce 17-18 Kasım gecesi asılır. Asılırken Zazaca; *"Biz Kerbela evladınız. Hiçbir suçumuz yok. Siz hayinsiniz!"* diye haykırır. Atatürk, Pazartesi Elazığ'a geldiğinde idamlar infaz edilmiştir. Köprünün açılışında bulunur, 21 Kasım'da Ankara'ya döner.⁽³⁵⁸⁾

5- Dersim Olayının Niteliği

a- Dersim Olayı'nda "Milliyetçilik" ve "Kürtlük Etkeni"

XX. yüzyılın başlarında ulusçuluk (milliyetçilik) ana ve güncel ideolojidir. Kapitalist düzenin ve burjuva sınıfının doruğa ulaşmasının bir sonucudur bu.

I. Dünya Savaşı'ndaki gelişmeler imparatorlukların parçalanmasına yol açmış, ulusal bağımsızlık hareketleri başlamış ve ulusal devletler doğmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde Anadolu ve Trakya coğrafyasında Türk ulusal devletinin doğuşu da bu nedenlerle ve bu yolla olmuştur.

Bu enkaz diğer etnik kesimlere de uluslaşma ve bağımsızlaşma umudu vermiştir. Ermeniler, Çerkezler,

358. Geniş bilgi için bkz: Kaya (1999), s: 235-251 arası., 253.

Kürtler gibi kesimler de bu tür bir mücadele içerisinde girmişlerdir.

Bu etniklerin halklarının önemli bir bölümü Türkiye içerisinde varlıklarını sürdürmeyi ve birlikte uluslaşmayı yeğleyip, emperyalizme karşı savaşım içerisinde girerken, bir kısımlarıysa ayrılmanın yollarını, tek etnikli uluslaşmayı yeğlemiş ve kimi çalışmalar içerisinde girmişlerdir. Çeşitli niteliklerde Kürt, Çerkez ve Ermeni devletleri kurma arayışları bu amacın sonucudur. Bu arayışlara emperyalizm de destek olmuş, kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmiştir. Bu yolla Anadolu üzerinde ulusal bir Türkiye'nin doğmasını önlemeye çalışmışlardır.

XX. yüzyıl başlarını ölçü aldığımızda feodal nitelikli olan ve aşiret düzeni içerisinde yaşayan Kürt topluluklarının dönemin moda rüzgârlarına kapılarak Kürdistan'ı kurma doğrultusunda bir mücadele içerisinde girdikleri görülür.

Öncülüğü ve liderlikleri kimi feodal aileler üstlenmişlerdir. Çünkü, Kürt ulusallaşmasını sağlayacak bir Kürt burjuva sınıfı henüz oluşmamıştır. Geri kalmış ve feodal türü toplumların tümünde görüldüğü gibi, burada da *"ikame burjuvazi"* devreye girer. Yani ulusallaşmaya öncülük edecek burjuva sınıfı doğmamış olduğundan, toplumun aydınları bu sınıfın yerini alarak toplumlarına öncülük ve önderlik etmişlerdir.

Ne var ki, diğer geri kalmış ülkelerde ve Türk ulusal hareketinde olduğu düzeyde *"ikame burjuvazilik"* görevi yapacak bir Kürt aydını yoktur. Böyle bir yeterlilikte aydın sınıfı doğmamıştır. Kürdistan boyutunda bu görevi genellikle Kürt feodal aileler üstlenmişlerdir. Yani Kürdistan'da *"ikame burjuvazi"*liği aydınlar değil, ağa ve şeyh gibi feodal aileler üstlenmiş ve yürütmüşlerdir.

Bu durum, Kürt hareketinin niteliğini belirler. Feodal çevrelerin uluslaşmayı yaratabilecekleri pek olası görülmemektedir. Yapılacak şey kendilerine özgü aşiret düzenini sürdürmekten, feodal ailelerin çıkarını korumaktan ve toplum üzerinde üstünlüklerini sağlamaktan öte bir şey değildir. Tarihteki örnekleri bunu gösteriyor. Dersim olaylarında da aynı nitelik görülür.

Her ne kadar kimi çevreler ve H. L. Kieser gibi bilim adamları Dersim olaylarını milliyetçilik (ulusçuluk) olarak niteleseler de,⁽³⁵⁹⁾ bu olayda belki milliyetçilikten etkilenmeler görülebilir, ama bir milliyetçilik olmadığı ortadadır. Olaylarda aşiret yapısını sürdürmeyi amaçlayan feodal yapı ve tutum ağır basar.

Her ayaklanma, başkaldırı olayı bir "ulusçuluk" değildir. Kimi kez etnik veya dinsel/mezhepsel yan öne çıksa ve söylemlerinde yer alsın bile ulusal bir hareketin altyapısını, öğelerini, niteliğini oluşturmaz veya ulusal bir hareket olamayabilir.

Feodal hareketler de bu tür söylemlerle ortaya çıkabilirler. Hele hele uluslaşmanın yaşandığı, ulusal bağımsızlık hareketlerinin verildiği ve ulusal devletlerin kurulduğu I. Dünya Savaşı sonrası günlerde feodal hareketlerin ulusal hareketlerin etkisinde kalması, ona özenmesi, onun söylemlerini kullanması doğaldır. Dersim olayında genellikle bu niteliği görüyoruz.

Kürdolog antropolog M. van Bruinessen olaya bir başka açıdan yaklaşır. Ona göre; Ortadoğu tümüyle "ulus" kav-

359. Bkz: Hans Lukas Kieser - "Kürt Aleviliği", Alevilik ve Kürtler (Haz.: Mehmet Bayrak), Özge Yay. 1997, s: 439. Bu yazar bir başka yazısında da Koçgiri olayındaki "Alevilik" ve "milliyetçilik" etkenine dikkatleri çeker. Bkz: Hans Lukas Kieser - "Les Kurdes Alevies face au nationalisme Turc Kemaliste. L'alevite du Dersim et son rôle dans le premier soulèvement Kurde contre Mustafa Kemal (Koçgiri, 1919-1921)" (Türk Milliyetçiliği Karşısında Alevi Kürtler, Dersim Aleviliği ve Mustafa Kemal'e Karşı Olan İlk Kürt Ayaklanmalarındaki Roller 'Koçgiri, 1919-1921'), Amsterdam: Mera Occasional Papers No: 18, Temmuz 1993, s: 11-13.

ramına yabancısıdır. Ortadoğu'da olan şey Müslümanlar topluluğu olan "ümme"tir. "Ümme", din başkanı olan "halife"ye bağlıdır. Din etkeninin ulus etkeninin çok çok önünde olması mezhep bölünürlüklerini toplumun yaşamına sokmuştur. Bu durum Sünni Kürtler'le Alevi Kürtler ve Alevi Türkler arasında uzlaşmazlıkların olduğunu gündeme getirmiş, birlikteliği ve birlikte davranmayı önlemiştir.⁽³⁶⁰⁾

Ötede zaten Aleviler Sünni halifeye bağlılık duymadıkları gibi, "ümme" anlayışına da yabancılardır. O nedenle Sünni Kürtlerle aynı hareketlerin içine girmemişlerdir. Bu mezhep ayrılığı bölgenin iki kesimi arasında önemli bir uzlaşmazlık etkeni olmuş, birbirlerinin hareketlerinde yer almamışlardır. Dersimli Alevi aşiretler Sünni ve şeriatçı bir siyasal hareket olan Şeyh Said ayaklanmasını desteklememişler, dahası karşı koymuşlardır. Sünni ve Şafii aşiretler de bir Alevilerin hareketi olan Dersim ayaklanmasına katılmadıkları gibi, karşısında yer almışlardır.

Sait Çiya'ya göre; Koçgiri de içinde olmak koşuluyla Dersim, genellikle Kurmanç/Zaza kimliğinde görülür. Tümüyle Alevi olup, Zazaca konuşurlar. Bu durum kimliklerinin belirgin yanıdır.⁽³⁶¹⁾

Genel Kürt ulusçuluğu ve ayrılmacılığı Dersim ve Koçgiri halkı içerisinde belirgin bir yandaş kitle bulmuştur. Yeni kurulmakta olan Türkiye'de "ulusçu Kürt kimliği" görüntüsünde olan ilk ayaklanma Dersim'de yankısını göstermiş ama, ilkin Koçgiri'de ortaya çıkmıştır.

Seyfi Cengiz'in Koçgiri olaylarını Dersim ayaklanmaları içerisinde düşünmesi doğrudur. Dersim hareketlerinin ulusallığının netlikle vurgulanmasından da kaçınmak gere-

360. Bkz: Bruinessen, s: 334.

361. Sait Çiya - "Tarihten Günümüze Dersim Kimliği", Dersim Dergisi, Eylül 1998, Sayı: 8, s: 19, 24.

kir. Henüz önemli ölçüde belirleyiciliğini koruyan ve bölgeye damgasını basan feodal yapının varlığı da gözardı edilemez. Olaylardaki "ulusallık"veya "ulusçuluk", Dersim dışında gelişen "Kürdistan etkeni" yoluyla bölgede etkin olmuştur. Yoksa Dersim'in kendi iç devriminin sonucu değildir.

Dersim olayını Seyfi Cengiz'in "Kırmanç-Alevi ayaklanması",⁽³⁶²⁾ M. Bruinessen'inse "Kürt Alevi isyanı" olarak nitelenmesi doğruluk taşımaz. Bölgedeki Zazaların ve Kürtleşmiş Türkler'in ve Türk aşiretlerinin varlığını ve olaylardaki yerini unutmamak gerekir. Bu açıdan bakınca S. Cengiz'le Bruinessen'in tanımlamaları kapsayıcı olmaktan uzak kalırlar. Dersim hareketiyle örtüşmezler.⁽³⁶³⁾

Dersim olaylarında feodal yapıdan kaynaklanan çelişkilerle açık ve net olarak rastlanır. Bir harekete girilmiştir, mücadele bayrağı açılmıştır. Yalnız bu hareketin ne ölçüde bilinçli yapıldığı kuşkuludur.

Ağasını ve seyyidini "ilahlaştıran", onların her dediğini kutsal bir buyrukmuş gibi kabul eden, bir türlü aşiret ağasının çizgisinden çıkamayan halk ne ölçüde bilinçlidir ve ne ölçüde ulusal varlığının bilincine varmıştır? Ne ölçüde ulusal bir ideolojinin bilincindedir? Bunlar hep düşündürücüdür.

Bu hareket, ne ölçüde bir "Kürt/Zaza/Kurmanç" "ulusal hareketi"dir? Yoksa bu bağımsızlık, ayrı devlet olma, Kürt toplulukları için serbest bir eylem alanı yaratma istemi midir? Bu hareket, eğer Kürt/Zaza hareketi ise neden Dersim dışındaki özellikle Sünni Kürt aşiretlerini kapsayamamıştır?

362. Açıklamalar ve Seyfi Cengiz'den aktarmalar için bkz: Bruinessen (2000), s: 113.

363. Bkz: Bruinessen (2000), s: 119.

Harekette Alevi/Zazal/Kurmançların birlikteliği vardır. Sünni Kürtler katılmamışlardır. Bu durum bölgede uluslaşmanın olmayışını, hareketin ulusal olmadığını gösterdiği gibi, aynı zamanda feodalizmin varlığının ve etkinliğinin, belirleyiciliğinin bir göstergesidir.

E. Danık'a göre; Osmanlı'nın feodal "merkezi otorite"si ile "yerel otorite"nin savaşımlı, Cumhuriyet Dönemi'nde feodaliteden kurtulmaya çalışan "merkezi otorite" ile siyasallaşan "yerel otorite"nin savaşımlı dönüşmüştür.

Osmanlı dönemindeki bölge olaylarında "*ulusal bilinç*" yoktur. Olayla, "*yerel*" hareketlerdir. Cumhuriyet'e geçiş döneminde "*inanç kökenli ulusal bilinçlenme*" doğrultusunda bir gelişme sağlanır. Olayların niteliği inanç temelinde netlik kazanır.

Dersim olayları göstermiştir ki, Kürtlük/Zazalık ögesi Alevi ve Sünnileri toparlayamamıştır. İnanç kökeni, ulusal kökenden daha öncelik kazanmıştır. Olaylarda, bu etken belirleyici olmuştur. Dersim'de yaşanan olayda Sünni inançlı Kürt/Zaza aşiretlerinden yardım gelmemiştir. Bu nedenle Dersim ayaklanmaları kendi hareket alanı içinde yerel/lokal olaylar olma konumunu aşamamıştır.⁽³⁶⁴⁾

Şeyh Sait'e destek verilmemesi, Dersim olayı sırasında Sünni ve Şafii Kürt ve Zaza aşiretlerinden yardım alınmaması inanç kimliğinin önde tutulmasının ve yerel sorunları çözmenin önemsenmesine dayanmaktadır.

Aşiretlerin yapısını göz önüne alarak daha genellersek; Dersim olayının Alevi/Zaza/Kurmanç aşiretlerinin ayaklanmasıdır demek gerekmektedir. Fakat ağırlık Alevi Zazalardadır. Bölgenin insan özelliğinden olacak ki, Koç-

364. Değerlendirme için bkz: Ertuğrul Danık - "Dersim İsyanlarının Siyasal Kimliği", Birikim Dergisi, Haziran 1997, Sayı: 98, s: 45, 55 v. d.

giri ile başlayan olaylar giderek Dersim sorununa dönüşmüştür.⁽³⁶⁵⁾ Eğer Nuri Dersimi'nin verdiği bilgi doğru ise 1920'lerden beri Dersim'de "*Kürdistan Bayrağı*" çekilmiştir. Doğallıkla bunda Nuri Dersimi gibi siyasal Kürtçülerin büyük rolü vardır. Nuri Dersimi biraz abartılı olarak, belki de özelemlerini dile getirerek şu bilgiyi verir:

"Seyyid Rıza'nın Ağdat konağında Tujik Dağı karşısında tarafımızdan düzenlenen kırmızı, yeşil, beyaz renkli Kürdistan bayrağı da dalgalanıyordu. Doğallıkla Dersim'in hiçbir yöresinde Türk etkinliği, Türk askeri, ve memuru kesinlikle egemen (hükümfermen) değildi." ⁽³⁶⁶⁾

Munzur Çem, Doğu ve Güneydoğu Bölgesinin tümünde öteden beri olan olaylar arasında hiçbir nitelik farkı görmez. Özellikle 1920-1938 arası olayları Nuri Dersimi'nin anılarını ve Seyyid Rıza'nın İngilizlere yazdığı mektubu dayanak alarak Alevi-Sünni, Kırmanç-Zaza, Kürt-Zaza; Kürt-Türk gibi ayrımlarına bakılmaksızın tümüyle "*Kürt Direnişi*" olarak nitelendirir ve tanımlar. Bu olayları, Kürt halkının "*yasal hakları için yürüttükleri mücadeleleri*" olarak değerlendirir.⁽³⁶⁷⁾

M. Çem'in yukarıda belirttiğimiz etnik ve dinsel/mezhepsel çelişkiyi görmemezlikten gelerek, arzu ettiği biçimde bir Dersim ayaklanması tanımlaması yapmak istediği açık. Oysa, bölgedeki bu ayrımcılık etnik ve dinsel/mezhepsel ayrılıkları da aşarak, Dersimli aşiretler düzeyine kadar inmiştir. Dersimli aşiretler bile kendi aralarında sürtüşmelidirler. Olaya tüm aşiretler katılmadığı gibi, hareket aşiretlerin çok az bir bölümü tarafından yürütülmüştür.

365. Akgül (1992), s: 42

366. Nuri Dersimi (1986), s: 109. Aynı bilgiler için bkz: Nuri Dersimi (1992), s: 163. Ayrıca bkz: Olson (1992), s: 57.

367. Bkz: E. Dank - a. g. m. , Sayı: 98, s: 56.

1925'de olan Şeyh Said olayı Dersimliler için örnek alınacak bir olay olmamıştır. Hem yeteri kadar destek alamamış, hem de sonuç göz korkutacak ölçüde olumsuz olmuştur. Dersimli Alevi aşiretleri, Sünni ve Şafii "Kürt aşiretleri"nin kendilerini desteklemeyeceklerini, dahası devletle birleşerek karşılarında yer alacaklarını çok iyi bilmektedirler. Zaten kendileri de onlara destek vermemiş, dahası Lolan ve Hormek gibi Alevi Türk aşiretleri Seyh Saidçilere karşı savaşım vererek Dersim'e sızmalarını ve Dersim aşiretlerini de olayın içine çekmelerini önlemişlerdir.

Hele hele başarısızlığa uğrayan ve acı kayıplar veren Seyh Said ve diğer Kürt eylemlerinin bu nedenle Dersimli aşiretlerce örnek alınması ve o olaylardan esinlenerek yola çıkmaları olanaksızdır. Bu nedenle Bruinessen'in; *"1937'de Dersim'in Alevi aşiretleri, Kürt milliyetçiliğinden esinlenmiş bir isyan başlattılar"* ⁽³⁶⁸⁾ türündeki yargısı, çok genel bakışın sonucu olmalıdır.

Dersimli aşiretler XIX. yüzyılın ortalarından itibaren emperyalizmin etkisiyle tüm Ortadoğu'da estirilmeye başlanan "Kürtçülük" ve "Kürt milliyetçiliği" gibi akımların farkında olmadıkları gibi, bu Türk Sünni ve Şafii bağlamındaki "Kürtçülük" zaten Dersimli Alevi aşiretlerine ters düşmekte ve yakınlık duymamaktadırlar.

Avrupa'da sürgünde bulunan gençlerin ileri sürdükleri, Türkiye'de de 1980'lerden sonra özellikle devrimci sol eğilimleri içerisinde yankı bulan, ama Alevi kesimce itibar görmeyen *"Alevistan"*, *"Zazaistan"* gibi cılız seslerin günümüz Alevi ve Dersim toplumuyla hiçbir ilişkisi olmadığı gibi, bunlar tümüyle Alevi toplumunun insiyatifi dışında ileri sürülen savlardır.

368. Bruinessen (2000), s: 33.

Bu savların ve tanımlamaların hele hele 1937-1938 Dersim hareketini yürütenlerin hiçbir ilgisi, ilişkisi yoktur. O dönemler bu tür savlar, görüşler ve tanımlamalar zaten yoktur. Kırsal kesim insanı olan Dersimli'nin de zaten bu tür kuramlar yaratacak bilgisi ve bilinçsel potansiyeli olmadığı açıktır. Bu tür savlar Dersim olayından çok sonraları, yakın dönemde ortaya çıkmışlardır.⁽³⁶⁹⁾

Dersimliler kendilerini "*Horasanlı*", yani Türk kökenli görürler. Kürtlüğe ilgi duymazlar. Zaza olarak kendilerini nitelerler. İnanç olarak Alevidirler.

XIX. yüzyılın ortalarından beri emperyalist devletler Dersim'de Kürtlüğü aşılamlarına ve belli ölçüde bir Kürtleşme süreci yaşanmasına karşın, Dersim olayı bir Kürt hareketi değildir. Bir Kürt ulusal hareketi niteliği ve görüntüsü sergilemez. Her ne kadar teorik önderlerinden Aşer ile Baytar Nuri Dersimi katı bir Kürtçülük çabası içerisinde iseler de, bu durum Dersimli'nin sorunu ve amacı hiçbir zaman olamamıştır. Bu teorik önderler düşüncelerini halka

369. Türkiye'de özellikle 1990'lı yıllarda ortaya çıkan Zaza ve Alevi "milliyetçiliği"nin, Kürt milliyetçiliğinin gelişmesiyle "diyalektik" bağının olduğunu ve bu ilişkinin bir parçası olarak nitelenebileceği, özellikle siyasal Kürtçülerin yaymaya ve benimsetmeye çalıştıkları savlardır. Kimi Batı bilim adamları da Avrupa'da Kürt lobisinin iyi çalışmasının bir sonucu olsa gerek, bu savlara destek vermiş ve kanımlaşmışlardır. Bkz: Bruinessen (2000), s: 107. Oysa bu tür savlar son yıllarda başını PKK hareketinin çektiği etnikçi ayrılıkçı siyasal Kürtçü çevrelerin amaçlı olarak ürettikleri savlardır. Alevileri ve özellikle Dersimlileri hareketlerine çekmenin bir yolu olarak bu tür savları ortaya atarak, medet ummuşlardır. "Alevi milliyetçiliği" ile "Zaza milliyetçiliği" tümüyle yeni görüşlerdir. Dersim olayı sırasında bu görüşler yoktur. Bugün bu savlara Alevilerin çoğunluğu katılmadıkları gibi, "Zazaistan", ve "Zaza milliyetçiliği" gibi görüşlere Kürtçü çevreler de Kürt hareketini bölebileceği endişesiyle katılmaz ve karşı çıkarlar.

"Zazaistan" savı, 1980'lerden itibaren özellikle İsveç'de doğar. "Ayre", "Piya" gibi dergiler yayınlanır. Bu işin başında Ebubekir Pamukçu vardır. Zazaların, Kürt ve Türklerden ayrı bir etnik ve ulus olduğunu savunur. Dersim ayaklanmasının ulusalcı Zaza bakış açısından değerlendirmesini ve çözümlemesini yapar. Daha sonraları bu yazılarını kitaplaştırır. Bkz: Ebubekir Pamukçu - Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri, Yön Yay. İst. 1992. Bu sava Almanya'da "Desmale Sure" ve "Ware" gibi dergilerde Seyfi Cengiz ve Munzur Çem gibileri katkı sunarlar. Az da olsa Türkiye'de de bu alanda yayın yapılır. Bunların en önemlilerinden biri şudur. Bkz: Zilfi Selcan - Zaza Milli Meselesi Hakkında, Zaza Kültürü Yay. Ank. 1994. "Alevistan" savı da yine Almanya'da "Kızıl Yol" dergisince savunulmuştur. Dergi kısa ömürlü olmuştur. Sol bir toplulukça çıkarılmıştır. Bkz: Bruinessen (2000), s: 108 v. d., 112 v. d.; Sait Çiya - a. g. m., s: 18 v. d.

kazandıramamışlardır.

Kısaca; olay, bir ulusal Kürt hareketi değildir. O bilinen Kürdistan'ı kurmak gibi bir istekleri yoktur. Böyle bir amacın hiçbir zaman bilincinde olmamışlardır. Zaten Kürt kesimiyle de bir birleşmeleri olmamış, olayın bastırılmasında Sünni Kürt aşiretleri devlet güçlerini doğrudan desteklemişlerdir.⁽³⁷⁰⁾

Olayda, Şeyh Sait olayında olduğu gibi dinsel bir amaç ve nitelik de yoktur. Alevilik sorunu hiçbir zaman öne çıkarılarak, herhangi bir istekte bulunulmamıştır. O nedenle başka olaylarda olduğu gibi dinci, gerici vb. olarak değerlendirilemez. Çünkü dinsel bir hareket değildir.

Bir Zazalık niteliği de görülmez. Ayaklanmacıların böyle bir istekleri yoktur. Bir ulusallık aranmamaktadır ve Kürtlük/Zazalık açısından *"bir ulusal bilinç yoksunluğu"* vardır.⁽³⁷¹⁾

Dersim olayı bir bölgesel/lokal olaydır. Bölge dışına taşmamış ve yardım almamıştır. Yine bölge içerisinde sönmüştür. Bölgenin Osmanlı'dan taşıyıp getirdiği feodal yapısının koşullarında oluşan, feodal nitelikli bir olaydır.

Olaya aşiretler ve aşiret yapısı yön vermiştir. Amaç, aşiret düzenini korumaktır. Aşiretler arası sürtüşme nedeniyle olaya bölgenin tüm aşiretleri de katılmamışlardır.

Olay, ulus-devlete katılmamak amacıyla bir aşiretler ve bölge direnişi olarak sürmüştür ve devlet gücü karşısında doğal olarak kırılmıştır. Ulus-devlete karşın, aşiret düzenini sürdürme mücadelesinde başarılı olunamamıştır.

Dersim ayaklanmacılarının bir dış destek yardımı yoktur. Başında böyle bir tasarıları da olmamıştır. Kısaca Der-

370. Akgül (1992), s: 80.

371. Kalman (1995), s: 440.

sim ayaklanmasının arkasında -o bilinenlerden- "yabancı parmak" yoktur. Çıkacak olan II. Dünya Savaşı'nda İngiltere Türkiye'yi yanında tutmak ve Alman kanadına itmek için, Dersim ayaklanmasına destek olmaz ve Türk Hükümetini destekler.⁽³⁷²⁾

Seyyid Rıza'nın "*Dersim Generali*" imzasıyla 30 Temmuz 1937'de İngiltere'den yardım isteğine, İngiltere "*bekle ve dengenin kimden yana döneceğini gör*" taktiği izleyerek ancak Seyyid Rıza'nın tutuklanmasından sonra, 5 Ekim 1937'de yanıt verir ve Seyyid Rıza'nın mektubunu "*ciddiye almadıklarını Türk Hükümeti'nin bilmesini*" isterler.⁽³⁷³⁾

Nuri Dersimi'nin Eylül 1937'den sonra yurt dışına çıkarak dış destek arayışları da sonuçsuz kalır.⁽³⁷⁴⁾ Çünkü başında böyle bir plan yapılarak ayaklanılmamıştır. Sonradan gelişen koşullar doğrultusunda bu tür arayışlar içerisine girilmiştir. Dersim ayaklanması bir dış kaynaklı ayaklanma değildir.

6- Dersim Olayı ve Önemli Yöneticilerin Tutumu

Dönemin liderlerinin Dersim olayındaki rolleri tartışmalıdır. Kimin/kimlerin ne kadar payı vardır? Olayı kim/kimler yönlendirmiştir? Bu alanda halkta yerleşmiş olan kanı doğru mudur?

Raporlarından görüldüğü gibi Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın Dersim'e, Aleviliğe ve Kürtlüğe bakışı hiç de olumlu değildir. Oldukça ön yargılı. Şovence yaklaşı-

372. Bkz: Kalman (1995), s: 291.

373. Seyyid Rıza'nın İngiltere'den yardım istediği mektubuyla İngiltere'nin yanıtı olan mektupların metinleri için bkz: Nokta Dergisi, Sayı:25, s: 14-23 arası. 28 Haziran 1987.

374. Bkz: Nuri Dersimi (1992), s: 295 v. d.

yor. Bölgenin asimile edilmesinden ve askeri harekattan yana. Dersim halkının Trakya'ya göçürülmesini önermiştir.

Bölgeye yapılan askeri hareketin esaslarını da o hazırlamıştır. Bir Genelkurmay Başkanı olarak olayların gelişmesinden haberinin olmaması olası değildir.⁽³⁷⁵⁾ Bu nedenle halkın, "*Dersim kırımını Fevzi Paşa durdurdu*" biçiminde düşünmeleri yanıltıcı ve aldatıcıdır.

Başbakan İsmet Paşa, 1935 tarihli raporunda Doğu illerini "*önemli bir dayanak*" olarak görür.⁽³⁷⁶⁾ 21 Haziran 1937'de Elazığ'da yetkililerle bir toplantı yaparak, 1937 hareketinin emrini verir.⁽³⁷⁷⁾ Ayaklanma yıllarında Kürtler'in Batı illerine göçürülmesini doğru bulmaz, karşı çıkar.

İç politikadaki uygulamaları benimseyemediğinden başbakanlıktan ayrılır ve yerine Celal Bayar getirilir. Benimseyemediği uygulamalar, Dersim'deki hareketin şeklidir. 1938 hareketi sırasında yönetimde olmadığı için Dersim halkınca suçlanmaz.⁽³⁷⁸⁾

Celal Bayar İktisat Bakanlığı günlerinde 1936'da Doğu'ya yaptığı bir gezisi sonucunda sunduğu "*şark raporu*"nda -bir iktisatçı olarak- bölgede ekonomik önlemleri önermez, "*dayanılacak en büyük gücün ordu ve jandarma olduğunu*" savunur. Ayaklanmaların kesinlikle "*şiddet uygulaması*" ile bastırılmasını ister.⁽³⁷⁹⁾

1938'lerde başbakan olan Celal Bayar'ın görüşlerinde bir değişiklik yoktur. Dahası düşüncelerini uygulama olanığı bulmuştur. 30 Haziran 1938 günü Meclis konuşmalarında ve dönemin gazetelerinde yer alan aynı günkü demeçlerinde; "*Dersim sorununun kökünden çözümü için or-*

375. Bkz: 131 v. d., 187 v. d., 287; Timuroğlu (1991), s: 112; Kalman (1995), s: 321 v. d., 377.

376. Mumcu (1993), s: 110.

377. Reşat Hallı (1992), C: II, s: 204 v. d.; Gazete haberleri için bkz: Kalman (1995), s: 276 v. d.

378. Timuroğlu (1991), s: 49 v. d, 87; Kalman (1995), s: 321 v. d.

379. Raporun metni için bkz: Göktaş (1991), s: 125 v. d.

duya görev verildiği" ve ayrıca bölgede "tarama hareketi" yapılacağı resmen açıklanır.⁽³⁸⁰⁾

Celal Bayar, bu alandaki kararlılığını uygulamasıyla gösterecek, suçu da daha sonraları M. Kemal'in üzerine yıkma becerisini de gösterecektir.⁽³⁸¹⁾

Olayda Cumhurbaşkanı olarak M. Kemal'in ne ölçüde rolü vardır? Hep düşünülmüş, Atatürk karşıtı çevrelerce oldukça suçlu gösterici bir tutuma girilmiştir.

Atatürk, huzurlu bir ortamda devriminin yaşama geçirilmesinden yanadır. Yasaların çalışmasını ve toplumun her kesiminin bu yasalara uymasını istiyordu. Ayaklanma ise yasalara karşı geline ve toplumda huzursuzluğa yönelik bir harekettir. Feodalizmden kaynaklanan aşiret yapısının dağılmasını, ulus-devletin gerçekleştirilmesini, ulusal birlik ve ülke bütünlüğünün korunmasını istiyordu. Atatürk'ün temel amacı budur. Bu amaca ters düşen eylem ve davranışlar O'na göre doğallıkla gerekli cezayı görecektir ve yasa egemenliği sağlanacaktır. Atatürk'ün tutumuna bu açıdan bakmak gerekir.

30 Ağustos (1938) Zafer Bayramı'ndaki orduyu başarisından ötürü kutlaması, destekçileri olduğunu belirtmesi, Meclis açış konuşmasında (1 Kasım 1938) Dersim'de bir *"haydutluk ve eşkıyalık olayları"* olarak nitelediği olayların bitirilerek ulusal egemenliğin sağlandığını belirtmesi ve bundan kıvanç duyduğunu söylemesi...⁽³⁸²⁾ bu nedenledir.

Yoksa Dersim için özel bir kını, özel bir amacı yoktur. Milli Mücadele'de gerekli yardımını görmüş, desteklerini almıştır. Hatta Seyyid Rıza'nın idamını bile istememektedir.

380. Bkz: Reşat Halı (1992), C: II, s: 216, 241; Nuri Dersimi (1992), s: 306; Timuroğlu (1991), s: 99; Akgül (1992), s: 148, 155, 159.

381. Bkz: Kalman (1995), s: 354, 357, 371 v. d.

382. Sözleri için bkz: Reşat Halı (1992), C: II, s: 287; Timuroğlu (1991), s: 109; Göktaş (1991), C: I, s: 141.

Atatürk'ün bu tutumunu bilen çevreler Elazığ'a gelişi sırasında -idamı önler düşüncesiyle- Seyyid Rıza'yı gece yar-gılayarak idam etmişlerdir.⁽³⁸³⁾

Sabiha Gökçen'in anlattıklarına göre Atatürk Dersim gezisi sırasında onlara; *"Ben Dersimliler'in ve bura yöre halkının nasıl temiz, nasıl asil duygulu, nasıl vatanperver olduklarını yakinen bilirim. Sizlerin böyle hareketlere asla katılmamış olduğunuzdan da haberim var"* demiştir.⁽³⁸⁴⁾

Atatürk'ün hedefi halk değil, ayaklanan, yasaları çiğ-neyen, devlet otoritesini kabul etmeyen aşiret üst çevrele-ridir. Halkı bunların yönlendirdiğini çok iyi bilmektedir. Bu nedenle 4 Mayıs 1937 Bakanlar Kurulu kararında hedef alı-nacak kesim çok iyi bir biçimde belirlenmiştir. Onlarsa şun-lardır: *"Silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar vermeyecek duruma getirmek..."* ⁽³⁸⁵⁾

Atatürk olaya ayaklanan aşiretler açısından bakmış ve onların bastırılmasını istemiştir. Yoksa kitle kırımından yana değildir. Zaten 1938'de de -bilinen rahatsızlığı nedeniyle- olaylardan ve yönetimden uzaktır. O'nun bu durumunu bi-len Dersimliler hiçbir zaman Atatürk'te suç aramamışlardır.

Yalnız günümüzdeki, *"Atatürk Dersim'de 80 bin kişi kesti"* gibi propaganda ve karalama kampanyalarının ger-çekle bağdaşır bir yanı yoktur. Bilimsel veriler değildir bunlar, sadece "iftira"lardır. 1935-40 Tunceli nüfus istatis-tiklerine bakılması durumunda bu iddiaların ne kadar saf-sata olduğu ve kasıtlı üretildiği görülecektir.

Bu yıllar arasında Dersim'in nüfusu 80-90 bin arasıdır. Bu insanların hepsi mi öldürüldü? 10 bine yakın insanın bu çarpışmalarda öldüğü bilinmektedir. İddialar sadece siyasal

383. Bkz: Kalman (1995), s: 343 v. d.

384. Aktaran Akgül (1992), s: s: 147.

385. Bakanlar Kurulu kararının metni için bkz: Reşat Hallı (1992), C: II, s: 316.

duygusallıklarla üretilmiş "yalan"lardır.

Atatürk'ü bu olayla doğrudan ilişkilendirmek isteyenleri haklı çıkaracak belge ve kanıt yoktur. Kanıtlandırılmayan savlar kara çalmadan öteye gidemez. Bu tür savların, tarih açısından da bir değeri ve geçerliliği yoktur doğallıkla.

7- Olaya Katılım, Sonuç ve Değerlendirme

1937-38 Dersim olayı sırasında Dersim'de ellinin üzerinde aşiret vardır. Ayaklanmaya bunlardan ancak Yukarı Abbas Uşağı, Demenan, Haydaran, Yusufan, Kureyşan, Kalan, Bahtiyar, Keçel, Bal, Kör Abbas, Aşuran, Koç, Şam, Şeyhan, Beyit, Resik gibi beş-on aşiret katılmıştır.

Aşiret halkının tümü olaylarda yer almamıştır. Birkaç aşiretin dışındakilerde küçük gruplar katılmışlardır. Aşiretin geneli olay dışı kalmış ve ayaklanma yanlısı olmamışlardır. Seyyit Rıza, genel önder durumundadır. Şeyh Hasanlı Alişer ile Baytar Nuri Dersimi ise kurmayları ve teorisyenleridir.⁽³⁸⁶⁾ Dersim ayaklanmasına katılanların sayısı 25-30 bin dolayında gösterilirse de, bu sayıda abartı vardır.⁽³⁸⁷⁾ Net bir rakam vermek doğallıkla olanaksızdır.

Hükümet, 1937 Mayıs'ında ayaklanmayı bastırmak için 10 bine yakın asker görevlendirir. Bu sayı daha sonraları iki katına çıkarılacaktır.⁽³⁸⁸⁾

1937 vuruşmaları Kasım 1937'nin ortalarında durur. İsmet Paşa'nın Meclisteki açıklamalarına göre; ordunun bir subayı şehit olmuş, dördü de yaralıdır. 28 er şehittir, 46 er

386. Bkz: Reşat Halı (1992), C:II, s: 174, 178, 180, 196 v. d, 215, 235, 241, 289 v. d.; Mumcu (1993), s: 45.; Kalman (1995), s: 335; Göktaş (1991), C: I, s: 135.

387. Kaya (1999), s: 233.

388. Kalman (1995), s: 253, 258 v. d.

de yaralıdır. Dersimli savaşçılardan ise 265 ölü, 20 yaralı, 27 yakalanan, 849'da teslim olan vardır.

Tan Gazetesi'nin ordu yitiklerine ilişkin verdiği sayı değişiktir. 30 şehit, 51 yaralı olduğunu yazar. Hükümet, siyaset olarak yitikleri düşük tutmuş olabilir. Bu dönem 4991 tüfek ele geçirilmiştir.⁽³⁸⁹⁾

İki yıl süreyle kanlı çarpışmalar olacaktır. Köyler bombalanacak ve yıkılacaklardır. Önemli ölçüde de asker kaybı olacaktır. Kesin rakamlar verilememekle birlikte, kaynaklara bakılırsa 10 bine yakın Dersimli bu çarpışmalarda ölmüştür. Çünkü resmi yayınlarda tarama bölgesi içinde ölü ve diri 7954 kişi çıkarıldığı belirtilmektedir. 33 asker şehit olmuştur. 1019 silah ele geçirilmiştir. 60 köy yakılmıştır. 5-7 bin kişi Batı illerine göçürülmüştür.⁽³⁹⁰⁾

1937-38 yıllarında Dersim'in 110 bin kişiden oluşan nüfusunun 72 bininin kırım ve kıyıma uğratılarak yok edildiği türünde savlar,⁽³⁹¹⁾ sadece bir kara çalma, yakınma, kendini acındırma ve spekülasyondan ibarettir.

Tunceli ilinin (Dersim'in) bu tarihlerde zaten bu kadar nüfusu yoktur. Ama ayaklanmaya karşı bir iç savaş yürütüldüğü doğrudur. Dahası öylesi koşullar oluşmuştur ki, askeri harekât kaçınılmaz olmuştur. Bunun sonucunda birtakım kırım ve kıyımların olması kaçınılmazdır. Bunu Genelkurmay yayını da kabul ediyor. Bu yayına göre;

"İçlerinde kimi aşiret reislerinin de bulunduğu yüzlerce haydut yok edildi. Ve bir o kadar da kadın ve çocuk grupları yakalandı. Bu arada yine yüzlerce hayvan, silah ve cephane ele geçirildi. Haydutların direndikleri köyler, çok-

389. Bkz: Kaya (1999), s: 253 v. d.

390. Her iki yanda da insan kaybı için bkz: Reşat Halı(1992), C: II, s: 239, 252, 304; Timuroğlu (1991), s: 86, 98, 102 v. d., 106, 109 v. d.; Kalman (1995), s: 364, 367, 374; Kaya (1999), s: 274.

391. Bkz: Kaya (1999), s: 291.

ça evler, komlar ve hatta tarla ve meşelikler yakıldı." (392)

Dersim ayaklanması devlete o günkü ölçülerde büyük paralara mal olur. Genel Müfettişlik bir gider bütçesi hazırlar. Hazırlık için 552.407, bir aylık harcama için 128.180, yüz günlük harcama için 426.600 liraya gereksinim olduğunu saptar. Bu giderleri karşılamak için 1937 ve 1938 bütçelerinden toplam 979.007 lira ayrılır.⁽³⁹³⁾

Olay, askeri yöntemlerle bastırıldıktan sonra kalıcı önlemler düşünülür. Ayaklanmaya katılmamış bölge aşiretlerinin elindeki toprakların tapuları verilir. Yine devlete bağlı kalan kimi ailelere toprak dağıtılır. Yol, köprü, okul, devlet binaları yapılarak bayındırlık çalışmalarına önem verilir.⁽³⁹⁴⁾

Olaylara karışmış, sürekli "çıban başı" olabilecek aileler ile ağa, seyyid ve aşiret reisi ailelerinin Batı illerine sürülerek etkinliklerinin kırılması tasarlanır. Böylece hem Batının verimli toprakları tarıma açılacak, hem Doğudaki aşiret yapısı parçalanacak, Doğu kökenli aileler Batı'nın olanaklarına ulaşacaklar, etnik yığılmalar dağıtılarak toplumsal kaynaşma sağlanacak, hem de varolan feodal yapının ulus-devlet yapıya dönüşümü sağlanmış olacaktır.

Dersim olayının bastırılması sırasında 4. Genel Müfettişlik 5-7 bin kişinin batıya göçürülmesini ve oralara yerleştirilmesini gerekli görür. Yasak bölge dışında bulunan, fakat yerlerinde kalmaları sakıncalı görülen aşiret reisleri, kolbaşları, seyyid ve olay çıkaran aile ve yakınlarının da Batı illerine göçürülmesi uygun görülür.

Zaten Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın çoktan beri böyle bir önerisi vardır. Dersimli ailelerin Trakya'ya

392. Reşat Hallı (1992), C: II, s: 206, 237, 238, 241 v. d., 252, 254, 274 v. d., 291, 297 v. d., 301 v. d., 303; Kırmla ilgili Kürt çevrelerinin açıklaması da bundan farklı değildir. Bkz: M. Nuri Dersimi - Kürdistan Tarihinde Dersim, Dilan Yay. Diyarbakır, 4. basım, 1992, s: 318.

393. Reşat Hallı (1992), C: II, s: 219; Kalman (1995), s: 456, 458.

394. Reşat Hallı (1992), C: II, s: 223.

serpiştirilerek yerleştirilmelerini rapor etmiştir. Ağustos 1938'de 14. Süvari Tümeni savaştığı yörede 381 kişilik bir grubu Batı'ya göndermek için Elazığ'a götürmüştür.⁽³⁹⁵⁾

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Batı'ya sürülecek aileleri belirlemiş ve 3470 kişiden oluşan 347 aile Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir, Manisa ve İzmir gibi Batı illerine serpiştirilerek yerleştirilmiştir. Bu sürgünler için 300 bin lira ödenek ayrılmıştır.⁽³⁹⁶⁾

Seyid Rıza'yı yargılayan mahkeme, 58 tutuklu hakkında karar verir. 11'i idama çarptırılır. 4'ünün yaşları büyük olduğundan ömür boyuna çevrilir. 14'ü berat eder. Diğerleri, 30 yıl çezaya çarptırılır. 10'u, Seyyid Rıza ile birlikte aynı gece Elazığ'da idam edilir.⁽³⁹⁷⁾

Hâlâ içler burkan bu olayın, gönüllerde de olsa izleri sürmektedir. Gönümüz, bir daha bu tür olayları ülkemizin yaşamaması doğrultusundadır. Bütün bunlar toplumumuz için ders alınacak olaylar olmalı ki, bir daha bu tür olaylar yinelenmesin. Çünkü, sonuçta sağduyulu kimselerin yararına olmamaktadır. Zararı ve acıyı, toplumumuz tümüyle yaşamaktadır.

395. Bkz: Reşat Halı (1992), C: II, s: 131, 133, 248, 266, 285, 291, 316.

396. Mumcu (1993), s: 73 v. d. Sürülen aşiret ve ailelerin listesi için bkz: Kalman (1995) s: 180-195 arası.

397. Bkz: Kaya (1999), s: 251 v. d.

Kaynakça

- Ağar, Ömer Kemal** - Tunceli-Dersim Coğrafyası; İst. 1940.
- Akgül, Dr. Suat** - Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim, Yaba Yay. İst. 2000.
- Akgül, Suat** - Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler, Boğaziçi Yay. İst. 1992.
- Aksoy, Bilal** - Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli, Yorum Yay. Ank. 1985, C: I
- Aşan, Aziz** - Şeyh Sait Ayaklanması, İst. 1991.
- Ateş, Prof. Dr. Ahmet** - "Deylem", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. İst., C: III.
- Aybars, Doç. Dr. Ergün** - İstiklâl Mahkemeleri (1923-1927), Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank. 1982.
- Aybars, Prof. Dr. Ergun** - Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay.
- Bayrak, Mehmet (Der.)** - Alevilik ve Kürtler, Özge Yay. Ank. 1997.
- Bayrak, Mehmet (Haz.)** - Alevilik ve Kürtler, Özge Yay. 1997.
- Bender, Dr. Cemşid** - Kürt Tarihi ve Uygarlığı, Kaynak Yay. İst. 1991, 2. basım.
- Beşikçi, İsmail** - Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi, Belge Yay. İst. 1990.
- Bruinessen, Martin Van** - Kürtlük, Türklük, Alevilik (Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadelesi) (Çev.: Hakan Yurdakul), İletişim Yay. İst. 2000, 3. basım.
- Bruinessen, Martin van** - Ağa, Şeyh ve Devlet (Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi) (Çev.: Remziye Arslan), Özge yay. Ank.
- Canadi, Mösyö** - Zirai Rapor, Birinci Umum Müfettişlik Ziraat Mütchassısı, Diyarbakır Matbaası, Diyarbakır 1930.
- Çay, Abdul Haluk M.** - Her Yönüyle Kürt Meselesi, Turan Kültür Vakfı Yay. İst. 1994.

- Çiya, Sait** - "Tarihten Günümüze Dersim Kimliği", Dersim Dergisi, Sayı: 8, Eylül 1998.
- Danık, Ertuğrul** - "Dersim İsyanlarının Siyasal Kimliği", Birikim Dergisi, Haziran 1997, Sayı: 98.
- Dersimi, Dr. Vet. Nuri** - Kürdistan Tarihinde Dersim, Dilan Yay. Diyarbakır, 1992, 4. basım.
- Dersim (Jandarma Genel Komutanlığı Raporu)**, Kaynak Yay. İst. 1998.
- Divitçioğlu, Prof. Dr. Sencer** - Kök Türkler, Ada Yay. İst. 1987,
- Ercikan, Atıf** - İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Türk İstiklal Harbi, Genelkurmay Yay. Ank. C: VI.
- Eröz, Mehmet** - Doğu Anadolu Hakkında Sosyo Kültürel Bir Araştırma, Ank.
- Fırat, Mehmet Şerif** - Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara. 1970.
- Gerede, Hüsrev** - Siyasi Hatıralarım, İst. 1952.
- Göktaş, Hıdır** - Kürtler, İsyan- Tenkil, Alan Yay. İst. 1991, 2. basım, C: I.
- Gündüz, Dr. Tufan** - Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Bilge Yay. Ank. 1997.
- Günel (1999),**
- Günel, Necmi** - Dersim İsyanı (1937), İst. 1999 (Basılmamış doktora tezi).
- Hallı, Reşat** - Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Kaynak Yay. İst. 1992, C: I, II.
- İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başk. Yay. Ank. 1974.
- Kabacalı, Alpay** - Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları, Cem Yay. İst. 1991.
- Kalafat, Yaşar** - Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı Karakteri Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, Ank. 1992.
- Kalman, M.** - Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri, Nûjen Yay. İst. 1995.
- Kaya, Ali** - Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi, Can Yay. İst. 1999.

- Kaya, Ali** - Deylem'den Dersim'e (İran'a Seyahat), Can Yay. İst. 2001.
- Kemali, Ali** - Erzincan, Kaynak Yay. İst. 1992.
- Kırzioğlu, Prof. Dr. Fahrettin** - Kürtlerin Türklüğü, Hamle Yay. İst. 1995, 2. basım.
- Kieser, Hans Lukas** - "Kürt Aleviliği", Alevilik ve Kürtler (Haz.: Mehmet Bayrak), Özge Yay. 1997.
- Kieser, Hans Lukas** - "Les Kurdes Alevies face au nationalisme Turc Kemaliste. L'alevite du Dersim et son role dans le premier soulèvement Kurde contre Mustafa Kemal (Koçgiri, 1919-1921)" (Türk Milliyetçiliği Karşısında Alevi Kürtler, Dersim Aleviliği ve Mustafa Kemal'e Karşı Olan İlk Kürt Ayaklanmalarındaki Roller 'Koçgiri, 1919-1921'), Amsterdam: Mera Occasional Papers No: 18, Temmuz 1993.
- Koca, Dr. Hüseyin** - Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları, Mikro Yay. Konya 1998, C: I.
- Kocadağ, Burhan** - Doğu'da Aşiretler, Kürtler, Aleviler, Can Yay. İst. 1997, 2. basım.
- Kocadağ, Burhan** - Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi, İst. 1987.
- Kocadağ, Burhan** - "Lolan Aşireti", Şahkulu Sultan Dergisi, Sayı 1, Ekim 1998.
- Ksenophon- Anababsis (On binlerin Dönüşü)** (Çev.: Tanju Gökçöl), Hürriyet Yay. İst. 1974.
- Ksenophon** - 1974.
- Melikoff, Prof. Dr. İrene** - (Bruinessen, Kürtlük, Türklük, Alevilik - Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadelesi) (Çev.: Hakan Yurdakul), İletişim Yay. İst. 2000.
- Merçil, Prof. Dr. Erdoğan** - Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, TTK Yay. Ank. 1993.
- Minorsky, V.** - "Şehrizûr", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. İst. 1970, C: XI.

- Minorsky V.** - "Kürtler", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. İst. 1967, C: VI.
- Mumcu, Uğur** - Kürt Dosyası, Tekin Yay. İst. 1993, 4. basım,
- Mumcu, Uğur** - Kürt-İslam Ayaklanması (1919-1925), Tekin Yay. İst. 1991.
- Nokta Dergisi**, Sayı: 25, 28 Haziran 1987.
- Olson, Robert** - Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı (Çev.: Bülent Peker- Nevzat Kırac), Özge Yay. Ank. 1992.
- Onarlı, İsmail** - Şeyh Hasan Aşireti, Aydıuşu Yay. İst. 2002.
- Öz, Baki** - Belgelerle Koçgiri Olayı, Can Yay. İst. 1999.
- Öz, Baki** - "Koçgiri Olayı", Yol Dergisi, Sayı:13, Eylül-Ekim 2001.
- Öz, Baki** - "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Dersim Olayı Sonuna Kadar Alevilerin Durumu", Aleviler/Alewiten, Detsches Orient-Institut, Hamburg, 2001.
- Özkök, Burhan** - Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları, Askeri Matbaa, İst. 1937.
- Öztürk, Hıdır** - Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi, Ank. 1984.
- Öztürk, Saygı** - "21-Ağustos-1935, İsmet Paşa'nın Kürt Raporu" Hürriyet Gazetesi, 7-10 Eylül 1992.
- Öztürk, S.** - a. g. m., Hürriyet Gazetesi- 7 Eylül 1992.
- Öztürk, S.** - a. g. m., Hürriyet Gazetesi, 7 Eylül 1935.
- Öztürk, S.** - a. g. m., 7 ve 8 Eylül 1992.
- Öztürk, S.** - a. g. m., Hürriyet Gazetesi, 10 Eylül 1992.
- Pamukçu, Ebubekir** - Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri, Yön Yay. İst. 1992.
- Parmaksızoğlu, İsmet** - Tarih Boyunca Kürt Türkleri ve Türkmenler, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay. Ank. 1983.
- Refik, Ahmet** - Anadolu'da Türk Aşiretleri, Enderun Kitabevi, İst. 1989, 2. basım.

- Rışvanoğlu, Dr. Mahmut** - Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm,
Türk Kùltùr Yay. İst. 1975, 2. basım.
- Seferoğlu, řùkrù Kaya** - Anadolu'nun İlk Türk Sakinleri
Kùrtler, Türk Kùltùrù Araştırma Enstitùsù Yay.
Ank. 1982.
- Seferoğlu, ř.Kaya - Tùròzù, H. Kemal** - 101 Soruda Türklerin
Kùrt Boyu, Türk Kùltùrù Araştırma Enstitùsù Yay.
Ank. 1982.
- Sekban, Mehmet řùkrù** - Kùrt Meselesi, Kon Yay. Ank. 1979.
- Selcan, Zilfi** - Zaza Milli Mesèlesi Hakkında, Zaza Kùltùrù Yay.
Ank. 1994, "Alevistan" savı da yine Almanya'da
"Kızıl Yol" dergisi.
- Sevgen, Nazmì** - Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk
Beylikleri, Türk Kùltùrù Araştırma Enstitùsù Yay.
Ank. 1982.
- Sevgen, Nazmì** - "Yaşayışları Gizli Kalmış Bir Aşiret:
Zazalar I-II", Türk Kùltùrù Dergisi, Sayı: 229-230,
Mayıs- Haziran 1982.
- Sevgen, Nazmì** - Zazalar ve Kızılbaşlar, Kalan Yay. İst. 1999.
- Sümer, Prof. Dr. Faruk** - Selçuklular Devrinde Doğu
Anadolu'da Türk Beylikleri, TTK Yay. Ank. 1990.
- şadillili, Vedat** - Türkiye'de Kùrtçùlùk Hareketleri ve İşyanlar,
Ank. Kon Yay. C: I.
- şener, Cemal** - "Cumhuriyet Türkiyesinde Alevilik", Aleviler/
Alewiten, Deutsches Orient-İnstitut Yay. Hamburg,
2001, C: III.
- Tankut, Prof. Dr. Hasan Reşit** - Açık-Gizli/Resmi-Gayriresmi
Kùrdoloji Belgeleri (Ed. Mehmet Bayrak), Özge yay.
Ank. 1994.
- Timuroğlu, Vecihi** - Dersim Tarihi, Yurt Yay. Ank. 1991.
- Toker, Metin** - şeyh Sait ve İşyanı, Cumhuriyet Yay. İst. 1998.
- Tuncay, Prof. Dr. Mete** - Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti
Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Yurt Yay.
Ank. 1981.

- Turan, Prof. Dr. Osman** - Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Boğaziçi Yay. İst. 1996, 5. basım.
- Turan, Prof. Dr. Osman** - Selçuklular Zamanında Türkiye, Turan Neşriyat Yurdu, İst. 1971.
- Turan, Prof. Dr. Osman** - Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Turan Neşriyat Yurdu, İst. 1973.
- Türkey, Cevdet** - Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaâtlar, Tercüman Yay. İst. 1979.
- Uluğ, Naşit** - Tunceli Medeniyete Açılıyor, İst. 1939,
- Uzunçarşılı, Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı** - Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, TTK Yay. Ank. 1969.
- Yıldız, Hasan** - Aşiretten Ulusallığa Doğru Kürtler, Dicle-Fırat Yay. İst. 1991, 2. basım.
- Yınanç, Prof. Dr. Mükrimin Halil** - "Diyarbakir", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak. Yay. İst., C: III.
- Yücel, Prof. Dr. Yaşar** - **Sevim, Prof. Dr. Ali** - Türkiye Tarihi, TTK Yay. Ank, 1990, C: I.

DERSİM OLAYI

Tarihçi-yazar Baki Öz, 1949'da Erzincan'ın Çayırli İlçesi'nin Eşmepınar Köyü'nde doğmuştur. Tarih öğretmeni alması ve yıllarca tarih öğretmenliği yapmıştır. Tarih araştırmalarını Atatürk ve Alevilik-Bektaşilik tarihi üzerinde yoğunlaştırmış, bu alanda birçok yapıt üretmiş, Alevilik tarihinin aydınlanmasına katkı sağlamıştır.

Değerli araştırmacı yazarımız Baki Öz, 08. 05. 2002'deamızdan ayrıldı. Yaşama veda etmeden önce kaleme aldığı araştırmalarını kitap olarak görme şansına ne yazık ki kavuşamadı.

Yayinevimiz, son araştırmalarını kitaplaştırdı. Halkımız bu kitapları sunmaktan sevinç duyuyor ve anısı önünde saygıyla eğiliyoruz.

